

รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์

การพัฒนาระบบสวัสดิการสำหรับคนจนและคนด้อยโอกาส
: กลุ่มนอกกำลังแรงงาน

รศ.ดร.ชัตติยา กรรณสูต
จตุรงค์ บุญยรัตนสุนทร

ชุดโครงการ การพัฒนาระบบสวัสดิการสำหรับคนจนและคนด้อยโอกาส
ในสังคมไทย
ภายใต้การสนับสนุนของสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.)

คำนำ

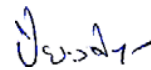
จากสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.)

สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) เห็นความสำคัญของปัญหาและแนวทางในการบรรเทาปัญหาของคนจนและคนด้อยโอกาสและการจัดสวัสดิการที่เหมาะสม จึงได้สนับสนุน “โครงการพัฒนาระบบสวัสดิการสำหรับคนจนและคนด้อยโอกาสในสังคมไทย” ประกอบด้วย การวิจัยสภาพของชนชั้นและคนด้อยโอกาส 5 กลุ่มเป้าหมาย ได้แก่ กลุ่มเกษตรกร กลุ่มแรงงาน กลุ่มอาชีพอิสระ กลุ่มคนนอกรั้วทำงาน และกลุ่มผู้ด้อยโอกาส/กลุ่มเสี่ยงและผู้ประสบปัญหาทางสังคม ซึ่งได้วิเคราะห์และสังเคราะห์จากการเก็บข้อมูลเชิงปริมาณ 10,000 ราย และข้อมูลเชิงคุณภาพจากกรณีศึกษาจำนวน 110 กรณี และจัดทำข้อเสนอเชิงนโยบายในการจัดสวัสดิการที่เหมาะสมกับแต่ละกลุ่มเป้าหมาย

ผลงานทั้งหมดที่ได้จากชุดโครงการพัฒนาระบบสวัสดิการสำหรับคนจนและคนด้อยโอกาสในสังคมไทย ได้นำเสนอเกี่ยวกับวิถีชีวิตของคนจน ให้เห็นภาพที่เคลื่อนไหวของสภาพความเป็นอยู่ ความด้อยโอกาส ไร้ที่พึ่ง การเชื่อมโยงให้เห็นบริบทของความสัมพันธ์ระหว่างคนจนคนด้อยโอกาสกับชุมชน (มิติสังคม) ระบบการทำมาหากิน (มิติเศรษฐกิจ) และมีการรวมกลุ่มเพื่อเพิ่มอำนาจต่อรอง (มิติการเมือง) การให้ภาพเชิงประวัติศาสตร์ ที่ย้อนให้เห็นว่าเดิมวิถีชีวิตของเขาเป็นอย่างไร และต่อมาเกิดอะไรขึ้นที่เป็นจุดหักเหที่ทำให้วิถีชีวิตของเขาตลอดจนบริบทของเขาเปลี่ยนแปลงไป การวิเคราะห์ว่าผลกระทบที่เกิดจากเหตุการณ์นั้นๆ (เช่น การสร้างเขื่อน การตั้งเขตนิคมอุตสาหกรรม การตัดถนนเข้ามาในพื้นที่ ฯลฯ) เกิดผลอย่างไรต่อวิถีการทำมาหากิน ความสัมพันธ์เครือข่ายทางสังคม อำนาจต่อรอง คุณภาพชีวิตโดยรวม เพื่อชี้ให้เห็นการปรับตัวในมิติต่างๆ (เช่น การอพยพ การเปลี่ยนอาชีพ ฯลฯ) เมื่อเกิดเหตุการณ์ที่เป็นจุดหักเหแล้ว ทำไมคนบางกลุ่มปรับตัวและหลุดพ้นจากภาวะยากจนด้อยโอกาสได้ แต่ทำไมคนบางกลุ่มก้าวไม่พ้น ปัญหาของคนจนคน

ด้วยโอกาสทั้ง 5 กลุ่มเป้าหมายเหล่านี้ จะมีแนวทางในการแก้ไขปัญหาอย่างไร โครงการนี้ได้วิเคราะห์เกี่ยวกับระบบสวัสดิการที่เหมาะสม สวัสดิการที่คนจนต้องการ กลไกที่สามารถเข้าถึงปัญหาของกลุ่มคนเป้าหมายได้ ทั้งองค์กรชุมชน ครอบครัว องค์กรรัฐ ฯลฯ ตลอดจนข้อเสนอเชิงนโยบายในการแก้ปัญหาคะยากจนของสังคมไทย

สกว. หวังเป็นอย่างยิ่งว่าผลงานของชุดโครงการวิจัยนี้ จะทำให้แง่คิด มุมมองอีกด้านหนึ่งในการจัดสวัสดิการและแนวทางการแก้ไขปัญหาคะยากจน ที่มองความเชื่อมโยงระหว่างมิติทางเศรษฐกิจกับมิติทางสังคม ซึ่งเป็นการเสริมเติมองค์ความรู้ในเรื่องความยากจนของประเทศไทย สกว. จึงหวังว่า ผู้ที่เกี่ยวข้องทั้งหลายจะสามารถนำองค์ความรู้ดังกล่าวไปพิจารณาใช้ประโยชน์ในการดำเนินการ เพื่อกำหนดนโยบาย ยุทธศาสตร์ และแนวทางในการแก้ไขปัญหาคะยากจนได้อย่างรอบคอบรอบด้านต่อไป

(ศาสตราจารย์ ดร. ปิยะวดี บุญหลง)

ผู้อำนวยการสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย

คำนำจากหัวหน้าโครงการ

งานวิจัยเรื่อง การพัฒนาระบบสวัสดิการสำหรับคนจนและคนด้อยโอกาส มีองค์ประกอบของรายงาน 5 ส่วน ส่วนแรก คือ งานศึกษาสวัสดิการโดยกลุ่มชุมชน ซึ่งมีรายงาน 11 กรณีศึกษา พิมพ์เผยแพร่ในรูปแบบหนังสือเศรษฐศาสตร์การเมือง ฉบับ “กลุ่มออมทรัพย์” และ “กลุ่มผลิตภัณฑ์” ส่วนที่สอง เป็นกรณีศึกษา 110 กรณี บางส่วนได้พิมพ์เผยแพร่ไปแล้ว ในรูปแบบหนังสือเศรษฐศาสตร์การเมืองฉบับ “คนจนในมิติของสังคม (1)” และ “คนจนไทยในมิติสังคม (2)” ส่วนที่สาม คือ งานเชิงปริมาณที่ได้ข้อมูลจากแบบสอบถาม 10,099 ชุด ส่วนที่สี่ คือ งานวิจัยหลัก 5 รายงาน และส่วนที่ห้า คือ บทสังเคราะห์ภาพรวมของโครงการ

รายงานเหล่านี้เป็นงานวิจัยหลักหนึ่งในห้าส่วน ซึ่งประกอบด้วย รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์ การพัฒนาระบบสวัสดิการสำหรับคนจนคนด้อยโอกาสกลุ่มต่างๆ คือ

- กลุ่มเกษตรกร
- กลุ่มแรงงานในภาคอุตสาหกรรม
- กลุ่มผู้ประกอบการอาชีพอิสระรายย่อย
- กลุ่มคนจนผู้ด้อยโอกาสและกลุ่มเสี่ยงที่ประสบปัญหาทางสังคม
- กลุ่มนอกรกำลังแรงงาน

งานวิจัยหลักแต่ละรายงาน ได้นำเสนอให้เห็นสภาพความยากจนของกลุ่มคนแต่ละกลุ่ม ที่มีเหตุและปัจจัยต่างๆ ทั้งด้านทำที่ต่อชีวิต ปัจจัยการผลิต โครงสร้างเศรษฐกิจและสังคม และระบบสวัสดิการ

ในส่วนสุดท้ายของแต่ละรายงาน มีข้อเสนอด้านการพัฒนาระบบสวัสดิการสำหรับคนจนในแต่ละกลุ่ม ซึ่งในโครงการเห็นว่า สวัสดิการสำหรับคนจนเป็นเงื่อนไขเบื้องต้นหรือเงื่อนไขเฉพาะหน้าที่ต้องทำก่อน เพื่อบรรเทาปัญหามิให้รุนแรงเพิ่มขึ้น และนำมาตรการอื่นๆมาแก้ไขต่อไป ทั้งระยะสั้นและระยะยาว

ในฐานะหัวหน้าโครงการ ต้องขอขอบคุณนักวิจัยทุกท่านของโครงการที่ช่วยให้งานของโครงการนี้สำเร็จลุล่วงด้วยดีตามเวลาที่กำหนด โดยส่วนตัวแล้วเห็นว่า นักวิจัยทุกท่านของโครงการนี้ได้ใช้ความอุตสาหะและความพยายามอย่างเต็มที่ในการวิเคราะห์วิจัย เรื่องคนจนในรูปแบบของ “สหวิทยาการ” ช่วยกันค้นหาคนจนที่อยู่ในหีบในซอก และนำมาเผยแพร่ให้สาธารณชนได้รับรู้และ

เข้าใจ “วิถียังชีพ” ของคนเหล่านี้ ทำให้สังคมได้รับรู้กันมากขึ้นว่า คนจนนั้นมีมิติแห่งความยากจนที่ซับซ้อนหลายมิติ การแก้ปัญหาคความยากจนมีอาจจะแก้ไขให้ลุล่วงไปได้เพียงการยกระดับรายได้เท่านั้น

และที่สำคัญคือ นักวิจัยของโครงการทุกท่านที่ได้ลงไปรู้เห็นและสัมผัสกับความยากจนในมิติต่างๆ ทำให้นักวิจัยเองมีความเข้าใจต่อปัญหาและเกิดมุมมองใหม่ๆเกี่ยวกับ “ความยากจนในสังคมไทย” แจ่มชัดยิ่งขึ้น เกิดความสำนึกที่จะช่วยกันผลักดัน ขับเคลื่อนสังคม ให้มีการแก้ปัญหาคนจนอย่างมุ่งมั่น นี่คือ “ทุนทางสังคมอันยิ่งใหญ่” ที่ได้จากโครงการนี้

สุดท้าย หวังว่าสังคมโดยรวมจะได้รับประโยชน์จากโครงการนี้ ทั้งในแง่ขององค์ความรู้ซึ่งทำให้เกิดวิสัยทัศน์เรื่องคนจน รวมทั้งเรื่องของแนวทางในการแก้ปัญหา และบางส่วนคงจะเป็นประโยชน์เชิงนโยบายสำหรับหน่วยงานของรัฐที่เกี่ยวข้อง

ขอขอบคุณ สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) ที่ให้เงินอุดหนุนแก่โครงการวิจัยนี้ รวมทั้งการเอาใจใส่ดูแล เร่งรัด จัดการ ให้ทุกอย่างบรรลุวัตถุประสงค์

ขอบคุณ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย และคณะเศรษฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ที่เป็นผู้ส่งเสริมสนับสนุนโครงการวิจัยและทีมงานวิจัย

ขอบคุณนักวิจัยในพื้นที่ ผู้ประสานงานจากส่วนกลาง ผู้ประสานงานในพื้นที่ ผู้ให้ข้อมูล และทุกท่าน ที่ให้ความช่วยเหลือและอำนวยความสะดวกแก่โครงการ และขอแสดงความขอบคุณแก่คนจนทุกๆคน

รศ.ดร.ณรงค์ เพ็ชรประเสริฐ

หัวหน้าโครงการ

คำนำ

งานเพื่อคนจนและคนด้อยโอกาสที่หลบซ่อนอยู่ใต้ชอกหลืบในโลกกว้าง เป็นงานที่ทำทนายผลงานและความกล้าหาญของเขายากที่จะพบเห็นได้ หากปราศจากเสียซึ่งความศรัทธาในพลังมนุษย์ พลังคนจน มือเท้าที่มองไม่เห็นต่างๆมากมายคอยผลักดันให้คนจนต้องเดินหน้าเผชิญชีวิตอยู่ตลอดเวลา โดยปราศจากไม้เท้าทาง ปราศจากแม่จูดหมายที่ชัดเจน เหยียบย่ำ ข้ำกระต๊อบเมื่อเขาล้มลง ดังนั้นเขาจึงต้องเดิน ต้องวิ่ง หยุดไม่ได้แม้จะเหนื่อยสลายตัวแทบขาด ไม่ใช่เพื่อความอยู่รอดของตัวเองเท่านั้น แต่เพื่อผู้พึ่งพาเขาด้วย

หลากหลายคำถามจากคนยากจน เป็นคำถามที่ยังหาคำตอบไม่ได้ ใครๆก็คงเคยได้ยินเสียงพร่ำรำพรรณของผู้คนเหล่านี้ แต่ไม่มีใครเคย “ฟัง” เขาบ้าง ฟังอย่างพิเคราะห์ ฟังด้วยใจเป็นธรรม ฟังด้วยหัวใจ ไม่ใช่เพียงเพื่อผ่านรู้หู เด็กแว่นถามว่า “ทำไมท้องเราจึงต้องหิว ทั้งๆที่ร้านรวงก็เต็มไปด้วยอาหาร?” คนบอดโขงน้อยเปลี่ยนที่ซุกตัวบนบุนอบอยู่บนสะพานลอย ก้มหน้าราบกับพื้นถนน ไม่ใช่เพียงเพื่อคอยกราบกรานเมื่อได้ยินเสียงเศษเงินกระแทกด้วย แต่เพราะเขาเองก็มีคำถามที่ครุ่นคิดหาคำตอบอยู่ตลอดชีวิตว่า “เราเกิดมาเพื่ออะไร เพื่อเป็นตัวแทนของสิ่งอัปลักษณ์ในเมืองศิวิไลซ์ หรือเป็นตัวแทนของการถูกฉกฉวย ชูดริต จากความไม่ครบถ้วนของเราโดยคนที่พร้อมกว่า?” คนชราที่อาศัยซุกซ่อนหลบอยู่ใต้เคิงสะพาน โอบกอดหลานพิการที่เปียกปอนจากท่าฝนโหมกระหน่ำสลับกับเสียงฟ้าพาดกระหึ่ม น้ำตาของนางเหือดแห้งไปนานแล้ว คงเหลือแต่เพียงสายเลือด แต่ก็ยังไม่ได้คำตอบต่อคำถามที่ว่า “แล้วยายจะโอบอุ้มเจ้าไปได้สักกี่น้ำ เมื่อยายตายไปแล้วใครจะดูแลเจ้า?” หรือคำถามที่ว่า “ให้ลูกเขาเกิดมาแล้ว เลี้ยงดูเขาได้อดๆยากๆ แล้วจะมีหน้าไปให้เขาแบกภาระเลี้ยงดูเราเมื่อแก่ได้อย่างไร?” รวมทั้งคำถามของสามเณรน้อยที่ต้องจำจากบ้านมาเพื่อชีวิตที่ดีกว่า หรือครูสอนศาสนาหนุ่มที่ต้องทนพิษไข้เพราะขาดเงินรักษา ได้แต่เพียงสวดอ้อนวอนให้เขาทนชีวิตได้ต่อไปอย่างมีศักดิ์ศรีเพื่อวิถีในโลก

ข้อมูลที่น่าสนใจเรียงเป็นงานวิจัยชิ้นนี้ จึงเป็นเพียงความกล้าที่จะนำความจริงในชีวิตของผู้คนที่ถูกระทำให้เป็น “เศษสังคม” มาตีแผ่ ให้นักวิจัยผู้ที่ก้าวตามมาได้รับรู้เป็นพื้นฐานเพื่อสานต่อด้วยมุมมองที่เฉียบคมและสมองที่ล้ำลึกยิ่งขึ้น และแน่นอน ด้วยหัวใจที่ศรัทธา

ผู้วิจัยทั้งสอง จึงต้องขอขอบพระคุณต่อผู้คนที่ตั้งคำถามเหล่านี้ คือ คนยากจนและด้อยโอกาสทั้งหลายทั่วพื้นแผ่นดิน และผู้ที่พยายามค้นหาคำตอบ คือ ตัวละครในกรณีศึกษาเอง นักวิจัย

ในพื้นที่ ผู้ประสานงาน นักวิจารณ์งาน และผู้เข้าร่วมประชุมทุกกลุ่ม รวมทั้งทีมวิจัยในโครงการหลักอีก 4 โครงการ เฉพาะอย่างยิ่งหัวหน้าโครงการ คือ รศ.ดร.ณรงค์ เพ็ชรประเสริฐ หัวหน้าโครงการวิจัยที่มอบความไว้วางใจให้ผู้วิจัยรับผิดชอบการวิจัยในกลุ่มนอกกำลังแรงงาน ได้ให้คำแนะนำตลอดช่วงของการวิจัย และให้กำลังใจผู้วิจัยทั้งสองมาโดยตลอด รวมทั้งยังช่วยตรวจสอบความถูกต้องของรายงานการวิจัยฉบับนี้

อีกท่านหนึ่งที่ต้องกล่าวถึงคือ ดร.สีลาภรณ์ บัวสาย ผู้อำนวยการฝ่าย 4 สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) นอกจากการติดตามความคืบหน้าของการวิจัยในนามของ สกว. แล้ว ดร.สีลาภรณ์ ยังช่วยให้ความคิดเห็นต่อการวิจัยเป็นระยะๆ ซึ่งเป็นประโยชน์อย่างยิ่งในการทำให้การวิจัยอยู่ในกรอบที่ได้ตกลงร่วมกัน และสามารถนำผลการวิจัยไปข้อเสนอเชิงนโยบายได้

กลุ่มคนอีกกลุ่มหนึ่งที่มีส่วนสนับสนุนการวิจัยครั้งนี้เป็นอย่างมากคือ นักวิจัยพื้นที่รวมทั้งสิ้น 29 คน ที่ทำงานร่วมกับผู้วิจัยทั้งสองตั้งแต่เริ่มหาหัวข้อการวิจัยในพื้นที่ การกำหนดคำถามในการวิจัย การกำหนดกรอบแนวคิดและระเบียบวิธีวิจัย รวมทั้งการจัดทำรายงานการวิจัย ตลอดระยะเวลากว่า 1 ปี ที่ทำงานร่วมกัน ผู้วิจัยมิได้เป็นเพียงผู้ถ่ายทอดความรู้และประสบการณ์ในการวิจัยให้นักวิจัยพื้นที่เท่านั้น แต่ยังได้เรียนรู้จากนักวิจัยพื้นที่ในหลายๆ เรื่อง โดยเฉพาะอย่างยิ่ง กระตือรือร้นที่จะเข้ามามีส่วนร่วมในการวิจัย การเก็บข้อมูลกรณีศึกษาที่ต้องใช้เทคนิค และความมานะอดทนอย่างสูงในการเก็บข้อมูลในพื้นที่เพื่อตอบคำถามการวิจัย

นอกจากนี้ ฝ่ายสนับสนุนการวิจัยก็มีบทบาทสำคัญในการทำให้การวิจัยครั้งนี้เสร็จสิ้นลงได้ด้วยดี ผู้วิจัยจึงขอถือโอกาสนี้ขอบคุณ คุณศิริพร ยอดกมลศาสตร์ ผู้จัดการโครงการวิจัย ตลอดจนทีมงานหนุ่มสาวส่วนกลางที่เข้มแข็ง กระตือรือร้นในการช่วยเหลือผู้วิจัย ช่วยประสานความเข้าใจระหว่างผู้ให้ทุนสนับสนุนการวิจัยกับทีมวิจัยกลุ่มต่างๆ รวมทั้งการจัดการทางธุรการทั้งหมด นับตั้งแต่การดูแลด้านงบประมาณ การใช้จ่าย การจดบันทึกการประชุม การจัดเวทีระดมความคิดเห็นนักวิจัยและนักวิชาการในภูมิภาคต่างๆ การประสานงานเพื่อให้นักวิจัยได้ไปดูงานต่างประเทศ การจัดพิมพ์รายงานการวิจัยฉบับสมบูรณ์ ตลอดจนการจัดสัมมนาใหญ่เพื่อปิดโครงการ อีกท่านหนึ่งคือ คุณวันเพ็ญ อื้อฉาว ผู้ช่วยนักวิจัย ที่ช่วยค้นคว้าเอกสารต่างๆ ที่เกี่ยวข้อง และติดตามนักวิจัยไปช่วยจดบันทึกข้อมูลระหว่างการประชุมกลุ่มเฉพาะในจังหวัดต่างๆ รวมทั้งการพิมพ์ต้นฉบับรายงานการวิจัยที่ต้องใช้เวลามากและมีการปรับปรุงแก้ไขหลายครั้ง จนกระทั่งต้องใช้เวลาในช่วงกลางคืนจนถึงตีกันต่อเนื่องกันหลายวัน ทั้งผู้วิจัยและฝ่ายสนับสนุนการวิจัยต่างก็ตระหนักว่า เรามีพันธสัญญาทางใจที่จะช่วยเหลือกันแสวงหาคำตอบให้สมบูรณ์ยิ่งขึ้น รวมทั้งพยายามส่งผ่านคำ

ถามคำตอบเหล่านี้ไปยังผู้มีอำนาจในการปรับปรุงแก้ไข เพื่อให้เกิดผลงานที่มีประสิทธิภาพในการปฏิบัติและประสิทธิผลต่อคนยากคนจนยิ่งขึ้น

ประโยชน์ที่จะเกิดขึ้นจากผลของการวิจัยในครั้งนี้ ผู้วิจัยจึงขอมอบให้กับ “คนจน” ขอให้ผลการวิจัยนำไปสู่การกำหนดนโยบาย มาตรการ และโครงการต่างๆ ทั้งของภาครัฐและภาคเอกชนที่จะทำให้ “สวัสดิการคนจน” ได้รับการปรับปรุงให้ดียิ่งขึ้น เพื่อที่ “คนจน” จะได้อยู่ในสังคมอย่างมีศักดิ์ศรีแห่งความเป็นมนุษย์ มีพลังที่จะต่อสู้ให้หลุดพ้นจากความยากจนที่ตนเผชิญอยู่ และมีส่วนร่วมในการสร้างสรรค์สังคมไทยให้มั่นคงและเป็นธรรมต่อไป

สุดท้ายนี้ ผู้วิจัยทั้งสองขอขอบพระคุณเพื่อนร่วมงานในมหาวิทยาลัยหัวเฉียวเฉลิมพระเกียรติ ในสถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์ และในองค์กรพัฒนาเอกชนที่ผู้วิจัยมีภาระเกี่ยวข้องด้วย รวมทั้งคนใกล้ชิดที่บ้านทุกคน ซึ่งได้ช่วยแบ่งเบาภาระแทนผู้วิจัยทั้งสองในช่วงเวลาที่มึ่งงานรัดตัว ด้วยความเข้าใจในความสำคัญของงานชิ้นนี้

“เราทั้งสอง เป็นเพียง ผู้กล้าหาญ
ผู้เก็บเกี่ยว ประสพการณ์ มาสานฝัน
หวังให้มี ผู้ต่อยอด อย่างครบครัน
ให้พร้อมสรรพ ล้ำลึก และแหลมคม”

ชัตติยา กรรณสูต
จตุรงค์ บุญยรัตนสุนทร

สารบัญ

คำนำจากสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย

คำนำจากหัวหน้าโครงการ

คำนำ

สารบัญ

สารบัญตาราง

บทสรุปสำหรับผู้บริหาร

บทที่ 1 บทนำ	1
1.1 สถานการณ์ความยากจน	1
1.2 สถานการณ์โดยรวมของกลุ่มนอกล่ามลังแรงงาน	8
1.3 แนวคิดเกี่ยวกับความยากจนทางสากล	10
1.3.1 Monetary approach	11
1.3.2 Capability approach	12
1.3.3 Social exclusion approach	13
1.3.4 Participatory methods	14
1.3.5 Multi-dimensional approach	15
1.4 ความแตกต่างทางแนวคิดกับข้อเสนอเชิงนโยบาย	16
1.5 แนวคิดความยากจนในประเทศไทย	17
บทที่ 2 ระเบียบวิธีการวิจัย	23
2.1 วัตถุประสงค์	23
2.2 ขอบเขตการวิจัย	24
2.2.1 ขอบเขตด้านพื้นที่	24
2.2.2 ขอบเขตด้านประเภทประชากรและหัวข้อ	24
2.3 การเก็บข้อมูลภาคสนาม	27
2.4 การจัดทำรายงาน	29

บทที่ 3 สถานภาพความยากจนของกลุ่มนอกลำลังแรงงาน	31
3.1 เด็กและเยาวชน	31
3.1.1 กลุ่มเด็กเร่ร่อนในกรุงเทพมหานคร ปริมณฑล และในเมืองใหญ่	33
3.1.2 เด็กในชุมชนแออัด	28
3.1.3 เด็กในชนบทที่อยู่บริเวณชายแดน	40
3.1.4 เด็กที่ต้องออกเรียนกลางคัน	41
3.1.5 กลุ่มเด็กชาวเขา	41
3.2 กลุ่มคนพิการ	43
3.2.1 กลุ่มผู้พิการทางสายตา	46
3.2.2 กลุ่มผู้พิการทางการได้ยิน	51
3.2.3 กลุ่มคนพิการทางกายหรือทางการเคลื่อนไหว	52
3.2.4 กลุ่มคนพิการทางสติปัญญา	55
3.2.5 กลุ่มเด็กออทิสติก	56
3.3 กลุ่มผู้สูงอายุ	59
3.3.1 สภาพทั่วไปของผู้สูงอายุ	59
3.3.2 กรณีศึกษาผู้สูงอายุ	63
3.4 กลุ่มสมณะ	70
3.4.1 สมณะในพุทธศาสนา	71
3.4.2 ระบบการศึกษาทางพุทธศาสนา	75
3.4.3 แม่ชี	79
3.4.4 ผู้สอนศาสนาอิสลาม	81
3.4.5 ระบบการศึกษาทางศาสนา	83
3.4.6 ข้อค้นพบจากกรณีศึกษา	85
บทที่ 4 การสังเคราะห์ความยากจนและด้อยโอกาสของกลุ่มนอกลำลังแรงงาน	89
4.1 กลุ่มเด็กและเยาวชน	89
4.1.1 ภูมิหลังและท่าทีต่อชีวิต : ดิ้นรนต่อสู้เพื่อความอยู่รอด	89
4.1.2 การเข้าถึงปัจจัยการผลิต :	
เอาแรงงานและร่างกายตนเองเข้าแลกเพื่อยังชีพ	95

4.1.3 ความสัมพันธ์กับระบบหรือโครงสร้างทางเศรษฐกิจ การเมือง : ถูกรวบงำโดยระบบ	97
4.1.4 การเข้าถึงระบบสวัสดิการสังคม: อุปสรรคที่เกิดจากระเบียบราชการ	100
4.2 กลุ่มคนพิการ	102
4.2.1 ภูมิหลังและท่าทีต่อชีวิต : ไม่ยอมจำนนต่อข้อจำกัดทางกาย	102
4.2.2 การเข้าถึงปัจจัยการผลิต	106
4.2.3 ความสัมพันธ์กับระบบหรือโครงสร้างทางเศรษฐกิจ สังคม และการเมือง	106
4.2.4 การเข้าถึงสวัสดิการสังคม	107
4.2.5 สรุปภาพรวม	109
4.3 กลุ่มผู้สูงอายุ	110
4.3.1 ภูมิหลังและท่าทีต่อชีวิต	110
4.3.2 การเข้าถึงปัจจัยการผลิต	115
4.3.3 ความสัมพันธ์กับระบบหรือโครงสร้างทางเศรษฐกิจ สังคม และการเมือง	116
4.3.4 การเข้าถึงสวัสดิการสังคม	118
4.3.5 สรุปภาพรวม	119
4.4 กลุ่มสมณะ	120
4.4.1 ภูมิหลังและท่าทีต่อชีวิต	120
4.4.2 การเข้าถึงปัจจัยการผลิต	125
4.4.3 ความสัมพันธ์กับระบบ หรือโครงสร้างทางเศรษฐกิจ สังคม และการเมือง	126
4.4.4 การเข้าถึงสวัสดิการสังคม	128
4.4.5 สรุปภาพรวม	129

บทที่ 5 มาตรฐานในการพัฒนาระบบสวัสดิการของกลุ่มนอกลำลังแรงงาน 131

5.1 กลุ่มเด็กและเยาวชน : มาตรฐานระดับสากล	131
5.1.1 ปฏิญญาสากลว่าด้วยสิทธิมนุษยชน	131
5.1.2 อนุสัญญาว่าด้วยสิทธิเด็ก	132

5.2	กลุ่มคนพิการ	138
5.2.1	มาตรฐานระดับสากล : ปฏิญญาว่าด้วยสิทธิของคนพิการ	138
5.2.2	มาตรฐานระดับประเทศ: แนวคิดเกี่ยวกับสิทธิ ของคนพิการในประเทศไทย	140
5.3	กลุ่มผู้สูงอายุ	143
5.3.1	มาตรฐานระดับสากล	143
5.3.2	มาตรฐานระดับประเทศ	146
5.4	กลุ่มสมณะ	153
5.4.1	มาตรฐานระดับสากล	153
5.4.2	มาตรฐานระดับประเทศ	153
บทที่ 6	บทสรุปและข้อเสนอเชิงนโยบายและแนวปฏิบัติ	155
6.1	บทสรุปเชิงสังเคราะห์	156
6.2	ข้อเสนอระดับนโยบายและแนวปฏิบัติด้านเด็กเยาวชน	162
6.2.1	หลักการ	162
6.2.2	แนวปฏิบัติ	162
6.3	ข้อเสนอระดับนโยบายและแนวปฏิบัติด้านคนพิการ	165
6.3.1	หลักการ	165
6.3.2	แนวปฏิบัติ	166
6.4	ข้อเสนอแนะระดับนโยบายและแนวปฏิบัติด้านผู้สูงอายุ	171
6.4.1	หลักการ	172
6.4.2	แนวปฏิบัติ	172
6.5	ข้อเสนอแนะระดับนโยบายและแนวปฏิบัติด้านสมณะ	174
6.5.1	หลักการ	175
6.5.2	แนวปฏิบัติ	176
6.6	สรุปภาพรวมนโยบายและแนวปฏิบัติ	
	ในการพัฒนาระบบสวัสดิการกลุ่มนอกกำลังทำงาน	186
6.6.1	ด้านการป้องกัน	186
6.6.2	ด้านการแก้ไข	187

สารบัญตาราง

ตารางที่ 1.1	แสดงสัดส่วนคนจนและรายได้ต่อหัวต่อครัวเรือน	3
ตารางที่ 1.2	แสดงพื้นที่เป้าหมายเพื่อแก้ไขปัญหาความยากจน ในช่วงแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 9 (พ.ศ.2545-2549)	4
ตารางที่ 1.3	แสดงจำนวนชุมชนและจำนวนครัวเรือนที่มีรายได้ต่ำ	5
ตารางที่ 1.4	แสดงพื้นที่ที่มีความยากจนจำแนกตามภาค	6
ตารางที่ 1.5	จำนวนประชากรคาดประมาณ จำแนกตามช่วงอายุ และเพศ พ.ศ.2545-2546	9
ตารางที่ 2.1	ขอบเขตด้านพื้นที่งานวิจัยกลุ่มนอกกำลังแรงงาน	26
ตารางที่ 2.2	แสดงการจัดสนทนากลุ่มนอกกำลังแรงงาน	28
ตารางที่ 3.1	การดำเนินงานจดทะเบียนคนพิการ ณ วันที่ 31 ตุลาคม 2546	46
ตารางที่ 3.2	ข้อมูลพื้นฐานด้านการศาสนา	71
ตารางที่ 6.1	สภาพความยากจน สาเหตุ นโยบาย และแนวปฏิบัติด้านสวัสดิการ	178
ตารางที่ 6.2	ข้อจำกัดในการเข้าถึงบริการของรัฐ 5 มิติ	189

สารบัญแผนภาพ

แผนภาพที่ 1.1 การกระจายตัวของคนจน	2
แผนภาพที่ 2.2 แผนภาพ 1.2	16
Interactive dimensions of well-being and poverty	
แผนภาพที่ 6.1 สรุปอาการความยากจนและด้อยโอกาสในกลุ่มนอกล้างแรงงาน	161

บทสรุปสำหรับผู้บริหาร

รายงานการวิจัยเรื่องนี้เป็นส่วนหนึ่งของโครงการพัฒนาระบบสวัสดิการสังคมสำหรับคนจนและด้อยโอกาสในสังคมไทย ภายใต้การสนับสนุนของกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) โดยมี รศ.ดร.ณรงค์ เพ็ชรประเสริฐ จากศึกษาศูนย์เศรษฐศาสตร์การเมือง คณะเศรษฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย เป็นหัวหน้าโครงการ เพื่อให้การศึกษาเรื่องคนจนและคนด้อยโอกาสในสังคมไทยชัดเจน จึงได้จำแนกกลุ่มเป้าหมายที่จะศึกษาด้วยเกณฑ์อายุการทำงานตามกฎหมายแรงงาน แบ่งออกเป็น 2 ส่วน ส่วนแรก ได้แก่ กลุ่มผู้มีอายุในกำลังแรงงาน (อายุ 15-60 ปี) ซึ่งจะแบ่งเป็นกลุ่มผู้ประกอบการอาชีพในภาคการทำงานต่างๆ คือ ภาคเกษตร ภาคอุตสาหกรรม และอาชีพอิสระ ส่วนที่สอง ได้แก่ ผู้ที่อยู่นอกกำลังแรงงาน ประกอบไปด้วยกลุ่มเด็กที่ยังไม่เข้าสู่กำลังแรงงาน และกลุ่มผู้สูงอายุที่เลิวยวัยทำงานไปแล้ว โดยรวมถึงกลุ่มที่สังคมไม่ได้คาดหวังการเป็นกำลังแรงงานด้วย อันได้แก่ คนพิการประเภทต่างๆ และผู้ดำรงชีวิตตามแบบสมณะเพศที่ไม่ประสงค์จะทำงานเพื่อสะสมทุนทางเศรษฐกิจ การศึกษากลุ่มนอกกำลังแรงงานนี้ถือเป็นงานหนึ่งในห้าส่วนที่จะช่วยเติมเต็มให้เห็นภาพรวมของคนจนและคนด้อยโอกาสในสังคมไทยได้ครบถ้วนยิ่งขึ้น

วัตถุประสงค์ในการศึกษานี้คือ เพื่อศึกษาสภาพความยากจนและสาเหตุแห่งปัญหาของกลุ่มคนนอกกำลังแรงงาน รูปแบบในการแก้ปัญหา ข้อจำกัดในการเข้าถึงระบบบริการของรัฐ เพื่อเสนอนโยบายและแนวปฏิบัติในการให้ความช่วยเหลือที่มีประสิทธิภาพและประสิทธิผล เพื่อพัฒนาระบบข้อมูลและขยายองค์ความรู้เกี่ยวกับคนจนและคนด้อยโอกาสในกลุ่มนอกกำลังแรงงาน

ขอบเขตศึกษาวิจัยแยกเป็นด้านพื้นที่ ประชากรและเนื้อหา ด้านพื้นที่เช่นเดียวกับงานศึกษาวิจัยโครงการอื่นๆ ในชุด ครอบคลุมทั้ง 4 ภาค 12 จังหวัด ภาคเหนือคือ เชียงใหม่และเชียงราย ภาคตะวันออกเฉียงเหนือได้แก่ ขอนแก่น สุรินทร์ บุรีรัมย์ ภาคใต้คือ สงขลา นครศรีธรรมราช และพัทลุง ภาคกลางได้แก่ ชลบุรี พระนครศรีอยุธยา สมุทรปราการ และในเขตกรุงเทพมหานครเอง ด้านประเภทประชากรและเนื้อหา จัดทำเป็นกรณีศึกษา วิจัยในพื้นที่ และการประชุมกลุ่มเฉพาะ (focus group) ในพื้นที่ที่เลือกไว้

วิธีการศึกษา ใช้การสังเคราะห์เนื้อหาและข้อค้นพบจากกรณีศึกษาใน 4 กลุ่มเป้าหมายรวม 22 กรณี คือ กลุ่มเด็ก 8 เรื่อง กลุ่มคนพิการ 6 เรื่อง กลุ่มผู้สูงอายุ 3 เรื่อง และกลุ่มสมณะ 5 เรื่อง รวมทั้งการเก็บข้อมูลภาคสนามจากการจัดประชุมกลุ่มดังกล่าวขึ้น รวมทั้งสิ้น 17 ครั้ง มีผู้เข้า

รวม 248 คน โดยในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ 3 ครั้ง มีผู้เข้าร่วมประชุม 51 คน ภาคใต้ 5 ครั้ง มีผู้เข้าร่วมประชุม 76 คน ภาคกลาง 1 ครั้ง มีผู้เข้าร่วมประชุม 30 คน ภาคเหนือ 6 ครั้ง มีผู้เข้าร่วมประชุม 70 คน และกรุงเทพมหานคร 2 ครั้ง มีผู้เข้าร่วมประชุม 21 คน นอกจากนั้นยังได้นำผลจากการทบทวนวรรณกรรมและเอกสารที่เกี่ยวข้องมาสังเคราะห์เพิ่มเติม

ผลการศึกษาและวิจัยพบว่า กลุ่มนอกกำลังแรงงานมีภูมิหลังคล้ายคลึงกัน กล่าวคือ เป็นกลุ่มที่มีฐานะยากจน มีอาชีพที่ไม่มั่นคงแน่นอน เด็ก ผู้พิการ ผู้สูงอายุ ครูสอนศาสนาที่ยังคงอยู่ในชนบท ส่วนใหญ่มีอาชีพทางการเกษตร รับจ้างทั่วไป ค่าขายเล็กๆน้อยๆ ส่วนเด็ก ผู้พิการ ผู้สูงอายุที่อยู่ในกรุงเทพมหานครและเมือง ส่วนใหญ่ถูกผลักดันให้เข้าไปอยู่ในชุมชนแออัดหรืออยู่ในที่สาธารณะ เป็นบุคคลเร่ร่อนมีรายได้จากการรับจ้าง หรืออาชีพอิสระที่เสี่ยงภัยนานาและเสี่ยงต่อสุขภาพ

ในกรณีของเด็กเร่ร่อน รายได้ส่วนหนึ่งมาจากการขอเงินและขายของเล็กๆน้อยๆ ไปจนถึงขายบริการทางเพศ ท่าที่ต่อชีวิตของเด็กกลุ่มนี้เป็นไปตามกระแสสังคมคือ มีความพยายามที่จะอยู่รอดด้วยการดิ้นรน ปากกัดตีนถีบหาเงินมาเพื่อประทังชีวิต จนทำให้บางครั้งต้องประกอบอาชีพที่ผิดกฎหมาย เช่น ขายยาเสพติด ขายบริการทางเพศ เมื่อได้เงินมาก็จะใช้ให้หมดไปกับการซื้อความสุขแบบชั่วครั้งชั่วคราวมาชดเชยสิ่งที่ขาดและเสียมาตลอดชีวิต เช่น การซื้อยาบ้าหรือกาวมาเสพย์ การเล่นเกมสล็อตตามห้างสรรพสินค้า ซึ่งยิ่งทำให้ขาดลึกลงไปทุกที อันแตกต่างจากคนพิการที่พยายามต่อสู้เพื่อแสดงให้เห็นว่าตนเองมีศักยภาพที่จะทำงาน และมีสิทธิที่จะแสวงสุขด้วยวัตถุได้เช่นเดียวกับคนปกติ แต่มีคนพิการบางกรณีและบางประเภทที่ไม่สามารถพึ่งตนเองได้ ยังคงต้องอาศัยพึ่งพิงครอบครัว ได้แก่ คนพิการทางสมอง ซึ่งมักจะถูกกีดกันออกจากสังคม ไม่ว่าจะด้วยความหวงใยในความปลอดภัยหรือด้วยความอับอายของครอบครัวก็ตาม

สำหรับผู้สูงอายุที่ยากจนส่วนใหญ่พบว่า นอกจากจะต้องดิ้นรนหารายได้เลี้ยงชีวิตตนเองแล้วยังต้องต่อสู้เพื่อแบกรับภาระเลี้ยงดูบุตรหลาน แม้ว่าจะเหนื่อยล้าแต่ก็ต้องบากบั่นอดทนเพื่อนำชีวิตของตนเองและผู้ที่อยู่ในอุปการะให้ไปถึงที่หมาย ส่วนสมณะที่ได้รับการยอมรับสูงจากสังคมแต่ในชีวิตจริงก็ต้องต่อสู้กับความยากลำบากเช่นเดียวกัน โดยเฉพาะสามเณรที่บวชเรียนเพราะหนีความยากจนและต้องการศึกษาเพื่อการเลื่อนขั้นทางสังคม รวมทั้งแม่ชีที่ต้องการหนีความวุ่นวายทางโลกเข้าสู่เงาสงบของศาสนาแต่ต้องใช้จ่ายเงินของตนเอง ในขณะที่ครูสอนศาสนาอิสลามก็มีชีวิตต้องดิ้นรนเช่นกัน เนื่องจากได้รับค่าตอบแทนต่ำ แต่ศรัทธาในศาสนาและความตั้งใจจริงที่จะ

สืบทอดหลักธรรมและวิถีปฏิบัติตามแบบฉบับเป็นสิ่งจูงใจให้ทนสู้ชีวิตในโลกนี้ ด้วยหวังจะได้รับผลตอบแทนจากพระผู้เป็นเจ้าทั้งในโลกนี้และปรโลก

กลุ่มนอกกำลังแรงงานมีความสามารถในการเข้าถึงปัจจัยการผลิตค่อนข้างจำกัด การประกอบอาชีพส่วนใหญ่เป็นไปตามเงื่อนไขของแต่ละกลุ่ม กล่าวคือ คนยากจนที่อยู่ในชนบทยังคงต้องใช้ทรัพยากรในท้องถิ่นเพื่อการประกอบอาชีพ ส่วนผู้ที่อยู่ในกรุงเทพมหานครและเมืองใหญ่ต้องใช้เงินเพื่อการลงทุนเป็นหลัก ดังนั้นอาชีพที่กลุ่มนอกกำลังแรงงานในเมืองทำได้ส่วนใหญ่จึงเป็นอาชีพที่ไม่ต้องใช้ทุนหรือใช้น้อย แต่ใช้แรงงานและการเสี่ยงเป็นเดิมพัน แม้กระทั่งด้วยชีวิตและศักดิ์ศรีแห่งความเป็นมนุษย์ เช่น รับจ้างก่อสร้าง ค่าขายเล็กๆน้อยๆ เช่น ขายพวงมาลัย สลากกินแบ่ง ไช้ปิ้ง รับเลี้ยงเด็ก และเก็บขยะไปแยกขาย ฯลฯ ขาดความมั่นคงในงานและรายได้ รวมทั้งมีความยากลำบากและเสี่ยงอันตราย โดยเฉพาะอย่างยิ่งกลุ่มนอกกำลังแรงงานที่ด้อยความพร้อมด้านกายภาพ เช่น เด็กขายพวงมาลัยหรือเช็ดกระจกมีชีวิตที่เสี่ยงต่ออุบัติเหตุ ต้องสูดดมควันพิษและถูกข่มขู่รังแก ทั้งจากตำรวจและอันธพาล คนพิการทางสายตาที่มีอาชีพขายสลากกินแบ่งมีชีวิตที่เสี่ยงในขณะเดินทางและเสี่ยงต่อการถูกฉกชิงวิ่งราวโดยกลุ่มมิจฉาชีพ เด็กเร่ร่อนไม่สามารถเข้าถึงปัจจัยการผลิตใดๆจึงต้องใช้แรงกายและแม้แต่ร่างกายของตนหารายได้ด้วยการรับจ้างทำงานหนักและงานเสี่ยงต่างๆ ไปจนถึงการขายบริการทางเพศ ซึ่งเสี่ยงต่อการเป็นโรคเพศสัมพันธ์และโรคเอดส์ รวมทั้งการเก็บขยะไปแยกขายซึ่งแม้จะเสี่ยงต่อสุขภาพและการช่งชิงงาน แต่กลับเป็นงานยอดนิยมของกลุ่มนอกรวยทำงาน ทั้งกลุ่มเด็กและผู้สูงอายุ เนื่องจากไม่ต้องลงทุน เพียงแต่ลงแรง เป็นอาชีพสุจริตและเลือกทำให้เหมาะกับกำลังร่างกายของแต่ละวัยได้

ในด้านความสัมพันธ์กับระบบหรือโครงสร้างทางเศรษฐกิจและสังคม กลุ่มเด็ก คนพิการ และผู้สูงอายุ ล้วนเป็นผู้ที่อยู่ขอบนอกสุดระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยมเสรี พวกเขาเองตนเองว่าอยู่ในสถานภาพ "ต่ำต้อย" หรือ "ระดับล่าง" เป็นผู้ที่ต้องพึ่งพิง ทั้งที่คนเหล่านี้ทำงานหนักแต่มีรายได้น้อย ไม่เพียงพอที่จะดำรงตนตามเกณฑ์คุณภาพชีวิตที่สังคมกำหนด กลุ่มเด็กและคนพิการตกเป็นเหยื่อของลัทธิบริโภคนิยม ในขณะที่กลุ่มสมณะคือ พระภิกษุ สามเณร และแม่ชี ไม่สามารถทำการผลิตใดๆได้ ต้องอาศัยปัจจัยที่ได้รับการบริจาคตามศรัทธาเช่นเดียวกับครูสอนศาสนาอิสลาม

ส่วนความสัมพันธ์กับระบบหรือโครงสร้างทางการเมือง กลุ่มเด็ก ผู้พิการ ผู้สูงอายุ และสมณะ ถูกกีดกันออกจากระบบประชาธิปไตย ทั้งแบบตัวแทนและการเข้ามีส่วนร่วม เด็กและสมณะไม่มีสิทธิเลือกตั้ง ผู้พิการและผู้สูงอายุยากที่จะส่งตัวแทนของตนเข้าแข่งขันในการเลือกตั้งและในการมีส่วนร่วมในนโยบายใดๆ พวกเขาจึงขาดพลังอำนาจในการต่อรอง เนื่องจากขาดความสามารถ

ที่จะรวมกลุ่ม เพื่อสร้างพลังร่วม มีผลให้เด็กเร่ร่อน ผู้สูงอายุ และผู้พิการ อันเป็นกลุ่มสำคัญที่มักถูกอ้างถึงในนโยบายด้านสังคมของพรรคการเมือง แต่ในการปฏิบัติจริงกลับถูกระงับซ้ำเติมจากกลไกรัฐ เช่น เด็กเร่ร่อน คนพิการ และคนชรา ที่ขอทานหาเลี้ยงตนเองโดยสุจริตถูกกวาดล้างจับกุมเนื่องจากพวกเขาถูกตีตราจากสังคมว่าเป็นเศษหรือเป็นภาระของสังคม รวมทั้งเป็นตัวทำลายภาพลักษณ์ของประเทศชาติ

ในด้านการเข้าถึงระบบสวัสดิการสังคมของรัฐ กลุ่มนอกกำลังแรงงานยังเข้าถึงได้น้อยมาก เรียกได้ว่ายังไม่เป็นไปตามเจตนารมณ์ของรัฐธรรมนูญฉบับปัจจุบันที่ให้หลักประกันกับกลุ่มผู้ด้อยโอกาสในสังคม ภาครัฐก็ยังคงให้ความสำคัญกับเด็ก ผู้พิการ ผู้สูงอายุ และสมณชนน้อยเกินไป ทำให้การบริหารจัดการสวัสดิการสังคมเพื่อกลุ่มดังกล่าวเป็นไปแบบผักชีโรยหน้า นักการเมืองที่เข้ามาเป็นรัฐบาลมักมีการเลือกปฏิบัติในการสงเคราะห์ให้ผู้ประสบปัญหาเดือดร้อนหรือยากจนเฉพาะบางพื้นที่ เพื่อสร้างฐานเสียงทางการเมืองในเขตพื้นที่ของตน โดยใช้งบประมาณแผ่นดินอันเป็นการกอบโกยประโยชน์เพื่อพวกพ้อง รวมทั้งมีการคอร์รัปชันทุกระดับ จนกว่าจะถึงมือผู้ยากไร้จริงๆ ก็แทบจะไม่เหลืออะไรเป็นชิ้นเป็นอันพอที่จะทำให้เขาลืมตาอ้าปากได้ โดยเฉพาะผู้ยากจนที่มีภาระรับผิดชอบต่อชีวิตผู้อื่นด้วย เช่น ผู้สูงอายุที่ต้องเลี้ยงดูลูกพิการ หรือหลานที่พ่อแม่ติดเชื้อเอ็ดส์ ซึ่งได้รับเบี้ยยังชีพเล็กน้อยพออ้างได้ว่ารัฐมีสวัสดิการให้แล้ว เป็นต้น สำหรับสมณะเพศที่เป็นสามเณร แม่ชี และครูสอนศาสนา ก็ไม่ได้รับความเสมอภาคในสิทธิสวัสดิการ โดยมีการเลือกปฏิบัติในการให้กับสมณะเพศที่เป็นนักบวช และครูสอนศาสนาในโรงเรียนที่จดทะเบียนเท่านั้น

กล่าวโดยสรุป ความยากจนในกลุ่มนอกกำลังแรงงานมีหลากหลายมิติและมักจะเชื่อมโยงกัน ปัจจัยสำคัญที่เป็นสาเหตุของความยากจนอันเกิดจากพฤติกรรมหรือทำที่ต่อชีวิตที่ไม่ถูกต้องเป็นปรากฏการณ์ปลายเหตุที่เกิดจากการถูกระงับ โดยระบบหรือโครงสร้างทางเศรษฐกิจแบบทุนนิยม อันทำให้กลุ่มนอกกำลังแรงงานไม่สามารถแข่งขันได้ และมีความสามารถในการเข้าถึงปัจจัยการผลิตแหล่งทรัพยากรและสิทธิอันพึงมีพึงได้น้อยมาก จึงเป็นกลุ่มที่ถูกเบียดขับให้อยู่ขอบนอกสุดของระบบเศรษฐกิจ ในด้านการเมือง พวกเขาถูกกีดกันจากระบบประชาธิปไตย ทั้งแบบตัวแทนและแบบให้เข้ามีส่วนร่วมในการกำหนดนโยบายที่เป็นประโยชน์ต่อพวกเขา มีผลให้ระบบสวัสดิการสังคมของรัฐยังไม่เอื้อต่อความต้องการและปัญหาที่เผชิญอยู่ เช่น กรณีเด็กยากจนชายแดนอยู่ห่างไกลแหล่งบริการ กรณีเด็กเร่ร่อนและผู้สูงอายุในชุมชนแออัดมีปัญหาเรื่องเอกสารหลักฐานที่ต้องใช้ในการใช้สิทธิ กรณีผู้พิการและผู้สูงอายุขาดข้อมูลข่าวสาร และมีข้อจำกัดในการไปขอรับสวัสดิการสำหรับตนเองและลูกหลาน กรณีสมณะสวัสดิการที่มีอยู่ในปัจจุบันยังไม่ครอบคลุมและไม่เพียงพอ

เช่น มีเพียงโรงพยาบาลสำหรับสามเณรและภิกษุสงฆ์ แต่ไม่มีโรงพยาบาลหรือบริการพิเศษสำหรับแม่ชีและผู้สอนศาสนาอื่นๆ มีโรงเรียนปริยัติธรรมที่สอนศาสนาควบคู่กับการสอนสายสามัญสำหรับสามเณรและภิกษุสงฆ์ที่ต้องการศึกษาต่ออยู่เพียงบางจังหวัด ซึ่งไม่เพียงพอ กรณีของครูสอนศาสนาอิสลามรัฐยังไม่มีระบบสวัสดิการใดๆ ให้กับคนกลุ่มนี้ พวกเขาอยู่ได้ด้วยแรงศรัทธาและการจุนเจือของชุมชน

การถูกกระทำจากระบบดังกล่าวทำให้กลุ่มนอกรีตทำงานเป็นกลุ่มที่จนทั้งทรัพย์สิน จนศักดิ์ศรี จนอำนาจ จนโอกาส อาการที่เชื่อมโยงกับความจนในหลายมิติเหล่านี้แสดงออกในหลายรูปแบบ กล่าวคือ การจนศักดิ์ศรีทำให้ไร้ญาติขาดมิตร ถูกดูถูกเหยียดหยาม ไม่ได้รับการยอมรับและความช่วยเหลือจากคนรอบข้าง ถูกประทับตราว่าเป็นเศษของสังคม จึงยอมทำอาชีพที่ผิดกฎหมายหรือผิดศีลธรรม เพราะไม่จำเป็นต้องเคารพหรือรักษาศักดิ์ศรีของตน การจนอำนาจทำให้ขาดตัวแทนและขาดโอกาสเข้ามามีส่วนร่วมในการกำหนดนโยบายที่เป็นประโยชน์กับกลุ่มของตน ไม่มีอำนาจในการกำหนดวิถีชีวิตของตนเอง ขาดอำนาจต่อรอง และขาดการพิทักษ์สิทธิของตนเองในทุกๆ ด้าน การจนทรัพย์สินทำให้ไม่มีเงินทุนในการประกอบอาชีพ รายได้ไม่พอยังชีพ ไม่สามารถเลี้ยงดูครอบครัว มีข้อจำกัดในการเลือกอาชีพ การจนโอกาสทำให้ขาดโอกาสที่จะร่วมกิจกรรมทางสังคม ขาดโอกาสทางการศึกษาและการฝึกทักษะอาชีพ ขาดโอกาสเข้าถึงบริการเพื่อคุณภาพชีวิตที่ดี ทั้งด้านสาธารณสุขที่อยู่อาศัยและการคุ้มครองทางอาชีพ

ข้อค้นพบจากการวิจัยกรณีศึกษาในพื้นที่ การประชุมกลุ่ม ประกอบกับการทบทวนเอกสารงานวิจัยต่างๆ สามารถสรุปสภาพและสาเหตุความยากจนเพื่อเสนอแนะเป็นหลักการและแนวทางปฏิบัติได้ดังนี้

1. ความยากจนและการถูกฉกฉวยหรือถูกฉกฉวย ถูกเบียดขับออกจากปัจจัยการผลิตและสิทธิพื้นฐานของครอบครัว นับเป็นสภาพแวดล้อมภายในที่มีผลกระทบต่อเด็กเยาวชน คนพิการ ผู้สูงอายุ และสมณะ และเกิดความรุนแรงยิ่งขึ้นเมื่อคนเหล่านี้ ซึ่งมีสภาพเสี่ยงอยู่แล้ว หลุดจากครอบครัว

2. การพัฒนาที่เน้นคุณค่าทางเศรษฐกิจและกระแสวัตถุนิยมที่เพิ่มขึ้น กลายเป็นแรงดึงดูดและสิ่งตอกย้ำ รวมทั้งความเปราะบางในบทบาทหน้าที่ของสถาบันทางสังคม ไม่ว่าจะเป็นครอบครัว สถานศึกษา สถาบันศาสนา สถาบันชุมชน ทำให้ปัญหาของคนเหล่านี้เพิ่มความรุนแรงขึ้น

3. มีความขัดแย้งกันในสถานภาพ ศักดิ์ศรี หรือการยอมรับทางสังคม กับการรักษาสถานภาพหรือศักดิ์ศรีดังกล่าว โดยเฉพาะผู้สูงอายุยากจนที่ต้องเลี้ยงดูผู้อื่นด้วย มีการยอมรับในครอบครัว

ครัวสูง แต่ขาดการสนับสนุนจากสังคม กลุ่มสมณะได้รับการยอมรับจากสังคมสูง แต่มีความจำกัดในเศรษฐกิจ จึงจำเป็นต้องแก้ไขข้อขัดแย้งนี้ โดยการสร้างเครือข่ายการสนับสนุนจากชุมชนและสังคม

สำหรับการศึกษารูปแบบนโยบายและมาตรการที่มีอยู่แต่กลุ่มนอกกำลังแรงงานเข้าถึงยาก สรุปได้เป็น 5 มิติ คือ

1. มิติด้านสิทธิขั้นพื้นฐาน

กลุ่มเด็กและเยาวชน คนพิการ และผู้สูงอายุ มีสิทธิขั้นพื้นฐานที่กำหนดไว้ ทั้งในระดับสากล คือ สิทธิมนุษยชน และระดับประเทศ คือ รัฐธรรมนูญ พ.ศ. 2540 อันมีผลให้มีการกำหนดนโยบายและแผนระดับต่างๆอย่างสอดคล้อง แต่ยังขาดการบังคับใช้ การประสานงาน การสอดส่องดูแล และติดตามประเมินผล รวมทั้งมีช่องโหว่ในบางจุด ปัญหาาร่วมสำหรับ 3 กลุ่มนี้ ก็คือ การขาดการประสานงานระดับหน่วยงานและระดับพื้นที่ การขาดบริการที่ต่อเนื่องและพอเพียง ขาดบุคลากรที่เข้าใจและเสียสละในการทำงาน โดยเฉพาะอย่างยิ่งผู้ที่หลุดจากครอบครัวยุคทั้ง 3 กลุ่มนี้ จะกลายเป็นเสมือนไร้ตัวตนและไม่มีพื้นที่ทางสังคม ทำให้เข้าไม่ถึงสิทธิแม้ในขั้นพื้นฐานที่มนุษย์พึงมีพึงได้ ทำให้เสี่ยงต่อความทุกข์ยาก ความรุนแรง และการถูกแสวงหาผลประโยชน์ สถาบันครอบครัวนับเป็นด่านแรกที่เป็นเสมือนเกราะป้องกันภัยและพิทักษ์สิทธิให้แก่บุคคลเหล่านี้ ในขณะที่สถาบันสังคมเป็นด่านที่สองที่จะช่วยส่งเสริมฟื้นฟูหรือซ้ำเติมสภาพของผู้ยากจนทั้ง 3 กลุ่ม ไม่ว่าโดยทัศนคติหรือโดยการช่วยเหลือร่วมมือ เช่น โรงเรียน สถานพยาบาล และสถาบันชุมชนในท้องถิ่นนั้นๆ สำหรับกลุ่มสมณะนโยบายและแผนยังไม่ชัดเจน จึงอาศัยการตีความ โดยเฉพาะในเรื่องสถานภาพของแม่ชีและนักบวช อันมีผลให้เกิดความไม่เท่าเทียมในสิทธิขั้นพื้นฐาน

2. มิติด้านความมั่นคงทางสังคม

นโยบายและมาตรการของรัฐเกี่ยวกับเด็ก เยาวชน คนพิการ ผู้สูงอายุ และสมณะ ยังไม่สามารถสร้างความมั่นคงให้กับกลุ่มดังกล่าวได้ การขาดสิทธิขั้นพื้นฐานทำให้เด็ก เยาวชน คนพิการ และผู้สูงอายุ รวมทั้งการขาดสถานภาพนักบวชของสมณะบางประเภท เช่น แม่ชีและผู้สอนศาสนาอื่น ทำให้ขาดโอกาสในการเข้าถึงสิทธิอันพึงมีพึงได้ มีผลให้ขาดหลักประกันความมั่นคงในชีวิต ความไม่พร้อมของคนทั้ง 4 กลุ่ม อันเนื่องมาจากการขาดการศึกษาและการพัฒนาศักยภาพในรูปแบบต่างๆมีสาเหตุมาจากการไร้สิทธิ ความเชื่อ และทัศนคติสังคมที่คับแคบ ทำให้ขาดความมั่นคง

ในชีวิต ทั้งในปัจจุบันและในอนาคต การกำหนดนโยบายมาตรการเพื่อเสริมสร้างความมั่นคงทางสังคมของกลุ่มนี้จะต้องทำอย่างจริงจังและชัดเจน ทั้งระยะสั้นและระยะยาว

3. มิติด้านศักดิ์ศรีทางสังคม

เด็ก เยาวชน คนพิการ และผู้สูงอายุที่ยากจน ไม่ได้รับการยอมรับจากสังคม ความยากจนที่สืบทอดจากครอบครัว การขาดโอกาสในการเรียนรู้และการพัฒนาศักยภาพ รวมทั้งการเสื่อมคลายของวัฒนธรรมดั้งเดิมที่มีความเอื้ออาทรต่อผู้ยากไร้ และความกตัญญูต่อผู้สูงอายุ ทำให้มีการประเมิณและให้ศักดิ์ศรีจากความสามารถในการผลิตด้านวัตถุเป็นสำคัญ มีผลให้กลุ่มเด็ก เยาวชน คนพิการ และผู้สูงอายุที่ยากจน กลายเป็นผู้ด้อยศักดิ์ศรี ไม่เป็นที่ยอมรับในสังคม ในขณะที่กลุ่มสมณะยังมีศักดิ์ศรีอยู่บ้าง แต่การรักษาศักดิ์ศรีก็เกินไปด้วยความลำบาก เพราะความจำกัดทางเศรษฐกิจ การรณรงค์และให้การศึกษาแก่คนทั้งสังคมให้ตระหนักถึงศักดิ์ศรีแห่งความเป็นมนุษย์ ไม่ว่าจะยากดีมีจนเป็นประเด็นที่ต้องรีบดำเนินการเพื่อให้เกิดความเอื้ออาทรต่อกันในสังคม

4. มิติด้านศักยภาพทางสังคม

สาเหตุเช่นเดียวกับข้อ 3 ทำให้ศักยภาพของทั้ง 4 กลุ่ม ถูกจำกัดลงไปด้วย จึงจำเป็นที่จะต้องเปิดโอกาสให้ทั้ง 4 กลุ่ม ได้รับการฟื้นฟู พัฒนา โดยการลดข้อจำกัดทั้งด้านสิทธิ โอกาส และทัศนคติเชิงลบ ตลอดจนเพิ่มความเข้าใจ ความร่วมมือของครอบครัว ชุมชน และสถาบันสังคมทั้งหลาย อีกทั้งความมุ่งมั่นเสียสละของผู้ทำงานเกี่ยวข้อง และเจตนารมณ์ของฝ่ายการเมืองต้องแน่วแน่ต่อเนื่อง ในการค้นหา ฟื้นฟู พัฒนา และนำศักยภาพที่มีอยู่ของคนทั้ง 4 กลุ่ม มาใช้ด้วยวิธีการที่ถูกต้องเหมาะสม

5. หุ้นส่วนทางสังคม

นโยบายและมาตรการของรัฐเกี่ยวกับแนวคิดเรื่องหุ้นส่วนทางสังคมยังไม่ชัดเจน ทำให้ความร่วมมือในการพัฒนาสังคมของภาคส่วนต่างๆยังไม่ปรากฏขึ้นในสังคมไทย การสร้างสำนึกรับผิดชอบต่อสังคมทำให้ภาคส่วนต่างๆของสังคม สามารถกำหนดและปฏิบัติพันธกิจร่วมกันในการแก้ไขปัญหาของกลุ่มนอกกำลังแรงงาน ซึ่งรวมทั้งกลุ่มเป้าหมายเองด้วย โดยเน้นจุดร่วมที่มีอยู่แล้วแต่ดั้งเดิมในสังคมไทย คือ สถาบันศาสนา เพื่อสร้างโครงข่ายป้องกันมิให้กลุ่มเสี่ยงเหล่านี้ต้อง "ตกหล่น" พร้อมๆกับการพิทักษ์สิทธิ สร้างความมั่นคง เพิ่มศักดิ์ศรี และเพิ่มศักยภาพของกลุ่มเป้าหมายทั้ง 4 โดยการทำงานของพหุภาคีแบบบูรณาการ

**Summary Report on the Development of Social Welfare System
for the Poor and Vulnerable Group:
Non-workforce groups**

This research study on non-workforce groups was one of the five main projects composed as a research set on “A Study of the Development on Welfare System for the poor and the vulnerable people in Thai Society” under the leadership of Assoc. Prof. Dr. Narong Pethprasert, Political Economic Center, Economic Faculty, Chulalongkorn University. Financial sponsorship was through the Office of the Thai Research Fund.

The target groups of this research included people younger and older than the workforce age (15-60 years old), categorized into four sub-groups: children under fifteen years of age, the elderly over 60 years old, the disabled and the monastics. Individuals in the religious life were less expected to work for economic accumulation.

The objectives of this project were to study the living conditions of the subject groups and causes of their poverty problems, patterns of problem solutions and the subjects' limitation of access to the social services provided by the government. We intend to suggest policies and measures for more efficient and effective social assistance as well as to enhance and deepen the body of knowledge in this field. We would also like to develop information systems concerning the poor, especially the non-workforce groups.

The scope of this study was the same as other four main projects. The study covered the whole country which was divided into four areas with twelve sampling provinces: Cheingmai and Cheingrai for the northern area; Khonkean, Surin and Burirum for the north eastern region; Sonkla, Nakornsri thamraj and

Pataloong for the southern provinces; while Choburi, Ayudhya, Samutprakarn and Bangkok represent the middle area. Research methods were carried out through twenty-two case studies with eight cases for children and youths, three for the elderly, six for the disabled, and five for monastics. The findings of each case within the four categorized groups were tested through focus group methods. These had been conducted 17 times and included 248 participants: six in the north with 70 participants, three in the northeastern with 51 participants, five in the south with 76 participants, three in the middle region with 51 participants. The findings of all case studies and focus group were then synthesized and combined with a literature review. All of this information was combined into this research report.

The findings of this study revealed that all categorized non-workforce groups had similar backgrounds of poor economic status with unstable occupations and unreliable incomes. Most of these four sub-groups were in rural areas working as farmers, general workers and petty traders, while the urban poor were pushed into slums or were street dwellers earning their livelihood with temporary or independent work entangled with dangers and deteriorative health risks.

Poor children and youth mostly earned their incomes from begging, selling petty goods, or prostituting their own bodies. Their attitudes towards their lives were comprised of floating along with the social current: i.e., working hard by all means to earn their living even by being agents for drug distribution or sexual intercourse. They frequently spent their risky earnings luxuriously to fulfill their fantastic dreams in order to compensate for something lacking in their real lives and to heal past emotional or physical trauma. In this way, they were quite different from the disabled who tried hard to prove that they were capable of working to acquire their material needs. Furthermore, there were also some disabled who were incapable of depending on themselves such as the mentally

disabled who mostly were hidden from society in order to protect them from harm or to save their families from embarrassment.

The poor elderly not only struggled to survive themselves, but they generally also had to fight hard for their dependents in order to lead lives that realized even moderate goals. The monastics were socially respected. However, the poor novices have a lower status in the monastic hierarchy. Because they lack rank, they must struggle for recognition. The nuns, in contrast lack status altogether and furthermore must provide for their own support themselves. The poor Moslem religious teachers, who have strong faith in Allah and life after death, also had to maintain their social status inspite of their insufficient income. Their income is inadequate due to the fact that they are not permitted to charge for their teaching services.

The non workforce group had limited access to production and natural resources, Therefore, they had to engaged in activities requiring no or less capital and more intensive labor involving extensive risks to their own lives and dignities. These occupations included construction or manual labor, petty trades, and self-employment. They face a common problem of insecure jobs and unsteady income. This especially affects the children who were not yet prepared for employment and the elderly who should be retired from work, as well as the disabled and the monastics who should not be expected to fully participate in economical employment. Garbage collecting and distribution seemed to be the most popular activity among the non-workforce group. It is available to all according to their physical capabilities and requires no or minimal time capital investment.

In relationship to the social-economic structure, the three poverty groups namely the children and youth, the elderly and the disabled were seen furthest marginalized in the utmost peripheral areas of the liberal capitalist economic system. They also perceived themselves as the lowest ranked groups dependent upon the mercy of the upper classes. In spite of working hard, they always had

insufficient income; not enough to maintain the social standard and quality of life. Being weak in all aspects, these easily became the foremost victims of consumerism. Quite different from the three groups above, the monastic group, including Moslem religious teachers, have a higher social acceptance and less expectancy to produce. They are dependent for their living and social services only on private donations and public support which might not be enough, especially when facing critical problems such as sudden accidents or chronic diseases.

Referring to the political structure, these poor non-workforce groups were excluded from the democratic government system both as representatives and participants. Children and monastics have no right to vote either while the elderly and disabled had difficulty exercising their rights and to sending their representatives for election or for the formation of policies concerning their needs. They mostly had little or no bargaining power due to limited capabilities in creating and empowering their own interest groups. They then, were often used in political policy announcements to arouse popular opinion by various political groups. These political issues dealt with street children, homeless elderly or non-supported disabled mostly without actual implementation or positive results.

On the point of their accessibility to government social services, the non-workforce group had limitations, which obstructed the fulfillment of the present constitutional mandate to guarantee equal opportunities for the poor and the underprivileged. Government sectors still had given less attention to the importance of these groups, Therefore the social services rendered for them were superficial only for election propaganda rather than for actual result based on real solutions. Government budget allocation for poverty alleviation was mostly distributed for political purposes by the parties in power. These funds evaporated through corruption at all levels, leaving nothing or too little for the poor to improve their lives. What little portion remained was then scattered out into

piecemeal efforts only to show up that social services for the poor had been put into practice. Examples of these efforts include a monthly living allowance of 300 baht only for selected elderly or 500 baht for only some of the disabled.

To conclude, there were many dimensions to the causes of poverty. The most important ones were the attitudes of the poor towards their way of life, which resulted in their behavioral patterns, their accessibility to natural or production resources, their relationship to socio-economic structure and their capabilities to access social service providers. Their attitudes towards their lives and their behavioral patterns were only the end results caused by being exploited by a capitalist economic system in which the poor were already unable to compete in the free market due to their incapability to access to production resources and to protect their own rights. They, then, were excluded from economic, social and political participation and the voice demanding policies suited to their needs. They also had various causes which obstructed them from being full social policy beneficiaries: for example, being far away from service centers, information illiteracy, having no document of identification, insufficient support systems and unequal status among monastic groups of different religions, sex, and classes. These obstructions led to unequal rights and access to social services.

Being exploited and treated unequally, poor and the disadvantaged, then, become valueless and powerless with minimal opportunities and minimal dignity. The results run further to their own damaged perceptions of being labelled as worthless residuals in society which in turn made them more submissive and self-defeating; unable to master their own lives and to advocate and to bargain for their own betterness in all aspects.

The findings of this study led to the crucial problems whose solutions are necessary.

1. Social exploitation and exclusion put the poor and the disadvantaged, already the “at-risk group” in a more serious situation especially when they were

pushed out of their own families. These individuals include the street children, the homeless elderly, the non-supported disabled and the non-status monastics.

2. Economically oriented development and social materialism currently being induced and reconfirmed the role and function deviance of these individuals from the main social institutions, namely, the families, the schools, the monasteries and the communities, thus increased the degree of seriousness of the problem.

3. Their capabilities to maintain social status and social dignity does not correspond to such social acceptance. This becomes more critical especially in the elderly and the monastic groups.

Suggested guidelines for social policy formation and implementation of these groups could be concluded into five dimensions:-

1. The basic rights dimension: basic rights for the three groups namely the children and youths, the elderly and the disabled were already written down universally and nationally. However, there were still problems of implementation common to all, namely, the lack of coordination of the working agencies at the target areas, lack of adequate and continuous services, also insufficient implementators who really understood and were fully devoted to these populations. These basic rights are needed to solve the more serious problems of those families dispossessed of their homes. For the last group, the vague monastic status implied a different interpretation which gave them unequal rights and opportunities.

2. The social security dimension: Social policies and measures for children and youth, the elderly, the disabled, and the monastics were not sufficient to create security and protection for them. The unenforced basic rights of children and youths, the elderly and the disabled in actual practice and the vaguely of defined status of the monastics affected the lack of opportunities and accessibility to social services rendered by government. Moreover, the negative social beliefs and attitudes towards them together with political unwillingness,

caused failures in policy formation and implementation which had to be corrected. These solutions need to be more practical aiming towards effective problem solving both in short and long range planning.

3. The social dignity dimension: Poverty and social unacceptability inherited from ancestors, little or no opportunities for learning and potential development together with the decline of social care as well as respect for the elderly causes dignity assessment to be based on material belongings. With such measurement, the poor children, the retired elderly and the nonproductive disabled were then cast out of such social esteem. Members of the monastic group were somehow perceived with dignity, however, they faced difficulties in maintaining their dignified status.

4. The social potential dimension: due to the same reasons as described in three above, it was so important to create opportunities to rehabilitate and to develop all four groups, and also to increase the understanding, cooperation and devotion of the families, communities, and social sectors as well as the politicians. Social potential development should focus on these four groups. The social potential of these four groups should be harnessed in order to develop beneficial social forces.

5. The social partnership dimension: state policies and measures on social partnership were not yet clear, therefore, the directions and implementation guidelines were still vague. The only distinctive clue was the original concept of utilizing all religious institutes as social safety nets in order to protect the at-risk individuals and to prevent them from being marginalized and excluded from the society to which they belonged. Increasing the advocacy, security, dignity and potentiality of these four groups to fully integrate all members of society into a pluralistic social partnership.

บทที่ 1

บทนำ

1.1 สถานการณ์ความยากจน

ความยากจนเป็นปัญหาที่มีอยู่ในสังคมมนุษย์มาเป็นเวลายาวนาน และมีได้มีอยู่ในประเทศที่ด้อยพัฒนาเท่านั้น ประเทศที่มีการพัฒนาอุตสาหกรรมล้าหน้ากว่าประเทศอื่นหรือที่เรียกตนเองว่าประเทศที่พัฒนาแล้วก็มีปัญหาความยากจนเช่นเดียวกัน ความยากจนจึงเป็นปัญหาของโลก มิใช่ปัญหาของประเทศที่ด้อยพัฒนาเท่านั้น ดังนั้นการต่อสู้เพื่อเอาชนะความยากจนจึงเป็นปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นทั่วโลก

การต่อสู้เพื่อเอาชนะความยากจนที่ได้รับการจารึกไว้ในประวัติศาสตร์ ในช่วงทศวรรษที่ผ่านมาคือ การต่อสู้ที่นำโดยบาทหลวงโจเซฟ วเรชินสกี ซึ่งเป็นผู้เรียกร้องเรื่องสิทธิการมีที่อยู่อาศัยของคนจนในประเทศฝรั่งเศส ในวันที่ 17 ตุลาคม 2530 บาทหลวงวเรชินสกี ได้เชิญนักปกป้องสิทธิมนุษยชนจำนวนมากให้มาชุมนุมกันบนลานแห่งสิทธิเสรีภาพ กรุงปารีส เพื่อระลึกถึงผู้ที่ตกเป็นเหยื่อของความหิวโหย ความรุนแรง เพื่อร่วมกันประกาศเจตนารมณ์ต่อต้านความทุกข์ยาก และเรียกร้องให้มนุษยชาติร่วมมือกันทำให้เกิดความเคารพต่อสิทธิมนุษยชน ในโอกาสนี้ได้มีพิธีวางศิลาไว้บนลานแห่งสิทธิเสรีภาพซึ่งจารึกข้อความว่า

“ที่ใดก็ตามที่มนุษย์ทั้งชายและหญิงต้องมีชีวิตอยู่อย่างทุกข์ยากลำบาก ที่นั่นมี
การละเมิดสิทธิมนุษยชน การร่วมมือกันเพื่อทำให้เกิดความเคารพต่อสิทธิมนุษยชน
เป็นภารกิจอันประเสริฐของพวกเราทุกคน”

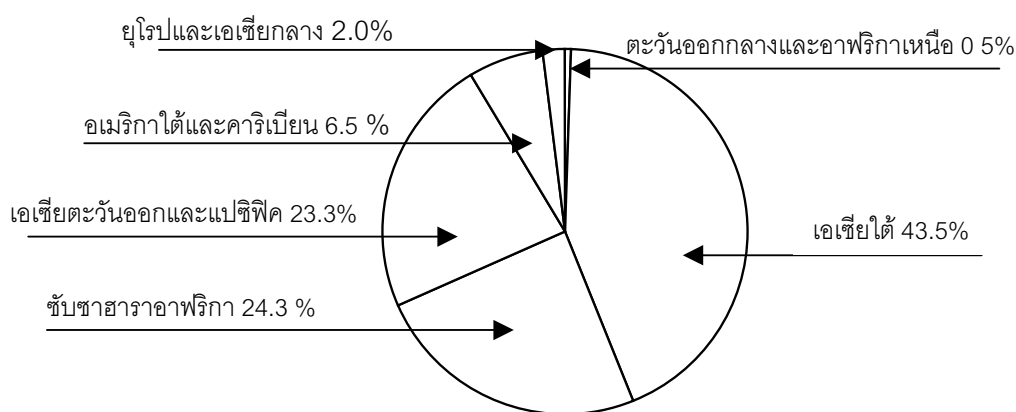
การณรงค์ของบาทหลวงวเรชินสกี ในครั้งนั้นได้รับการยอมรับจากองค์การสหประชาชาติมาก ดังนั้นในการประชุมขององค์การสหประชาชาติเมื่อวันที่ 22 ธันวาคม ปีเดียวกัน ที่ประชุมจึงได้มีมติยอมรับอย่างเป็นทางการให้วันที่ 17 ตุลาคม ของทุกปีเป็น “วันสากลแห่งการจัดความยากจน”

นับตั้งแต่นั้นจนกระทั่งถึงวันนี้ ความยากจนก็ยังไม่ได้หมดไปจากโลก แต่กลับเพิ่มความเข้มข้นรุนแรงมากขึ้น ในช่วงต้นของการเข้าสู่ศตวรรษที่ 21 ธนาคารโลกซึ่งมักจะถูกวิพากษ์วิจารณ์ว่าเป็นสถาบันการเงินที่ส่งเสริมระบบทุนนิยม และมักจะปล่อยเงินกู้ให้กับรัฐบาลในโครงการพัฒนาขนาดใหญ่ที่มีผลกระทบต่อวิถีชีวิตของคนจน รวมทั้งทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ได้ออกเอกสารที่ชื่อว่า “World Development Report 2000/2001 ATTACKING POVERTY” ระบุว่า ปัญหาความยากจนมีความรุนแรงมากขึ้น เอกสารฉบับนี้ได้ระบุว่า จากจำนวนประชากรโลก 6 พันล้านคน 2.8 พันล้านคนคือคนจนซึ่งดำรงชีวิตด้วยเงินน้อยกว่า 2 เหรียญสหรัฐต่อวัน คนจน 1.2 พันล้านคน หรือ 1 ใน 5 ดำรงชีวิตด้วยเงินเพียง 1 เหรียญสหรัฐต่อวัน เด็กทารกในครอบครัวยากจนร้อยละ 6 เสียชีวิตก่อนอายุครบ 1 ปี และร้อยละ 8 เสียชีวิตก่อนอายุครบ 5 ปี เด็กชายร้อยละ 9 และเด็กหญิงร้อยละ 14 ไม่มีโอกาสเข้าเรียนระดับประถมศึกษาเมื่ออายุถึงเกณฑ์ที่ต้องเข้าเรียน และในประเทศยากจนเด็กขาดสารอาหารสูงถึงร้อยละ 50

คนจนกระจายตัวอยู่ในทวีปต่างๆ ทั่วโลก โดยส่วนใหญ่คือ 43.5 % อยู่ในเอเชียใต้ ลำดับถัดมาคือ 24.3% อยู่ในซีกาซารอาฟริกา 23.3% อยู่ในเอเชียตะวันออกเฉียงและแปซิฟิก 6.5% อยู่ในยุโรป เอเชียกลาง 2.0 % อเมริกาใต้และแคริบเบียน และอีก 0.5 % อยู่ในตะวันออกกลางและแอฟริกาเหนือ (รูปที่ 1)

แผนภาพ 1.1

การกระจายตัวของคนจน

ที่มา : World Bank, 2000

World Development Report ได้คาดการณ์ว่า ในอนาคตอีก 25 ปีข้างหน้าโลกจะมีประชากรเพิ่มขึ้นอีกประมาณ 2 พันล้านคน โดยเกือบทั้งหมด (ประมาณร้อยละ 97) อยู่ในประเทศกำลังพัฒนา ซึ่งจะทำให้สัดส่วนของคนจนสูงขึ้น และปัญหาความยากจนจะเป็นปัญหาที่ซับซ้อน ยากแก่การแก้ไข หากไม่เริ่มต้นที่จะแก้ปัญหาความยากจนอย่างจริงจังตั้งแต่บัดนี้

ด้วยการตระหนักถึงปัญหาดังกล่าว ในการประชุมสุดยอดแห่งสหประชาชาติขององค์การสหประชาชาติ (UN Millennium Summit) ที่กรุงนิวยอร์กในปี 2000 ประเทศที่เข้าร่วมการประชุม 149 ประเทศจึงมีการกำหนดเป้าหมายที่จะลดความยากจนให้ได้ครึ่งหนึ่งในปี ค.ศ. 2015

สำหรับประเทศไทยก็มีปัญหาความยากจนเช่นเดียวกับประเทศที่กำลังพัฒนาอื่นๆ ข้อมูลจากการสำรวจสภาพทางเศรษฐกิจของครัวเรือนเกี่ยวกับรายได้ รายจ่าย การเปลี่ยนแปลงทรัพย์สินหนี้สิน และสภาพความเป็นอยู่ของคนไทย โดยสุ่มตัวอย่างครัวเรือนส่วนบุคคลทั่วประเทศซึ่งดำเนินการประเมินผลโดยสำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ เปิดเผยว่า ในปี 2545 ประเทศไทยมีคนจน 6.2 ล้านคน คิดเป็นร้อยละ 9.8 ของจำนวนประชากรทั้งประเทศ ถึงแม้ว่าสัดส่วนของคนจนจะลดลงเมื่อเปรียบเทียบกับปีที่ผ่านมา แต่จำนวนและสัดส่วนของคนจนก็ยังคงมีมาก (ตารางที่ 1.1)

ตารางที่ 1.1 แสดงสัดส่วนคนจนและรายได้ต่อหัวต่อครัวเรือน

ปี	เส้นความยากจน (บาท/คน/เดือน)	จำนวนคนจน (ล้านคน)	สัดส่วนคนจน (ร้อยละ)	รายได้ต่อหัว (บาท/เดือน)	ประชากร (ล้านคน)
2539	737	6.8	11.4	3,830	59.9
2541	878	7.9	13.0	3,753	61.3
2543	882	9.9	14.2	3,468	62.5
2545	922	6.2	9.8	3,955	63.4

ที่มา : สำนักติดตามประเมินผลการพัฒนา สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2546

คนจนส่วนใหญ่กระจุกตัวอยู่ในภาคเกษตร โดยเฉพาะในครัวเรือนเกษตรกร แรงงานรับจ้างภาคเกษตร และแรงงานทั่วไป ภาคตะวันออกเฉียงเหนือเป็นภาคที่มีคนจนมากที่สุด เมื่อใช้ดัชนีชี้วัดภาวะความยากจนในชนบทซึ่งครอบคลุมมิติต่างๆ ทั้งด้านคุณภาพชีวิต โอกาสการเข้าถึงบริการ

ทางสังคมและบริการพื้นฐาน การใช้ประโยชน์จากทรัพยากรในท้องถิ่น พบว่า พื้นที่ชนบททั่วประเทศ 75 จังหวัด มีหมู่บ้านเป้าหมายเพื่อแก้ปัญหาความยากจนทั้งสิ้น 16,735 หมู่บ้าน (ร้อยละ 23 ของหมู่บ้านทั่วประเทศ) กระจายอยู่ใน 4,636 ตำบล (จาก 7,255 ตำบล) และอยู่ใน 846 อำเภอ (ตารางที่ 1.2)

ตารางที่ 1.2 แสดงพื้นที่เป้าหมายเพื่อแก้ไขปัญหาความยากจนในช่วงแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 9 (พ.ศ.2545-2549)

ภาค	หมู่บ้าน	ตำบล	อำเภอ	จังหวัด
อีสาน	6,676	1,928	320	19
เหนือ	5,806	1,235	193	17
กลาง	3,012	941	195	25
ใต้	1,241	532	138	14
ทั่วประเทศ	16,735	4,636	846	75

ที่มา : กรมการพัฒนาชุมชน กระทรวงมหาดไทย และสำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2546

ในช่วงกว่า 3 ทศวรรษที่ผ่านมา การแก้ปัญหาความยากจนของไทยเป็นไปตามกระแสสากล คือ การมุ่งสร้างรายได้ให้กับประชาชน เพื่อให้ประชาชนได้รับการสนองความจำเป็นขั้นพื้นฐานอย่างทั่วถึง รวมทั้งการสร้างหลักประกันทางด้านสุขภาพและการศึกษา โดยในระยะแรกใช้ยุทธศาสตร์การพัฒนาแบบ “Trickle down Effect” กล่าวคือนับตั้งแต่เริ่มใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 1(พ.ศ.2504-2509) ซึ่งอยู่ในช่วงทศวรรษที่ 1960 จนถึงแผนพัฒนาฉบับที่ 8 (พ.ศ.2540-2544) ยุทธศาสตร์การแก้ปัญหาความยากจนของไทยมุ่งเน้นการสร้างเสริมความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจระดับมหภาค โดยการลงทุนโครงสร้างพื้นฐานเพื่อพัฒนาอุตสาหกรรมทดแทนการนำเข้า และการเพิ่มผลิตภัณท์มวลรวมประชาชาติ ในแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 1-2 และการพัฒนาอุตสาหกรรมเพื่อการส่งออกตั้งแต่แผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 3 จนถึงปัจจุบัน แต่การแก้ปัญหาด้วยยุทธศาสตร์เช่นนี้กลับสร้างช่องว่างทางรายได้ และทำให้สัดส่วนคนยากจนเพิ่มมากขึ้น จนกระทั่งกลางปี พ.ศ.2540 ประเทศไทยต้องเผชิญกับวิกฤติการณ์ทางเศรษฐกิจครั้งใหญ่ ทำให้สัดส่วนคนจนเพิ่มมากยิ่งขึ้นกว่าเดิมอีก เป็นผลให้เกิดการปรับปรุงยุทธศาสตร์การพัฒนาในแผนพัฒนาฯฉบับที่ 9

(พ.ศ.2545-2549)โดยการให้ความสำคัญกับเศรษฐกิจพอเพียงตามแนวพระราชดำรัสของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว

อย่างไรก็ตาม วิถีชีวิตเศรษฐกิจเมื่อกลางปี 2540 ยังคงมีผลต่อเนื่องมาจนถึงปัจจุบัน หลังจากวิถีชีวิตเศรษฐกิจ 2 ปี การเคหะแห่งชาติได้ทำการสำรวจคนจนในเมืองใหญ่ทั่วประเทศพบว่า ในปี 2542 คนจนในเมืองทั่วประเทศมีประมาณ 3.5 ล้านคน กลุ่มที่ใหญ่ที่สุดคือคนในชุมชนแออัด 2.1 ล้านคน โดยกระจายตัวอยู่ในกรุงเทพมหานครและปริมณฑลกว่าร้อยละ 75 ที่เหลือกระจายอยู่ทั่วทุกเมืองในภูมิภาค ส่วนใหญ่อาศัยอยู่ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ รองลงมาคือ ภาคใต้ ภาคเหนือ ภาคตะวันออก และภาคกลาง นอกจากนี้ยังมีคนจนในชุมชนเมืองที่อยู่นอกชุมชนแออัดอีกประมาณ 1.4 ล้านคนทั่วประเทศ จำนวนคนจนในเมืองมีแนวโน้มเพิ่มขึ้นตามการขยายตัวของเมือง โดยเฉพาะพื้นที่รอบกรุงเทพมหานคร พื้นที่ชายฝั่งทะเลตะวันออกและเมืองศูนย์กลางความเจริญในภูมิภาค

ในปี 2543 การเคหะแห่งชาติ ได้สำรวจภาวะความยากจนในเขตเมืองอีกครั้ง โดยขยายขอบเขตครอบคลุมชุมชนผู้มีรายได้น้อยในชุมชนชานเมืองซึ่งเพิ่มเติมจากเดิมที่สำรวจเฉพาะชุมชนแออัด และชุมชนเมือง ทำให้ชุมชนผู้มีรายได้น้อยมีจำนวนเพิ่มขึ้นเป็น 5,332 ชุมชน 1,396,687 ครัวเรือน หรือประมาณ 5.02 ล้านคน โดยอาศัยอยู่ในเขตกรุงเทพมหานคร และปริมณฑลราว 1.6 ล้านคน ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ 1.4 ล้านคน ภาคเหนือ 1.0 ล้านคน ภาคกลาง 0.6 คน และภาคใต้ 0.4 ล้านคน (ตารางที่ 1.3)

ตารางที่ 1.3 แสดงจำนวนชุมชนและจำนวนครัวเรือนที่มีรายได้น้อย

ภาค	ชุมชนผู้มีรายได้น้อย	ครัวเรือนผู้มีรายได้น้อย
กรุงเทพ	1,495	288,991
ปริมณฑล	383	154,761
ภาคกลาง	738	170,005
ภาคเหนือ	1,035	296,555
ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ	1,322	379,860
ภาคใต้	359	106,515
รวม	5,332	1,396,687

ที่มา : การเคหะแห่งชาติ, โครงการสำรวจชุมชนผู้มีรายได้น้อยในเมือง ปี 2543

ปัญหาสำคัญของคนจนเมืองคือปัญหาการถูกไล่ออกจากที่อยู่อาศัย ความแออัดเสื่อมโทรมของสภาพแวดล้อม ขาดการยอมรับและสถานะที่ถูกต้องตามกฎหมาย ปัญหาด้านอาชีพและรายได้ไม่แน่นอน มีหนี้สินนอกระบบ นำมาซึ่งความไม่ปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สิน และปัญหาสุขภาพจิต นอกจากนี้ปัญหาดังกล่าวข้างต้น ผลกระทบจากวิกฤติเศรษฐกิจยิ่งส่งผลให้คนจนในเมืองต้องเผชิญกับความยากลำบากเพิ่มขึ้นอีกจากความเสี่ยงที่รายได้ของครอบครัวลดลง รายจ่ายและภาระหนี้สินของครอบครัวเพิ่มขึ้น รวมทั้งปัญหาด้านสุขภาพและปัญหาการศึกษาของบุตรหลานที่ไม่มีโอกาสได้ศึกษาเล่าเรียนต่อดังนั้นความต้องการของคนจนเมืองคือบริการพื้นฐานของรัฐด้านที่อยู่อาศัย สาธารณูปโภค และบริการทางสังคม โดยเฉพาะการศึกษาและสาธารณสุข

ส่วนคนจนในชนบท ข้อมูลการสำรวจภาวะเศรษฐกิจและสังคมของครัวเรือน ในปี 2543 พบว่า คนยากจนในชนบทมีจำนวนรวมทั้งสิ้น 8.66 ล้านคน โดยอยู่ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ 5.41 ล้านคน หรือร้อยละ 62.4 รองลงมาได้แก่ ภาคเหนือ 1.73 ล้านคน หรือร้อยละ 20.0 ภาคใต้ 0.94 ล้านคน หรือร้อยละ 10.8 และภาคกลาง 0.59 ล้านคน หรือร้อยละ 6.8 ตามลำดับ

หมู่บ้านที่มีรายได้เฉลี่ยต่ำกว่าเส้นความยากจนของคนในชนบท หรือมีรายได้ต่ำกว่า 840 บาท/คน/เดือน หรือ 10,080 บาท/คน/ปี มีจำนวน 17,136 หมู่บ้าน คิดเป็นร้อยละ 24.0 ของหมู่บ้านทั่วประเทศ ซึ่งในจำนวนหมู่บ้านยากจนดังกล่าว อยู่ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ 10,053 หมู่บ้าน คิดเป็นร้อยละ 58.7 ของหมู่บ้านยากจนทั้งหมด ภาคเหนือ 5,022 หมู่บ้าน คิดเป็นร้อยละ 29.3 ภาคกลาง 1,100 หมู่บ้าน คิดเป็นร้อยละ 6.4 และภาคใต้ 961 หมู่บ้าน คิดเป็นร้อยละ 5.6 (ตารางที่ 1.4)

ตารางที่ 1.4 แสดงพื้นที่ที่มีความยากจนจำแนกตามภาค

ภูมิภาค	พื้นที่ทั่วประเทศ			พื้นที่หมู่บ้านมีรายได้เฉลี่ยต่ำกว่า 10,080 บาท/คน/ปี		
เหนือ	17	195	15,467	17	192	5,022
ตะวันออกเฉียงเหนือ	19	321	31,325	19	317	10,053
กลาง	25	208	16,206	21	136	1,100
ใต้	14	151	8,338	14	106	961
รวม	75	875	71,336	71*	751	17,136

ที่มา : สำนักติดตามประเมินผลการพัฒนา, สศช., 2544

หมายเหตุ *สมุทรปราการ สมุทรสาคร สมุทรสงคราม และระยอง ไม่มีพื้นที่หมู่บ้านที่มีรายได้เฉลี่ยต่ำกว่า 10,080 /คน/ปี

คนจนในชนบทดังกล่าว ส่วนใหญ่ประกอบอาชีพเกษตรกรรม โดยแบ่งเป็น 3 กลุ่มหลัก คือ

1. เกษตรกรผู้ถือครองที่ดินทำการเกษตร ทั้งที่เป็นเจ้าของที่ดินหรือเช่าที่ดินจากผู้อื่น ซึ่งมีประมาณร้อยละ 50 ของคนยากจนทั้งหมด คนกลุ่มนี้ยากจนเพราะราคาพืชผลการเกษตรราคาตกต่ำ จากภาวะเศรษฐกิจที่ชะลอตัวลง ทำให้การจำหน่ายผลผลิตมีปัญหา นอกจากนี้ยังมีภาระหนี้สินทั้งในระบบและนอกระบบ จากการกู้ยืมเงินมาลงทุนในการผลิต

2. แรงงานรับจ้างภาคเกษตร เป็นกลุ่มคนจนที่ไม่ได้เป็นเจ้าของปัจจัยการผลิต ซึ่งมีประมาณร้อยละ 15 ของคนยากจนทั้งหมด คนกลุ่มนี้ไม่มีทักษะการผลิตต่อเนื่อง จึงต้องหาเลี้ยงชีพจากการรับจ้างในภาคเกษตร มีรายได้และระยะเวลาการทำงานที่ไม่แน่นอน

3. แรงงานรับจ้างนอกภาคเกษตรและประกอบอาชีพอื่นๆ เป็นกลุ่มที่ต้องเผชิญกับความเสี่ยงจากความผันผวนทางเศรษฐกิจ ในช่วงวิกฤติเศรษฐกิจได้รับผลกระทบจากปัญหาการลดค่าจ้าง การถูกเลิกจ้าง เมื่อกลับมาอยู่ในท้องถิ่นชนบทก็ไม่มีรายได้และอาชีพ

ดัชนีชี้ให้เห็นถึงภาวะความยากจนในชนบทที่รุนแรงขึ้นเป็นอย่างดีชัดเจน ได้แก่ ภาระหนี้สินของครัวเรือนในชนบท จากรายงานเบื้องต้นการสำรวจภาวะเศรษฐกิจและสังคมของครัวเรือน พ.ศ. 2543 ของสำนักงานสถิติแห่งชาติ พบว่า โดยเฉลี่ยครัวเรือนของไทยเป็นหนี้เพิ่มขึ้นจาก 31,387 บาท ในปี 2537 เป็น 65,690 บาท ในปี 2543 ซึ่งผู้ทำการเกษตรที่เป็นเจ้าของที่ดินเป็นหนี้ 16,774 บาท ในปี 2537 เพิ่มขึ้นเป็น 40,332 บาท ในปี 2543 ผู้เช่าที่ดินเป็นหนี้ 22,863 บาท ในปี 2537 เพิ่มขึ้นเป็น 53,221 บาท ในปี 2543 ส่วนคนงานภาคเกษตรกรรมมีหนี้สินเพิ่มจาก 6,515 บาท ในปี 2538 เป็นเงิน 16,358 บาท ในปี 2543

นอกจากนี้ ยังมีงานวิจัยของ เมธี ครองแก้ว และคณะ (2543) เรื่อง “ความยากจนดักดาน” ได้ชี้ให้เห็นถึงคนจนที่อยู่ขอบนอกสุดของสังคมซึ่งยากที่จะหลุดพ้นจากความยากจนได้ จึงเรียกว่าคนจนดักดาน โดยจำแนกเป็นภาคต่างๆ ดังนี้

ภาคเหนือ กลุ่มยากจนดักดานได้แก่ คนจนที่ไม่มีที่ดินทำกินเป็นของตัวเอง คนจนหาเช่ากินค่า ผู้สูงอายุหรือพิการ ซึ่งช่วยเหลือตนเองไม่ได้ และขาดผู้ดูแลหรือไร้ที่พึ่ง คนจนที่ไม่มีที่อยู่อาศัย ต้องอาศัยญาติหรือมีบ้านในลักษณะไม่ถาวร และคนจนที่มีครอบครัวใหญ่ที่มีลูกหลานอยู่ในวัยเรียน ไม่มีรายได้ ขาดปัจจัยของใช้ที่จำเป็น หรือสมาชิกในครัวเรือนติดยาเสพติด

สาเหตุความยากจนมาจากการขาดที่ดินทำกิน มีรายได้หลักที่ไม่เป็นหลักแหล่งและไม่แน่นอน ไม่พอเลี้ยงครอบครัว อีกทั้งมีหนี้สินมาก ทรัพยากรธรรมชาติถูกทำลาย ป่าไม้ถูกบุกรุก รวมทั้งการขาดแคลนแหล่งน้ำ หรือประสบปัญหาน้ำท่วม นอกจากนี้ ยังไม่มีโอกาสเรียนหนังสือและขาด

โอกาสฝึกทักษะงานในการประกอบอาชีพ และการรับรู้ข่าวสารภายนอก

ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ กลุ่มคนจนดักดานจะอยู่ใน ครั้วเรือนที่มีขนาดเล็ก โดยเฉพาะ ครั้วเรือนที่อยู่คนเดียวและหัวหน้าครั้วเรือนมีการศึกษาน้อยหรือไม่ได้รับการศึกษา ครั้วเรือนที่ประกอบอาชีพเกษตรกรรมเป็นหลัก โดยเฉพาะปลูกข้าวและมีการเลี้ยงสัตว์เพียงเล็กน้อย ครั้วเรือนที่ถือครองที่ดินทำกินน้อยคือ 5-7 ไร่ ครั้วเรือนที่มีสมาชิกอยู่ในวัยกำลังทำงานย้ายถิ่นฐานออกนอกหมู่บ้านทั้งชั่วคราวและถาวร รวมทั้งครั้วเรือนที่ไม่ได้รับความช่วยเหลือจากภาครัฐ

ความยากจนมีสาเหตุมาจาก ครั้วเรือนมีฐานะยากจนเรื้อรัง และต้องรับภาระเลี้ยงดูญาติพี่น้องจำนวนมาก ไม่มีที่ดินทำกินเป็นของตัวเองหรือมีน้อย มีการศึกษาน้อย ขาดโอกาสการเข้าถึงแหล่งข้อมูลและการช่วยเหลือจากภาครัฐ ขาดผู้นำครอบครัว และมีคนพิการหรือเจ็บป่วยเรื้อรังในครั้วเรือน

ภาคใต้ กลุ่มคนจนดักดานได้แก่ กลุ่มไม่มีอาชีพ กลุ่มที่มีหัวหน้าครั้วเรือนเป็นผู้สูงอายุที่มีปัญหาสุขภาพ กลุ่มอาชีพประมงขนาดเล็ก กลุ่มทำสวนยาง ซึ่งสามารถจำแนกได้ 2 กลุ่ม ได้แก่ กลุ่มที่เป็นเจ้าของสวนยางขนาดเล็ก มีที่ดินถือครอง 1-5 ไร่ และกลุ่มรับจ้างกรีดยาง และกลุ่มครอบครัวยุติ

สาเหตุของความยากจนเกิดจากหัวหน้าและสมาชิกในครั้วเรือนขาดโอกาสและความสามารถในการทำงาน เนื่องจากมีปัญหาสุขภาพ ขาดการศึกษา ทักษะที่มีอยู่ (บ้านและที่ดิน) ไม่เพียงพอต่อการประกอบอาชีพ อีกทั้งมีหนี้สินค้ำจุนจำนวนมาก และหากครั้วเรือนใดมีลูกที่ไม่ได้อยู่ในวัยกำลังแรงงานจำนวนมาก ซึ่งก่อให้เกิดภาระในการเลี้ยงดู รวมถึงความประพฤติกุศลที่ไม่ดี เช่น มีปัญหายาเสพติด ก็จะส่งผลให้มีภาระในการดูแลเพิ่มขึ้น

1.2 สถานการณ์โดยรวมของกลุ่มนอกกำลังแรงงาน

กลุ่มนอกกำลังแรงงานหมายถึงกลุ่มที่ไม่ได้อยู่ในกำลังแรงงาน ได้แก่ เด็กที่อายุต่ำกว่า 15 ปี และผู้ที่มีอายุสูงกว่า 60 ปี รวมทั้งผู้ที่ไม่สามารถทำการผลิตหรือทำได้ไม่เต็มที่ คือ ผู้พิการ และสมณะ สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติได้คาดการณ์ว่าผู้ที่ยู่นอกวัยทำงานทั้งประเทศมีแนวโน้มสูงขึ้น กล่าวคือ ในปี 2545 ประเทศไทยมีประชากรทั้งประเทศ 63.43 ล้านคน เป็นผู้ที่มีอายุต่ำกว่า 15 ปี 15.76 ล้านคน และเป็นผู้สูงอายุตั้งแต่ 60 ปีขึ้นไปจำนวน 5.99 ล้านคน ในปี 2546 ประเทศไทยจะมีประชากรเพิ่มขึ้นเป็น 63.96 ล้านคน เป็นผู้ที่มีอายุต่ำกว่า 15 ปี 15.67 ล้านคน และเป็นผู้สูงอายุตั้งแต่ 60 ปีขึ้นไป จำนวน 6.2 ล้านคน (ตารางที่ 1.5)

ตารางที่ 1.5 จำนวนประชากรคาดประมาณ จำแนกตามช่วงอายุ และเพศ พ.ศ.2545-2546

ช่วงอายุ (ปี)	ประชากรปี 2545				ประชากรปี 2546			
	ทั้งหมด	ร้อยละ	เพศ		ทั้งหมด	ร้อยละ	เพศ	
			ชาย	หญิง			ชาย	หญิง
ทั่วประเทศ	63,429	100.0	31,595	31,834	63,959	100.0	31,853	32,106
0 - 4	5,117	8.1	2,598	2,519	5,007	7.9	2,579	2,498
5 - 9	5,269	8.3	2,666	2,603	5,227	8.2	2,645	2,582
10 - 14	5,379	8.5	2,721	2,658	5,366	8.4	2,714	2,652
60 ปีขึ้นไป	5,991	9.4	2,738	3,253	6,171	9.6	2,817	3,354
รวม	21,756	34.3	10,723	11,033	21,771	34.1	10,755	11,086

ที่มา : สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, การคาดประมาณประชากรของประเทศไทย : 2533 - 2563

ถึงแม้จะยังไม่มีการศึกษาว่าผู้ที่ยู่นอกวัยแรงงานเหล่านี้เป็นผู้ที่อยู่ในครอบครัวที่ร่ำรวยหรือยากจนเป็นสัดส่วนเท่าใด แต่จากการรวบรวมสถิติของหลายหน่วยงานพบว่า มีเด็กและเยาวชนที่ยากจนและอยู่ในข่ายงานสวัสดิการสังคมและสังคมสงเคราะห์ประมาณ 3.8 ล้านคน สถิติที่พึงได้ รับความช่วยเหลือ 173,227 คน เยาวสตรีที่จบประถมศึกษาปีที่ 6 และมัธยมศึกษาปีที่ 3 ที่ไม่ได้เรียนต่อ 128,000 คน ผู้สูงอายุที่ยากจน ไม่มีรายได้ 605,091 คน คนพิการ 4,825,681 คน แต่อยู่ในข่ายจดทะเบียนเพียง 490,730 คน

กลุ่มคนที่ยากจนนอกวัยทำงานเหล่านี้ เป็นผู้ที่ยังต้องพึ่งพาครอบครัวเพราะยังมีอายุน้อยเกินไปที่จะทำงานหารายได้ หรือมีสภาพร่างกายที่เสื่อมโทรมเนื่องจากเป็นผู้สูงอายุ หรือเป็นคนพิการ ซึ่งไม่สามารถประกอบอาชีพที่สร้างรายได้เลี้ยงตนเองได้ ถึงแม้ว่าภาครัฐได้พยายามจัดสวัสดิการโดยให้การสงเคราะห์ในรูปแบบต่างๆ เช่น การจัดตั้งสถานสงเคราะห์ เด็ก สตรี คนชรา คนพิการ หรือการจัดตั้งศูนย์ฝึกอาชีพให้กับสตรีและคนพิการแล้วก็ตาม แต่สวัสดิการที่จัดให้กับคนกลุ่มนี้ก็ยังจำกัด ไม่ครอบคลุมกลุ่มคนยากจนนอกวัยทำงานที่มีอยู่จำนวนมาก ดังจะเห็นได้จากสถิติของกรมประชาสงเคราะห์ระบุว่า ในปี 2544 สถานสงเคราะห์ สถานแรกรับ สถานพินิจคุ้มครองฯ และศูนย์เด็ก ซึ่งมีอยู่รวม 34 แห่ง สามารถให้บริการแก่เด็กเพียง 11,398 คน สถานสงเคราะห์คนชรา มีทั้งสิ้น 20 แห่ง รับคนเข้ามาอยู่ในความอนุเคราะห์ได้ 2,843 คน สถานสงเคราะห์คนพิการ มี 9 แห่ง

รับคนพิการเข้าอยู่ในความอนุเคราะห์ได้ 3,969 คน สถานสงเคราะห์คนไร้ที่พึ่งมี 9 แห่ง รับคนไร้ที่พึ่งเข้าอยู่ในความอนุเคราะห์ได้ 4,969 คน สถิติดังกล่าวชี้ให้เห็นว่า ยังมีกลุ่มนอกกำลังแรงงานที่ยากจน ไร้ที่พึ่งซึ่งไม่ได้อยู่ในระบบสวัสดิการสังคมของภาครัฐอีกเป็นจำนวนมาก

จากการสำรวจข้อมูลเศรษฐกิจสังคมของคนจนและคนด้อยโอกาสในสังคมไทย โดยคณะเศรษฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย พบว่า กลุ่มคนจนและคนด้อยโอกาสที่เป็นกลุ่มตัวอย่างซึ่งมีอายุน้อยกว่าหรือเท่ากับ 15 ปี อันอยู่ในช่วงนอกรวัยทำงาน มีอยู่ร้อยละ 0.5 ในขณะที่ผู้ที่มีอายุมากกว่า 60 ปี มีอยู่ถึงร้อยละ 28.5 โดยกลุ่มคนจนและคนด้อยโอกาสมีสถานภาพสมรสแล้วเป็นส่วนใหญ่ คือร้อยละ 74.1 และหย่าร้าง ร้อยละ 5.4 เป็นที่น่าสังเกตว่าคนจนและคนด้อยโอกาสมีสัดส่วนของความเป็นหม้ายและหย่าร้างสูงหากเทียบกับกลุ่มอื่นๆ ในขณะที่สัดส่วนของความเป็นโสดน้อยกว่าอย่างค่อนข้างมีนัยสำคัญ นั่นก็หมายความว่ากลุ่มผู้ที่หย่าร้างและเป็นหม้ายมีความเสี่ยง (risk exposure) ทางสังคมที่จะขาดความมั่นคง (security) และเกิดความอ่อนแอ (vulnerable) มากกว่ากลุ่มปกติ

กลุ่มนอกกำลังแรงงานซึ่งเป็นกลุ่มที่มีจำนวนไม่น้อยในสังคมไทยจึงเป็นกลุ่มที่น่าสนใจที่ควรศึกษาว่าสถานภาพความยากจนของกลุ่มนี้เป็นอย่างไร สาเหตุและปัญหาแห่งความยากจนเกิดจากอะไร ระบบสวัสดิการสำหรับกลุ่มนอกกำลังแรงงานมีอยู่อย่างไร และที่เหมาะสมควรเป็นอย่างไร

1.3 แนวคิดเกี่ยวกับความยากจนทางสากล

แนวคิดเกี่ยวกับการมองและการแก้ปัญหาความยากจนในระดับสากลมีการพัฒนาอยู่ตลอดเวลา นับตั้งแต่ Booth และ Rowntree ได้ทำการศึกษาปัญหาความยากจนที่กรุงลอนดอนและเมืองยอร์กในปลายศตวรรษที่ 19 และต้นศตวรรษที่ 20 ตามลำดับ จนกระทั่งถึงงานวิจัยชิ้นใหญ่ของธนาคารโลกในปี 2000 ซึ่งได้ผลิตผลงานออกมาเป็นหนังสือ 3 เล่มได้แก่ Crying Out for Change, Can Anyone Hear Us? และ Voices of the Poor จัดทำโดย Deepa Narayan และคณะ เป็นที่ชัดเจนว่าการมองปัญหาความยากจนเปลี่ยนแปลงไปจากเดิมมากในช่วงทศวรรษที่ผ่านมา ความยากจนไม่ใช่เป็นเรื่องของตัวเลขที่ถูกวัดในเชิงปริมาณโดยใช้ตัวชี้วัดเพียงตัวเดียวหรือหลายตัวก็ตาม หากพิจารณาจากแนวคิดของธนาคารโลกที่ปรากฏใน World Development Report 2000/2001 ความยากจนคือ ความขาดแคลนทั้งทางวัตถุปัจจัยพื้นฐานในการดำรงชีวิต การขาดแคลนทรัพยากร การขาดแคลนเงื่อนไขและโอกาส (David Reed, 2003: 5) ความยากจนมีมิติที่

หลากหลายทั้งด้านเศรษฐกิจ การเมือง สังคม วัฒนธรรม ความเป็นมนุษย์ และความมั่นคง (DAC, 2002: 11) ความยากจนไม่ใช่เรื่องของการมีรายได้ต่ำเท่านั้น แต่ยังรวมถึงการไม่รู้หนังสือ การมีสุขภาพอนามัยที่ไม่สมบูรณ์ ความไม่เสมอภาคระหว่างหญิง-ชาย และความเสื่อมโทรมของสิ่งแวดล้อม (World Bank, 2003: 2) การเปลี่ยนแปลงทางแนวคิดเกี่ยวกับความยากจนในปัจจุบันมีความสำคัญอย่างยิ่งต่อการกำหนดยุทธศาสตร์ในการแก้ปัญหาความยากจน

จากการศึกษาพัฒนาการทางแนวคิดเกี่ยวกับความยากจนในช่วงกว่า 100 ปีที่ผ่านมาพบว่าแนวคิดที่ใช้ในการจำแนกว่า "ใครคือคนจน" แบ่งออกเป็น 5 กลุ่มแนวคิดใหญ่ๆ คือ (1) Monetary approach (2) Capability approach (3) Social exclusion approach (4) Participatory approach และ (5) Multi-dimensional approach

1.3.1 Monetary approach

แนวคิดนี้มีรากฐานมาจากการศึกษาเชิงประจักษ์ (Empirical study) ของ Booth ในปี 1887 และ Rowntree ในปี 1901 ซึ่งพบว่า 1 ใน 3 ของประชากรในกรุงลอนดอน และ 30% ของประชากรในเมืองยอร์กในขณะนั้นตกอยู่ในสภาพยากจน งานวิจัยของทั้งสองคนถือเป็นงานบุกเบิกชิ้นแรกๆ ที่พัฒนามาตรฐานในการแก้ปัญหาความยากจนระดับครอบครัว โดยตั้งอยู่บนการคำนวณเงินซึ่งต้องใช้ในด้านโภชนาการที่เพียงพอของมนุษย์ ใช้ในการซื้อเครื่องนุ่งห่ม และที่อยู่อาศัย ใครที่ขาดแคลนสิ่งเหล่านี้จะอยู่ในขั้นยากจนขั้นพื้นฐาน (primary poverty) และใครที่อยู่ในสภาพที่ขาดแคลนมากและอยู่ในที่สกปรกรกรุงรังคือผู้ที่ยากจนในขั้นที่สอง (secondary poverty)

ทั้ง Booth และ Rowntree เห็นตรงกันในบางประเด็นว่า ประการแรก การวัดหรือจำแนกคนจนด้วยวิธีที่เขาใช้เป็นวิธีที่เป็นภาวะวิสัย (objective one) ประการที่สอง เป็นการวัดหรือจำแนกโดยคนภายนอก (external one) ไม่ได้ทำโดยคนตนเอง ประการที่สาม เป็นการมองความยากจนในลักษณะที่เป็นปัจเจก (individualistic view) มากกว่ามองปรากฏการณ์ทางสังคม (social phenomenon)

งานวิจัยของ Rowntree นำไปสู่การคำนวณเส้นความยากจน (poverty line) การมีรายได้ขั้นต่ำ (minimum income) และเชื่อมโยงไปถึงเรื่องรายได้ในระยะยาว (long-term income) การหลีกเลี่ยงการผันแปรของรายได้ระยะสั้น (short-term fluctuation) และการเข้าถึงทรัพยากร (access to resources) ภายใต้ข้อสมมุติที่ว่าปัจเจกบุคคลมีสิทธิขั้นพื้นฐานในเรื่องเหล่านี้ แต่ปัญหาในการใช้แนวคิดนี้ไปสู่การจำแนกเส้นความยากจนในแต่ละสังคมเป็นสิ่งที่ทำได้ยาก และได้มีข้อเสนอแนะ

ทางเทคนิคที่เป็นทางออกบ้างพอสมควร แต่ในขั้นพื้นฐานยังต้องยอมรับความเป็นจริงที่ว่า ยังไม่มีทฤษฎีความยากจนใดที่สามารถจำแนกความแตกต่างคนจนจากคนที่ไม่จน ได้อย่างชัดเจน

1.3.2 Capability approach

เป็นแนวคิดที่บุกเบิกโดย Amartya Sen ซึ่งเสนอทฤษฎีการพัฒนาแนวใหม่ว่า “การพัฒนาควรเป็นการขยายสมรรถภาพของมนุษย์ ไม่ใช่การทำให้เกิดอรรถประโยชน์สูงสุด หรือการมีรายได้มากขึ้น” แนวคิด Capability approach ปฏิเสธแนวคิด Monetary approach โดยเน้นที่การวัดความอยู่ดีกินดี (well-being) และตัวชี้วัดเรื่องอิสระภาพที่จะมีชีวิตอยู่อย่างมีคุณค่าภายใต้กรอบคิดนี้ ความยากจนถูกให้ความหมายว่าเป็นการสูญเสีย (deprivation) สมรรถภาพ หรือความล้มเหลวที่จะมีสมรรถภาพขั้นพื้นฐานอันจะสามารถทำหน้าที่ที่สำคัญได้อย่างเข้มแข็งในระดับที่เพียงพอ

Capability approach สร้างทางเลือกในการสรุปแนวความคิดรวบยอดเรื่องพฤติกรรมของปัจเจกบุคคล การกำหนดความกินดีอยู่ดี และการกำหนดนโยบายที่ตั้งอยู่บนการปฏิเสธอรรถประโยชน์นิยม (utilitarianism) ซึ่งเปรียบเสมือนเครื่องมือของสวัสดิการและอรรถประโยชน์สูงสุดของข้อสมมุติทางพฤติกรรม เป็นแนวคิดที่มีรากฐานในการวิพากษ์จริยธรรมขั้นพื้นฐานของอรรถประโยชน์นิยม Capability approach มองว่าความอยู่ดีกินดีซึ่งเป็นอิสระภาพของปัจเจกบุคคลที่จะมีชีวิตอยู่อย่างมีคุณค่าคือการตระหนักถึงศักยภาพของมนุษย์ ซึ่งประเด็นนี้มุ่งเน้นไปที่ผลได้ (outcome) ของคุณภาพชีวิตของปัจเจกบุคคลซึ่งเปลี่ยนไปจากตัวชี้วัดที่เป็นเงิน (monetary indicators) โดยเน้นไปที่ตัวชี้วัดที่ไม่ใช่เงิน (non-monetary indicators) ในการประเมินความกินดีอยู่ดีหรือการสูญเสียคุณภาพชีวิต (quality of life deprivation) และเนื่องจากการเน้นไปที่ผลลัพธ์ การประเมินความยากจนจึงต้องพิจารณาความเป็นจริงว่าคนบางคนต้องการทรัพยากรมากกว่าคนอื่นเพื่อที่จะได้รับผลสำเร็จในทำนองเดียวกัน ดังนั้น จึงเน้นไปที่แนวคิดเรื่องความเพียงพอของเงินและทรัพยากรอื่นๆ เพื่อให้เกิดสัมฤทธิ์ผลที่แน่นอนของสมรรถภาพมากกว่า

Capability approach ทำให้การวิเคราะห์ปัญหาความยากจนและการกำหนดนโยบายในการแก้ปัญหากว้างขึ้นกว่า Monetary approach แต่ในระดับปฏิบัติก็ยังคงมีปัญหาการนำแนวคิดนี้ไปใช้ในการจำแนกคนจนในแต่ละสังคมเนื่องจากมีวิธีการให้เลือกได้หลากหลาย หากวิธีการที่นำไปใช้ไม่ถูกต้องก็จะถูกโต้แย้งและไม่เป็นที่น่าเชื่อถือยิ่งกว่า Monetary approach

อย่างไรก็ตามทั้ง Capability approach และ Monetary approach มีบางอย่างที่เหมือนกันคือ ประการแรก ในทางหลักการ ทั้งสองแนวคิดตั้งอยู่บนพื้นฐานของทัศนวิสัยแบบปัจเจก

(individualistic perspective) ประการที่สอง ทั้งสองแนวคิด เป็นการประเมินความยากจนจากคนที่อยู่นอกชุมชน ประการที่สาม ทั้งสองแนวคิดไม่ได้สนใจสาเหตุพื้นฐานหรือการเปลี่ยนแปลงของความยากจน ประการที่สี่ ทั้งสองแนวคิดมีเป้าหมายที่จะอธิบายสถานการณ์ในช่วงใดช่วงหนึ่ง แต่ไม่ได้เกี่ยวข้องกับการวิเคราะห์สาเหตุพื้นฐานของความยากจน

1.3.3 Social exclusion approach

แนวคิด social exclusion พัฒนามาจากประเทศที่มีการพัฒนาอุตสาหกรรมที่พยายามอธิบายกระบวนการกีดกันเปียดขับ (marginalisation) และการสูญเสีย(deprivation) ซึ่งเกิดขึ้นแม้กระทั่งในประเทศร่ำรวยที่มีระบบสวัสดิการสังคมที่ดี¹ แนวคิดนี้ในปัจจุบันเป็นแนวคิดที่มีอิทธิพลต่อการกำหนดนโยบายทางสังคมของสหภาพยุโรป (EU) มิติหลายข้อของสหภาพยุโรปมีเป้าหมายและกระบวนการทางการเมืองในการแก้ปัญหาความยากจนและการถูกกีดกันทางสังคม แนวคิดนี้ได้แผ่ขยายไปในประเทศกำลังพัฒนาผ่านกิจกรรมที่หลากหลายของหน่วยงานต่างๆขององค์การสหประชาชาติ

สหภาพยุโรปให้คำจำกัดความการถูกกีดกันเปียดขับทางสังคมว่าเป็นกระบวนการที่ปัจเจกบุคคลหรือกลุ่มถูกกีดกันออกจากการมีส่วนร่วมทั้งหมดหรือบางส่วนในสังคมที่เขามีชีวิตอยู่ และการถูกกีดกันเป็นกระบวนการที่มีการเคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลง จากการเป็นผู้ด้อยโอกาสในสังคม ไปสู่การถูกกีดกัน ซึ่งมีผลให้ด้อยโอกาสในสังคมมากขึ้น และเมื่อถูกกีดกันมากขึ้นก็จะจบลงด้วยการเป็นผู้ด้อยโอกาสในสังคมอย่างฝังแน่น คำจำกัดความของการถูกกีดกัน เปียดขับทางสังคมได้รวมเอากระบวนการที่ทำให้เกิดความยากจน ตลอดจนผลลัพธ์บางประการของการสูญเสีย (deprivation) ไว้ด้วย

แนวคิดการถูกกีดกันเปียดขับทางสังคมขัดแย้งกับสองแนวคิดแรกในประเด็นที่แนวคิดนี้มองว่าปัญหาสังคมเป็นปัญหาใจกลาง ซึ่งหมายความว่า การกีดกันทางสังคมเป็นตัวกำหนดให้กลุ่มผู้ด้อยโอกาสทางสังคมเผชิญปัญหามากกว่าปัจเจกบุคคล ซึ่งการเน้นในจุดนี้ทำให้นโยบายเปิด

¹ ผู้ที่ใช้คำว่า social exclusion เป็นคนแรกคือ Lenoir, French Secretary of State for Social Action in Government in 1974 ซึ่งเขาหมายถึงผู้ที่ไม่สามารถเข้าถึงมาตรฐานของสังคมอุตสาหกรรม ไม่ได้ได้รับการคุ้มครองจากการประกันสังคม และผู้ที่ไม่สามารถปรับตัวเข้ากับสิ่งแวดล้อมในสังคม ซึ่งประกอบด้วย ผู้พิการ ผู้ติดยาเสพติด ผู้กระทำผิดกฎหมาย ผู้สูงอายุ ซึ่งมีอยู่ประมาณ 1 ใน 10 ของประชากรฝรั่งเศส

กว้างไปยังกลุ่มคนมากกว่าปัจเจกบุคคล ตัวอย่างเช่น นโยบายจัดการเลือกปฏิบัติและปฏิบัติการที่หลากหลายรูปแบบในการทำให้นโยบายนี้เป็นจริง นอกจากนี้ งานวิจัยเชิงประจักษ์หลายชิ้นได้ชี้ให้เห็นความเชื่อมโยงระหว่างมิติต่างๆ กับการถูกกีดกันเบียดขับทางสังคม เช่น ระหว่างการว่างงานกับรายได้ การว่างงานกับที่อยู่อาศัย การจ้างงานในภาคอุตสาหกรรมที่เป็นทางการ (formal sector) กับการประกันสังคม เป็นต้น

ในประเทศอุตสาหกรรม ตัวชี้วัดที่ใช้ในการพิจารณาการถูกกีดกันเบียดขับทางสังคมคือการว่างงาน การไม่มีที่อยู่อาศัย รายได้ขั้นต่ำ ฐานะความเป็นพลเมือง สิทธิทางการเมือง และความสัมพันธทางสังคม

1.3.4 Participatory methods

ผู้ที่บุกเบิกแนวคิดนี้คือ Chambers ที่ต้องการเปลี่ยนแปลงให้ประชาชนเข้าไปมีส่วนร่วมในการกำหนดความหมายของความยากจนและทำให้ปัญหาความยากจนที่มีความสำคัญมากขึ้น

การประเมินความยากจนแบบมีส่วนร่วมซึ่งพัฒนามาจากการประเมินชนบทแบบมีส่วนร่วม เป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้แนวคิดนี้เติบโตขึ้น และเป็นวิธีที่กระตุ้นประชาชนในท้องถิ่นให้เข้ามามีส่วนร่วมในการแลกเปลี่ยนและใช้ความรู้ของเขาวิเคราะห์ชีวิตและเงื่อนไขต่างๆ เพื่อการวางแผนและเพื่อกระทำการบางอย่างที่เหมาะสม

Cornwall (2000) ได้จำแนกการมีส่วนร่วมเป็น 3 แบบ คือ

- (1) เกี่ยวเนื่องกับการกำหนดตัวเอง และการเสริมพลัง
- (2) เกี่ยวเนื่องกับการเพิ่มประสิทธิภาพของโครงการ
- (3) เน้นการเรียนรู้ร่วมกัน

วิธีการวิเคราะห์เกี่ยวข้องกับวิธีการเก็บข้อมูลที่ต้องพยายามเข้าใจมิติของความยากจนภายในสังคม สภาพแวดล้อมทางวัฒนธรรม เศรษฐกิจ และการเมืองของท้องถิ่น วิธีการเน้นที่และเริ่มจากความสามารถของประชาชนยากจนที่จะเข้าใจและวิเคราะห์ความเป็นจริงของตนเอง แต่สิ่งที่เป็นปัญหาของวิธีการนี้คือ มักจะพบอยู่บ่อยๆว่า มีเพียงกลุ่มคนเล็กๆในชุมชนเท่านั้นที่เข้ามามีส่วนร่วมในกระบวนการวิเคราะห์ความยากจนแบบนี้

Participatory approach แตกต่างจากแนวคิดอื่นๆ 2 ประการคือ ประการแรก เป็นแนวคิดที่ให้ความสำคัญกับคนจน อย่างน้อยในทางทฤษฎี โดยการวิเคราะห์ความยากจนด้วยตัวคนยากจนเอง ในขณะที่แนวคิดอื่นๆเป็นการกำหนดจากคนภายนอก ประการที่สอง เป็นเรื่องยากที่จะตรวจ

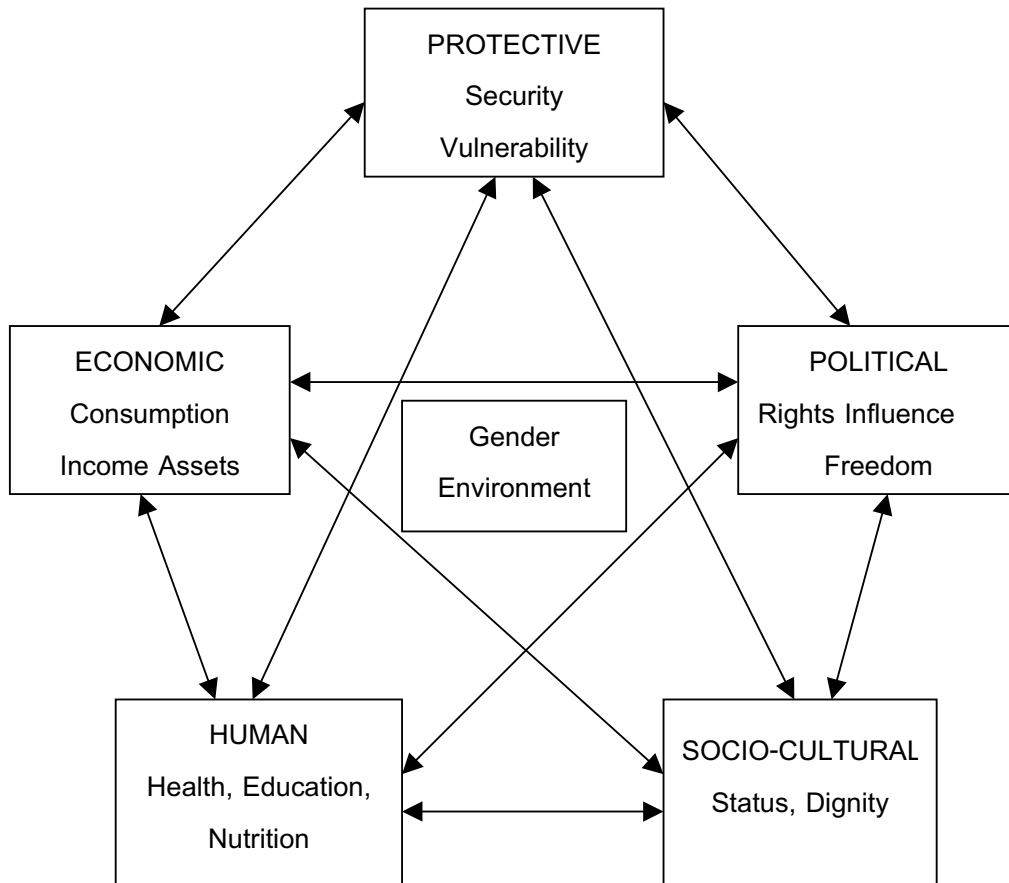
สอบนัยยะสำคัญทางสถิติ(statistical significance tests) ของข้อมูลที่เก็บได้ด้วยวิธีนี้ วิธีกรณีนี้นี้มีความซับซ้อนและต้องใช้การวิเคราะห์ที่หลากหลายมิติ

1.3.5 Multi-dimensional approach

นอกจากแนวคิดทั้ง 4 กลุ่มดังกล่าวแล้ว ในปี 2001 Development Assistance Committee (DAC) ซึ่งเป็นคณะกรรมการภายใต้องค์การความร่วมมือทางเศรษฐกิจและการพัฒนา (Organization for Economic Co-operation and Development) ได้ทำการทบทวนนโยบายการให้ความช่วยเหลือประเทศที่กำลังพัฒนาในเรื่องการลดความยากจน คณะกรรมการชุดนี้ได้ทำการวิจัยสถานการณ์ความยากจนและผลของการให้ความช่วยเหลือ ผลการวิจัยพบว่า ความยากจนมีมิติที่ซับซ้อน คนยากจนเพราะ (1) ขาดรายได้ที่จะมีชีวิตอยู่อย่างน้อยที่สุดในระดับมาตรฐานขั้นต่ำ (2) ขาดปัจจัยพื้นฐานในการดำรงชีวิต (3) มีชีวิตอยู่แบบสุ่มเสี่ยง ไม่มั่นคง (4) ไร้อำนาจหรือไม่สามารถเข้าไปมีส่วนร่วมกำหนดนโยบายที่มีผลกระทบต่อชีวิตของเขา (5) ไม่สามารถเข้าถึงบริการของภาครัฐโดยเฉพาะอย่างยิ่งด้านสาธารณสุข และการศึกษา ดังนั้นความยากจนจึงมีหลายมิติ ทั้งด้านการเมือง เศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรม โดยมีสิ่งแวดล้อม และบทบาทหญิง-ชาย(Gender) เป็นประเด็นใจกลางของปัญหาความยากจนที่โยงใยกับทุกมิติ (แผนภูมิที่ 1.1)

แผนภาพ 1.2

Interactive dimensions of well-being and poverty

Source: DAG Informal Network on Poverty Reduction. Volume I, p.11

1.4 ความแตกต่างทางแนวคิดกับข้อเสนอเชิงนโยบาย

แนวคิดในการวิเคราะห์ปัญหาความยากจนทั้ง 5 แนวคิดมีรากฐานทางทฤษฎีและมีวิธีการเข้าถึงปัญหาความยากจนทั้งที่คล้ายกันและแตกต่างกันอย่างสิ้นเชิงดังได้กล่าวมาแล้ว ถ้าพิจารณาในเชิงนโยบาย สามารถกล่าวได้ว่า แนวคิดแต่ละแบบก็นำไปสู่ข้อเสนอเชิงนโยบายและมาตรการที่แตกต่างกันไป กล่าวคือ

Monetary approach จะนำไปสู่ข้อเสนอแนะว่า ทางออกก็คือการสร้างรายได้ (generation of money income) และการพัฒนาสมรรถภาพก็อาจจะเป็นข้อเสนอแนะอีกประการหนึ่งในกรอบที่ว่าการเพิ่มผลิตภาพ (productivity) และคนจนก็จะมีรายได้มากขึ้น

Capability approach จะนำไปสู่ข้อเสนอต่อกลไกต่างๆที่กว้างขึ้น เช่น การจัดหาสินค้า การแก้ปัญหาโภชนาการและการศึกษา การเพิ่มรายได้เพื่อที่จะทำให้มีสมรรถภาพเพื่อการผลิตดียิ่งขึ้น

ทั้ง Monetary approach และ Capability approach โดยพื้นฐานเกี่ยวข้องกับความยากจนเชิงสมบูรณ์ (absolute poverty) ในบริบทของประเทศที่กำลังพัฒนาเป็นส่วนใหญ่ ดังนั้น นโยบายที่สำคัญในการตอบสนองต่อแนวคิดทั้งสองกลุ่มนี้คือ ความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ (economic growth) เพื่อที่จะได้ยกระดับฐานะของคนจนให้ดีขึ้น

ในทางตรงกันข้าม Exclusion approach ชี้ให้เห็นว่า ความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจเพียงอย่างเดียวไม่เคยทำให้การถูกกีดกันเบียดขับทางสังคมหมดไปได้ ดังนั้น นโยบายในการทบทวนให้เกิดการกระจายความเจริญอย่างทั่วถึง (Redistribute policy) และนโยบายทางโครงสร้าง (Structural policy) จึงมีความสำคัญเป็นลำดับแรก

Monetary approach และ Capability approach เป็นแนวคิดแบบปัจเจก ทำให้นโยบายที่จะมีต่อกลุ่มต่างๆถูกละเอียด แต่ Social exclusion และ Participatory approach เน้นไปยังกลุ่มคน ดังนั้น Social exclusion จึงมีนโยบายในการแก้ปัญหาการเลือกปฏิบัติทางเชื้อชาติ การให้สิทธิในความเป็นพลเมือง ส่วน Participatory approach ให้ความสำคัญกับนโยบายในการเสริมสร้างพลัง (empowerment) ของคนจนให้เข้าไปมีส่วนร่วมในการกำหนดนโยบายและมาตรการที่จะทำให้คนจนมีชีวิตที่ดีขึ้น

Multi-dimensional approach ก่อให้เกิดนโยบายที่ครอบคลุมทุกมิติที่เกี่ยวข้องกับการลดความยากจน โดยทุกนโยบายต้องเชื่อมโยงกันและต้องเชื่อมกับเรื่องสิ่งแวดล้อมและบทบาทหญิงชายซึ่งเป็นปัญหาใจกลางของความยากจน

1.5 แนวคิดความยากจนในประเทศไทย

สำหรับประเทศไทย แนวคิดเกี่ยวกับความยากจนเปลี่ยนแปลงไปตามกระแสการเปลี่ยนแปลงในระดับสากล ในช่วงที่มีการใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติฉบับที่ 1 เป็นแผนแม่บทในการพัฒนาประเทศ จอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ นายกรัฐมนตรีในยุคนั้นสรุปว่า “งานคือเงิน เงินคืองาน

บันดาลสุข” คำขวัญนี้สะท้อนให้เห็นถึงแนวคิดเกี่ยวกับความยากจนในยุคนั้นได้เป็นอย่างดีว่าเงินคือสิ่งสำคัญที่จะทำให้คนมีความสุข ในเวลาต่อมาก็มีคำอธิบายความยากจนว่าเป็น วัฏจักรของความ “โง่-จน-เจ็บ” ซึ่งเป็นแนวคิดที่ครอบงำสังคมไทยเป็นเวลานานหลายสิบปี จนกระทั่งถึงยุคหลังเหตุการณ์ 14 ตุลาคม 2516 ลัทธิมาร์กซ์ได้เข้ามามีอิทธิพลในสังคมไทย แนวคิดในการมองปัญหาความยากจนแบบเดิมถูกวิพากษ์ ความยากจนถูกอธิบายตามแนวคิดแบบลัทธิมาร์กซ์ว่า เกิดจากการกดขี่ขูดรีดทางชนชั้น กรรมกรไม่ได้รับประโยชน์จากมูลค่าส่วนเกิน(surplus)ที่ตนเองเป็นผู้สร้างขึ้นในการผลิต ชวนาถูกเอารัดเอาเปรียบโดยเจ้าที่ดิน แนวคิดเช่นนี้มีอิทธิพลมากในกลุ่มนักศึกษา ยุค 14 ตุลาคม 2516 จนกระทั่งเกิดวิกฤติสังคมนิยม สหภาพโซเวียตล่มสลาย ประเทศสังคมนิยมไม่ประสบผลสำเร็จในการพัฒนาประเทศ ทำให้แนวคิดนี้ค่อยๆ เสื่อมอิทธิพลไป

การเปลี่ยนแปลงแนวคิดเกี่ยวกับความยากจนในสังคมไทยที่แตกต่างจากแนวคิดแบบเดิมเกิดขึ้นอีกครั้งหนึ่งหลังจากเกิดวิกฤติเศรษฐกิจเมื่อปี 2540 วิกฤติเศรษฐกิจทำให้แนวคิดของนักคิดและนักวิชาการที่ถูกจัดให้เป็นพวกที่มีแนวคิดแบบทวนกระแสที่วิเคราะห์ปัญหาความยากจนว่าเป็นปัญหาเชิงโครงสร้าง ได้รับการยอมรับมากขึ้น ตัวอย่างของนักคิดและนักวิชาการในกลุ่มนี้คือ

ศาสตราจารย์เสนห์ จามริก นักรัฐศาสตร์มองว่า ความยากจนในปัจจุบันเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นโดยระบบโครงสร้างสังคมและนโยบายการพัฒนาเศรษฐกิจในช่วง 40-50 ปีที่ผ่านมา ที่ทำให้การแบ่งสรรทรัพยากรโน้มเอียงไปในทางที่ทำให้คนรวยได้เปรียบ คนจนเสียเปรียบ ไม่ใช่เป็นเพียงเรื่องคุณสมบัติส่วนตัวที่คนบางคนจนเพราะไม่ยอมเอาดี ไม่ขยันทำงานเหมือนในยุคอดีต

ศาสตราจารย์นิธิ เอียวศรีวงศ์ นักประวัติศาสตร์มองว่า ความยากจนในโลกปัจจุบันไม่ได้เป็นปัญหาของปัจเจกชนที่บางคนมีรายได้น้อย บางคนมีรายได้มาก หากเป็นผลพวงมาจากนโยบายการพัฒนาเศรษฐกิจภายใต้การครอบงำจากประเทศมหาอำนาจที่ได้แย่งเอาทรัพยากรที่ประชากรทั่วไปเคยใช้อยู่ เช่น ป่าไม้ แหล่งจับปลา ทรัพยากรชายฝั่ง ไปให้คนอื่นใช้ เช่น ไค่น้ำ ทำเป็นเขื่อนสร้างกระแสไฟฟ้า เอาไปทำนาถุ้ง ปล่อยให้เรือกระตักทำลายสิ่งแวดล้อม ฯลฯ ทำให้ประชาชนไร้สมรรถภาพที่จะเข้าถึงทรัพยากรในการดำรงชีวิต จึงต้องกลายเป็นคนจน ไร้อำนาจในการตัดสินใจ ทั้งในตลาดการค้าและในทางการเมือง ไม่สามารถพึ่งพาตนเองได้เหมือนเมื่อก่อน จึงต้องกลายเป็นคนจน

ศาสตราจารย์นายแพทย์ประเวศ วะสี นักวิชาการและราษฎรอาวุโส มองว่า ปัญหาของคนจนเป็นปัญหาทางโครงสร้างที่ลึกมาก ทรรศนะหรือทฤษฏีของสังคมเป็นโครงสร้างทางสังคมที่ลึกที่สุด สังคมไทยถูกหล่อหลอมกันมาให้เป็นสังคมที่เกลียดคนจน

นอกจากนี้ยังมีโครงสร้างทางกฎหมายที่ทำให้คนจนเสียเปรียบ กฎหมายให้อำนาจต่อคนรวยและรัฐที่จะกระทำกับคนจนมากกว่า กฎหมายเป็นโครงสร้างที่มีอำนาจและรุนแรงมาก จำเป็นต้องมีการปฏิรูปกฎหมายเพื่อคนจน

โครงสร้างการใช้ทรัพยากร รัฐไปรวบเอาสิทธิในทรัพยากรของชุมชนซึ่งมีอยู่ตามธรรมชาติในฐานะที่เกิดขึ้นมาเป็นมนุษย์ มาเป็นของรัฐ และจัดสรรการใช้ที่เอื้อประโยชน์ต่อคนรวยมากกว่าคนจน ระบบการศึกษาตอนคนทั้งหมดเข้าไปรับใช้รัฐ รับใช้ธุรกิจ และรับใช้ต่างประเทศ ระบบการศึกษาแบบนี้ไม่ทำให้คนยากจนแข็งแรง และมีส่วนซ้ำเติมคนยากจน

ระบบการธนาคารไปเอาเงินของคนทั่วประเทศมาให้คนส่วนน้อย ซึ่งอาจเป็นญาติ เป็นพรรคพวก เป็นผู้มั่งคั่ง ใช้เพื่อทำการแบบที่เขาเปรียบคนส่วนใหญ่ ไม่ได้สร้างเศรษฐกิจจริง ทำให้การเงินและเศรษฐกิจพัง แล้วก็ต้องเอาเงินของประชาชนไปค้ำจุนอีก นี่เป็นโครงสร้างใหญ่อีก โครงสร้างหนึ่งที่ทำให้คนจนไม่หายจน

ระบบสื่อสารเป็นระบบที่ถูกใช้เพื่อประโยชน์ทางธุรกิจ ล้างสมองให้คนเกิดวัฒนธรรมบริโภคนิยมมากกว่าที่จะทำให้เกิดปัญญาพึ่งตนเองได้ ระบบสื่อสารแบบนี้เป็นโครงสร้างที่เขาเปรียบและทำลายสังคมอย่างรุนแรง

ระบบราชการ เป็นระบบรวมศูนย์อำนาจ มีความตั้งใจน้อย มีความรู้น้อย มีการใช้อำนาจมาก มีคอร์รัปชันมาก แก้ปัญหาของคนยากจนไม่ได้ แต่ซ้ำเติมให้คนจนต้องย้ายแหล่งไปอีก

ระบบในการกำหนดนโยบายและทิศทางการพัฒนาประเทศกำหนดโดยคนมีอำนาจ คนมีเงิน และคนขาดความเข้าใจในแผ่นดินไทย ทำให้เกิดทิศทางการพัฒนาประเทศที่ไปเอาคนส่วนใหญ่และทรัพยากรธรรมชาติมาเป็นเงินหรือความร่ำรวยของคนส่วนน้อย ทำให้ช่องว่างระหว่างคนจนกับคนรวยห่างกันมากขึ้น

ระบบการเมือง เป็นระบบที่ทำให้ได้ผู้แทนที่เป็นตัวแทนของผู้เอาเปรียบสังคม มีการใช้เงินซื้ออำนาจ แล้วเอาอำนาจนั้นไปหาเงินอย่างมโหฬาร ระบบการเมืองอย่างนี้แก้ความยากจนไม่ได้

ณรงค์ เพ็ชรประเสริฐ นักเศรษฐศาสตร์ กลุ่มเศรษฐศาสตร์การเมือง จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ได้ทำการสังเคราะห์ผลการวิจัยของนักวิจัยพื้นที่ที่เข้ามาร่วมทำการวิจัยกรณีศึกษาให้กับ “โครงการพัฒนาระบบสวัสดิการสำหรับคนจนและผู้ด้อยโอกาสในสังคม” ว่า ความยากจนเกิดจากปัจจัยสำคัญ 4 ประการ คือ (1) ท่าทีต่อชีวิต หรือ ค่านิยมและพฤติกรรมส่วนบุคคล (2) การเข้าถึงปัจจัยการผลิตหรือทรัพยากรธรรมชาติ (3) ความสัมพันธ์ที่ไม่เสมอภาคทางสังคม เศรษฐกิจ และการเมือง (4) การเข้าไม่ถึงระบบสวัสดิการสังคม การมองปัญหาความยากจนเช่นนี้เป็นการมองที่ผสมผสาน

การวิเคราะห์แบบปัจเจกซึ่งเน้นที่พฤติกรรมของคน กับการมองในระดับโครงสร้างหรือการมองที่ระบบ ซึ่งเป็นอุปสรรคต่อคนจน

ฉลาดชาย รมิตานนท์ นักวิชาการด้านมานุษยวิทยาสังคม มองปัญหาความยากจนว่า คือ ปัญหาของการเข้าถึงทรัพยากร ดิน น้ำ ป่า ไม่ใช่ปัญหาของความโง่ ไม่ใช่ปัญหาของความไร้สมรรถภาพหรือไม่มีความสามารถในการบริหารจัดการ แต่เป็นปัญหาเชิงโครงสร้าง เป็นปัญหาที่เกี่ยวข้องกับนโยบายการพัฒนาของรัฐ นโยบายการจัดการทรัพยากรของรัฐ รัฐคือผู้กำหนดว่าจะให้ใครเป็นผู้เข้าถึงทรัพยากร และกลุ่มคนที่ไม่สามารถเข้าถึงทรัพยากรเหล่านั้นต่างหากคือคนที่ถูกทำให้ตกอยู่ในสถานการณ์ของยากจน

กล่าวโดยสรุป แนวคิดเกี่ยวกับความยากจนในยุคปัจจุบันมีการเปลี่ยนแปลงไปจากเดิมมาก โดยมีลักษณะที่มองความยากจนหลากหลายมิติมากขึ้น คนจนจึงหมายถึง

(1) ผู้ที่จนทรัพยากร หรือผู้ที่มีรายได้น้อย หรือมีรายได้ในระดับที่ไม่สามารถสนองความต้องการพื้นฐานที่จำเป็นขั้นต่ำสำหรับอาหารที่มีคุณค่า ที่อยู่อาศัย และเครื่องอุปโภค บริโภค ที่เหมาะสมกับการดำรงชีวิตที่มีคุณค่าในเกณฑ์มาตรฐานได้

(2) ผู้ที่จนอำนาจ หรือมีอำนาจต่อรองทางการเมืองและสังคม ต่ำกว่าคนอื่น ๆ รวมทั้งคนที่สังคมมีอคติหรือความเชื่อที่กีดกันพวกเขาไม่ให้ได้รับสิทธิเสมอภาค เช่น ชนชาติส่วนน้อย คนในชุมชนแออัด คนอยู่ชนบทห่างไกล คนที่มีอาชีพที่สังคมถือว่าต่ำต้อย

(3) ผู้ที่จนโอกาส ถูกกีดกัน เบียดขับให้อยู่วงนอกสุดของการได้รับบริการขั้นพื้นฐานทางการศึกษา สาธารณสุข และบริการต่างๆ ที่ไม่ทัดเทียมกับคนอื่น ๆ เช่น คนพิการ คนป่วยเรื้อรัง คนชรา เด็กกำพร้า ที่ไม่มีญาติพี่น้องดูแล เด็กเร่ร่อน ฯลฯ

(4) ผู้ที่จนศักดิ์ศรี หรือถูกดูถูกเหยียดหยาม ไม่ได้รับความเชื่อถือจากคนรอบข้าง ไม่มีใครอยากคบหาสมาคมด้วย และต้องยอมทำอาชีพที่ไม่เคารพศักดิ์ศรีของตน

สำหรับแนวทางในการแก้ปัญหาความยากจนจะต้องมีความซับซ้อนมากขึ้นตามสภาพปัญหาของคนจนในแต่ละกลุ่ม การสร้างรายได้ให้กับคนจนเป็นแนวทางหนึ่ง แต่ก็ไม่ใช่เพียงแนวทางเดียว เช่นในอดีตที่ผ่านมา สำหรับการวิจัยครั้งนี้ให้ความสำคัญกับการพัฒนาระบบสวัสดิการสำหรับคนจนและผู้ด้อยโอกาสในสังคม ซึ่งน่าจะเป็นอีกแนวทางหนึ่งที่ช่วยให้คนจนและคนด้อยโอกาสในสังคมมีหลักประกันขั้นพื้นฐานที่จะดำรงชีวิตได้โดยไม่ต้องเผชิญกับความยากลำบากมากนักและเป็นการสร้างเงื่อนไขให้เกิดความร่วมมือในการพัฒนาตนเองเพื่อชีวิตที่มั่นคงต่อไป

บทที่ 2

ระเบียบวิธีการวิจัย

รายงานการวิจัยเรื่องนี้เป็นส่วนหนึ่งของโครงการพัฒนาระบบสวัสดิการสังคมสำหรับคนยากจนและด้อยโอกาสในสังคมไทย ภายใต้การสนับสนุนของสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) โดยมี รศ.ดร.ณรงค์ เพ็ชรประเสริฐ จากศูนย์เศรษฐศาสตร์การเมือง คณะเศรษฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย เป็นหัวหน้าโครงการ เพื่อให้การศึกษาเรื่องคนจนและคนด้อยโอกาสในสังคมไทยชัดเจนยิ่งขึ้น จึงได้จำแนกกลุ่มเป้าหมายที่จะศึกษาด้วยเกณฑ์อายุการทำงานตามกฎหมายแรงงาน แบ่งเป็น 2 ส่วน คือ ส่วนแรกได้แก่ กลุ่มผู้มีอายุอยู่ในวัยแรงงาน (อายุ 15–60 ปี) ซึ่งจะแบ่งเป็นกลุ่มผู้ประกอบการอาชีพในภาคการทำงานต่างๆ อันได้แก่ ภาคเกษตรกรรม ภาคอุตสาหกรรม และภาคอาชีพอิสระ ส่วนที่สอง ได้แก่ ผู้ที่อยู่นอกวัยทำงาน อันประกอบไปด้วยกลุ่มเด็กที่ยังไม่เข้าสู่วัยทำงานและกลุ่มผู้สูงอายุที่เลยวัยทำงานไปแล้ว โดยรวมถึงกลุ่มที่สังคมไม่ได้คาดหวังการเป็นกำลังแรงงานด้วย อันได้แก่ คนพิการประเภทต่างๆ รวมทั้งผู้ดำรงชีวิตตามแบบสมณะเพศที่ไม่ประสงค์จะทำงานเพื่อสะสมทุนทางเศรษฐกิจ ทั้งที่บวชเรียนและไม่ได้บวชเรียน การศึกษากลุ่มนอกกำลังแรงงานนี้ ถือเป็นงานหนึ่งในห้าส่วนที่จะช่วยเติมเต็มภาพรวมของคนจนและคนด้อยโอกาสในสังคมไทยให้ครบถ้วนขึ้น

2.1 วัตถุประสงค์

1. เพื่อศึกษาสภาพความยากจน และสาเหตุแห่งปัญหาของกลุ่มคนนอกกำลังแรงงาน
2. เพื่อศึกษารูปแบบในการแก้ไขปัญหาของคนกลุ่มนี้ด้วยวิธีการต่างๆ
3. เพื่อศึกษาปัญหาและข้อจำกัดในการเข้าถึงระบบบริการของรัฐ อันจะนำไปสู่ข้อเสนอแนะด้านนโยบายและแนวปฏิบัติที่มีประสิทธิภาพและประสิทธิผล

4. เพื่อพัฒนาระบบข้อมูลและขยายองค์ความรู้เกี่ยวกับคนจนคนด้อยโอกาสที่อยู่นอกกำลังแรงงาน

2.2 ขอบเขตการวิจัย

เนื่องจากกลุ่มนอกกำลังแรงงานมีสภาพและวิถีการดำเนินชีวิตแตกต่างไปจากคนทั่วไป และยิ่งแตกต่างไปจากกลุ่มคนจนและคนด้อยโอกาสอื่นๆ ด้วย ทั้งในแง่ของความพร้อม สภาพของร่างกายและจิตใจ ทักษะ และการยอมรับจากสังคม รวมทั้งจุดมุ่งหมายในการดำรงชีวิตด้วยการวิจัยนี้จึงเป็นความพยายามที่จะวิเคราะห์สภาพการณ์ การใช้พลังความสามารถที่มีอยู่ในการฟันฝ่าอุปสรรคในการดำเนินชีวิตเพื่อความอยู่รอด และการบรรลุจุดมุ่งหมายของกลุ่มนอกกำลังแรงงาน แต่ละกลุ่มที่มีลักษณะเฉพาะแตกต่างไป แต่มีสภาพในการเป็นกลุ่มนอกกำลังแรงงานร่วมกัน เพื่อให้มีจุดร่วมในการพัฒนาระบบสวัสดิการที่เหมาะสมในแบบบูรณาการ จึงได้กำหนดขอบเขตการวิจัย โดยแบ่งเป็นขอบเขตด้านพื้นที่ ด้านประเภทประชากรและหัวข้อ ดังต่อไปนี้

2.2.1 ขอบเขตด้านพื้นที่

งานวิจัยนี้ทำใน 4 ภูมิภาค 12 จังหวัดคือ

1. ภาคเหนือ จังหวัดเชียงใหม่ และเชียงราย
2. ภาคอีสาน จังหวัดขอนแก่น สุรินทร์ และบุรีรัมย์
3. ภาคใต้ จังหวัดสงขลา นครศรีธรรมราช และพัทลุง
4. ภาคกลาง จังหวัดชลบุรี อยุธยา และสมุทรปราการ
5. กรุงเทพมหานครและปริมณฑล

2.2.2 ขอบเขตด้านประเภทประชากรและหัวข้อ

ประชากรในรายงานการวิจัยนี้ ได้แก่ ประชากรนอกรายงานที่ยากจน ในแง่ของอายุก็คือ กลุ่มนอกกำลังแรงงาน (คือผู้มีอายุต่ำกว่า 15 ปี และผู้มีอายุเกิน 60 ปี) รวมทั้งกลุ่มที่ไม่ถูกคาดหวังว่าจะเป็นกำลังแรงงาน อันได้แก่ คนพิการทุกประเภทและสมณะ คือผู้ดำรงชีพเพื่อการศึกษาล่าเรียน หรือเผยแพร่ศาสนาเป็นหลัก โดยไม่เน้นหารายได้เชิงเศรษฐกิจ โดยแบ่งเป็นประเภทต่างๆ และหัวข้อการวิจัย ดังนี้ (โปรดดูรายชื่อนักวิจัยกรณีศึกษาในภาคผนวก)

กลุ่มที่ 1 กลุ่มเด็กและเยาวชน ประกอบด้วย งานวิจัยกรณีศึกษา 8 เรื่อง แบ่งเป็น 5 กลุ่ม คือ (1) กลุ่มเด็กเร่ร่อนในกรุงเทพมหานคร ปริมณฑล และเมืองใหญ่ 3 เรื่อง (2) กลุ่มเด็กยากจนในชุมชนแออัด 2 เรื่อง (3) กลุ่มเด็กที่ต้องออกจากการเรียนกลางคัน 1 เรื่อง (4) กลุ่มเด็กชนบทบริเวณชายแดน 1 เรื่อง และ (5) กลุ่มเด็กชาวเขา 1 เรื่อง

กลุ่มที่ 2 กลุ่มคนพิการ ประกอบด้วย งานวิจัยกรณีศึกษา 6 เรื่อง แบ่งเป็น 5 กลุ่ม คือ (1) กลุ่มพิการทางการมองเห็น (2) ทางกายได้ยินหรือสื่อความหมาย (3) ทางจิตใจหรือพฤติกรรม (4) ทางสติปัญญาและการเรียนรู้ อย่างละ 1 เรื่อง และ (5) ทางกายหรือการเคลื่อนไหว 2 เรื่อง

กลุ่มที่ 3 กลุ่มผู้สูงอายุ ประกอบด้วย งานวิจัยกรณีศึกษา 3 เรื่อง แบ่งเป็น 2 กลุ่ม คือ (1) ผู้สูงอายุในชุมชนเมือง 2 เรื่อง และ (2) ผู้สูงอายุที่มีภาวะเสี่ยงดูแลานที่พ่อแม่ติดเอดส์

กลุ่มที่ 4 กลุ่มสมณะ ประกอบด้วย งานวิจัยกรณีศึกษา 5 เรื่อง แบ่งเป็น 3 กลุ่ม คือ (1) กลุ่มสมณะที่เป็นพระและเณรในพุทธศาสนา 2 เรื่อง และ (2) กลุ่มสมณะ ซึ่งเป็นครูผู้สอนศาสนาอิสลาม 1 เรื่อง

ภาพรวมของขอบเขตด้านพื้นที่ ด้านประเภทประชากรและหัวข้อในการวิจัย สรุปอยู่ในตารางที่ 2.1

ตารางที่ 2.1 ขอบเขตด้านพื้นที่งานวิจัยกลุ่มนอกกำลังแรงงาน

		1.ผู้สูงอายุ	2.เด็ก	3.คนพิการ	4.สมณะ
ภาคเหนือ 6 จังหวัด	เชียงใหม่	1.1 พรรณี/ธัญญา (ผู้สูงอายุในครอบครัวผู้ป่วยเอดส์)	2.1 สิริวันทร์ (เด็กเร่ร่อน)	3.1 อัครพรรณ (โอกาสการมีงาน ทำของคนหนุ่ม)	4.1 สิริวันทร์ (สมณะในชุมชน) 4.2 นิมิต (การพัฒนาศักยภาพ พวดในการสร้าง ระบบสวัสดิการ)
	เชียงราย		2.2 เทวินทร์ (เด็กชาวเขา)		
ภาคอีสาน 6 จังหวัด	ขอนแก่น			3.2 สุภรรรม (ครอบครัวเด็กออทิสติก)	
	สุรินทร์	1.2 บรรพต (คนชราในเมือง)	2.3 ภูมิสิทธิ์/อุดม (เด็กในเมือง)	2.4 นภาพร/อุดม (เด็กชายแดน)	3.3 สุนทรี/กมล (ผู้พิการจากภัยทุพภิกขภัย)
	บุรีรัมย์				4.3 พชรินทร์ / สุกัลยา (พระสงฆ์)
ภาคใต้ 4 จังหวัด	สงขลา				4.4 กฤษณา/วรวิทย์ (ครูสอนศาสนาอิสลาม)
	นครศรีฯ		2.5 สุนทราภรณ์ (เด็กเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่า)	2.6 ไพรินทร์ (นักเรียนออกกลางคัน)	
	พัทลุง			3.4 สุภรรรม (ครอบครัวคนพิการทางสติปัญญาที่ถูกกลั่นแกล้ง)	
ภาคกลาง 2 จังหวัด	ชลบุรี			3.5 อัครพรรณ (วิถีชีวิตและสวัสดิการนักคนพิการทางกายหรือการเคลื่อนไหว)	
	อยุธยา				4.5 ไสยา/อภิชาติ (แม่ชี:วิถีผู้หญิงได้ ร่วมศาสนา)
กทม. และปริมณฑล		1.3 นุชญา/ไสยา (ผู้สูงอายุเก็บขยะใน กทม.)	2.7 อังคนุรักษ์/ สภาพร (บุตรในครอบครัวเร่ร่อน กทม.)	3.6 จีรพร/ไสยา (คนพิการตาบอด)	
			2.8 สัมพันธ์/ลำภู (เด็กเร่ร่อน จ. สมุทรปราการ)		

2.3 การเก็บข้อมูลภาคสนาม

นอกจากการวิจัยกรณีศึกษาแล้ว นักวิจัยหลักยังได้เก็บข้อมูลภาคสนามโดยการจัดประชุมกลุ่ม (Focus Group Discussion) ในพื้นที่ที่ทำการวิจัยโดยจัดประชุมกลุ่มเด็กยากจนและด้อยโอกาสในจังหวัดเชียงใหม่ สุรินทร์ นครศรีธรรมราช และกรุงเทพฯ รวม 5 ครั้ง กลุ่มคนพิการในจังหวัดเชียงใหม่ พัทลุง และกรุงเทพฯ รวม 3 ครั้ง กลุ่มผู้สูงอายุในจังหวัดเชียงใหม่ เชียงราย สุรินทร์ พัทลุง และนครศรีธรรมราช รวม 5 ครั้ง กลุ่มพระสงฆ์และสามเณร ที่จังหวัดเชียงใหม่ และบุรีรัมย์ 2 ครั้ง กลุ่มแม่ที่จังหวัดพระนครศรีอยุธยา 1 ครั้ง และกลุ่มครูสอนศาสนาอิสลามที่จังหวัดสงขลา 1 ครั้ง ดังตาราง 2.2

รวมจัดสนทนากลุ่มนอกกำลังแรงงาน 17 ครั้ง จำนวนผู้เข้าร่วม 248 คน แบ่งเป็นผู้เข้าร่วมประชุมตามกลุ่ม คือ

เด็กและเยาวชน	5	ครั้ง	รวมผู้เข้าร่วม	51	คน
คนพิการ	3	ครั้ง	รวมผู้เข้าร่วม	39	คน
ผู้สูงอายุ	5	ครั้ง	รวมผู้เข้าร่วม	79	คน
สมณะ	4	ครั้ง	รวมผู้เข้าร่วม	79	คน

ตารางที่ 2.2 แสดงการจัดสนทนากลุ่มนอกกำลังแรงงาน

วัน/เดือน/ปี	สถานที่ประชุม	ผู้เข้าร่วมประชุม
จ. 7 ม.ค. 45	โรงเรียนสันทรายวิทยาคม จ.เชียงใหม่	ภาคเหนือ จัดประชุมกลุ่มเฉพาะ รวม 70 คน ได้แก่ 1. กลุ่มคนพิการ 10 คน 2. กลุ่มผู้สูงอายุ 13 คน 3. กลุ่มสมณะ 15 รูป 4. กลุ่มเด็ก 17 คน 5. กลุ่มผู้สูงอายุ 15 คน
อ. 8 ม.ค. 45	สถาบันราชภัฏเชียงใหม่ จ.เชียงใหม่ ที่ทำการผู้ใหญ่บ้านอาจำ ต.แม่ยาง อ.เมือง จ.เชียงราย	
อา. 20 ม.ค. 45	วัดราชเจริญผล อ.ปรางสาท จ. สุรินทร์	ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ จัดประชุม กลุ่มเฉพาะ รวม 51 คน ได้แก่ 1. กลุ่มผู้สูงอายุ 24 คน 2. กลุ่มเด็ก 12 คน 3. กลุ่มสมณะ 15 รูป
จ. 21 ม.ค. 45	วัดธรรมธีราราม อ.เมือง จ.บุรีรัมย์	
ศ. 25 ม.ค. 45	วัดอินทราวาส อ.เมือง จ.พัทลุง	ภาคใต้ จัดประชุมกลุ่มเฉพาะ รวม 76 คน ได้แก่ 1. กลุ่มผู้สูงอายุ 12 คน 2. กลุ่มคนพิการ 17 คน 3. กลุ่มผู้สูงอายุ 15 คน 4. กลุ่มเด็ก 13 คน 5. กลุ่มครูสอนศาสนาอิสลาม 19 คน
ส. 26 ม.ค. 45	วัดแจ้ง จ.นครศรีธรรมราช	
จ. 11 ก.พ. 45	อ.จะนะ อ.สะเดา จ.สงขลา	
อ. 12 ก.พ. 45	อ.หาดใหญ่ จ.สงขลา	
พ. 5 ก.พ. 45	สถานีรถไฟบางกอกน้อย ,กรุงเทพฯ	กรุงเทพฯ จัดประชุมกลุ่มเฉพาะ รวม 21 คน ได้แก่ 1. กลุ่มเด็ก 9 คน 2. กลุ่มคนพิการ 12 คน
ศ. 7 ก.พ. 45	กรมประชาสัมพันธ์ กรุงเทพฯ	
จ. 24 ก.พ. 45	สำนักแม่ชีนาฬิกาวัน จ.พระนครศรีอยุธยา	
รวมผู้เข้าสนทนากลุ่มทั้งสิ้นรวม 17 กลุ่ม		248 คน

2.4 การจัดทำรายงาน

การจัดทำรายงานจะทำโดยนำเสนอผลสรุปของกรณีศึกษาในภาพรวมของแต่ละกลุ่มเป้าหมาย คือ เด็กเยาวชน คนพิการ ผู้สูงอายุ และสมณะ ในด้าน (1) ภูมิหลังและทำที่ต่อชีวิต (2) การเข้าถึงปัจจัยการผลิต (3) ความสัมพันธ์กับโครงสร้างทางเศรษฐกิจ สังคม และการเมือง และ (4) การเข้าถึงสวัสดิการสังคม แล้วนำมาสังเคราะห์ให้เห็นภาพของแต่ละกลุ่มใน 4 มิติ คือ (1) สิทธิขั้นพื้นฐาน (2) ความมั่นคงทางสังคม (3) ศักดิ์ศรีทางสังคม และ (4) ศักยภาพทางสังคม จากนั้นจึงนำไปสู่การแก้ปัญหาของเขาโดยวิธีการต่างๆ รวมทั้งข้อจำกัดในการเข้าถึงระบบบริการของรัฐ เพื่อนำไปสู่ข้อเสนอแนะในด้านนโยบายและแนวปฏิบัติที่จะช่วยให้เกิดประสิทธิภาพและประสิทธิผล

บทที่ 3

สถานภาพความยากจน ของกลุ่มนอกร่างแรงงาน

ในบทนี้ผู้วิจัยจะทำการสังเคราะห์สถานภาพความยากจนของกลุ่มนอกร่างแรงงานจากข้อมูล 3 ส่วน คือ ส่วนที่ 1 ข้อมูลจากงานวิจัยต่างๆที่เกี่ยวข้อง ส่วนที่ 2 ข้อมูลจากการจัดสนทนากลุ่ม และส่วนที่ 3 ข้อมูลจากงานวิจัยของนักวิจัยพื้นที่ ซึ่งแบ่งเป็น 4 กลุ่ม รวมทั้งสิ้น 22 กรณี

3.1 เด็กและเยาวชน

เด็กและเยาวชนเป็นกลุ่มนอกร่างแรงงานตามมาตรฐานขององค์การแรงงานระหว่างประเทศ (ILO) ซึ่งได้กำหนดหลักเกณฑ์ว่า ผู้ที่มีอายุระหว่าง 0-14 ปี คือผู้ที่อยู่นอกร่างการทำงาน ซึ่งยังไม่สมควรทำงานที่หนักหรือเสี่ยงอันตรายเท่ากับผู้ที่อยู่ในวัยแรงงาน จากการสำรวจสำมะโนประชากรและเคหะ พ.ศ. 2543 ของสำนักงานสถิติแห่งชาติ พบว่า ประชากรวัยเด็กที่มีอายุ 0-14 ปี มีอยู่ถึงร้อยละ 24.1 ซึ่งมากกว่า 1 ใน 3 ของประชากรในวัยแรงงาน และปรากฏว่าเด็กวัยดังกล่าวอยู่ในตลาดแรงงานนับล้านคน

สถานการณ์ของเด็กไทยโดยภาพรวมอยู่ในสภาพเลวร้าย กล่าวคือ เด็กในชนบทต้องมีหน้าที่ช่วยเหลือครอบครัวในไร่นา หลังจากงานหลักในไร่นาแล้วเด็กจะรับจ้างทำงานตามหมู่บ้านใกล้เคียงทั้งงานในไร่หรือในโรงงานท้องถิ่น เช่น โรงงานทอกระสอบหรือโรงงานแปง ได้รับค่าจ้างตอบแทนเป็นรายวันหรือรายกะ บางครั้งเด็กต้องอพยพไปเป็นแรงงานในจังหวัดต่างๆของภาคกลาง เช่น กาญจนบุรี ชลบุรี สมุทรสาคร สมุทรปราการ

เด็กในเขตเมืองใช้แรงงานมีอยู่ทั้งในและนอกโรงงาน เด็กอายุต่ำกว่า 13 ปี ที่ทำงานอยู่ตามโรงงานต่างๆ ถูกกดขี่จนถึงกับต้องหนีออกมาหรือถูกช่วยเหลือให้ออกมาจากการกักขัง สภาพการทำงานโดยทั่วไปพบว่า เด็กวัย 12-15 ปีที่ทำงานในเขตกรุงเทพมหานครต้องทำงานมากกว่า 8

ชั่วโมงต่อวัน ได้ค่าจ้างต่ำกว่าค่าแรงขั้นต่ำมาก สถานที่ทำงานและที่พักค่อนข้างเลว ขาดการดูแลเอาใจใส่จากนายจ้าง อาหารไม่เพียงพอกับความต้องการของร่างกาย สุขภาพอนามัยไม่ดีเท่าที่ควร และขาดการศึกษาที่ควรได้รับ เด็กในเมืองจำนวนหนึ่งประกอบอาชีพตามท้องถนน เช่น วิ่งขายพวงมาลัย หนังสือพิมพ์ ผ้าเช็ดรถ พรหมเช็ดเท้า และเช็ดกระจกหน้ารถอยู่กลางถนนตามสี่แยกไฟแดง ซึ่งเสี่ยงต่อการถูกรถชนเป็นอย่างยิ่ง

งานวิจัยหลายชิ้นในช่วงกว่า 10 ปีที่ผ่านมาได้ชี้ให้เห็นถึงความยากลำบากในกลุ่มเด็กและปัญหาในการช่วยเหลือเด็กที่อยู่ในภาวะยากลำบาก เช่น งานวิจัยของ กัญญารัตน์ จิรจินดา (2539) พบว่า การให้บริการของภาครัฐต่อเด็กที่ยากจนที่เข้ามาใช้บริการในสถานแรกรับเด็กหญิงพญาไท ยังไม่มีคุณภาพเท่าที่ควร เด็กที่มาอยู่ในความอุปการะส่วนใหญ่อายุระหว่าง 11-14 ปี กำลังเรียนชั้นมัธยมศึกษาตอนต้น สาเหตุที่เข้ารับการสงเคราะห์ เนื่องจากมีปัญหาครอบครัวแตกแยก ปัญหาที่พบในการให้บริการของสถานแรกรับ คือ ปริมาณอาหารและน้ำดื่มไม่เพียงพอ จำนวนครูไม่เพียงพอและยังขาดความรู้ความสามารถในการสอน การจัดกิจกรรมกลุ่มบำบัดและกลุ่มนันทนาการยังไม่สม่ำเสมอ งานวิจัยของ ยูพา วงศ์ไชย และคณะ (2540) ได้ตอกย้ำให้เห็นถึงปัญหาการให้บริการของภาครัฐในการปฏิบัติงานกับเด็กในภาวะยากลำบากว่า มีปัญหาดังแต่การใช้ข้อมูลจากการประมาณการ การคาดการณ์ แต่ละหน่วยงานใช้ตัวเลขของตนเอง ลักษณะเช่นนี้จึงส่งผลให้การปฏิบัติงานกับเด็กในภาวะยากลำบากเป็นเรื่องเฉพาะของแต่ละหน่วยงานมากกว่าการปฏิบัติงานแบบร่วมมือร่วมใจกัน นอกจากนี้องค์การดำเนินงานเรื่องเด็กในภาวะยากลำบากส่วนใหญ่ยังเป็นองค์กรภาครัฐที่ใช้กลไกของระบบราชการมีกฎระเบียบ ส่วนองค์กรเอกชนนั้นจะเป็นไปในทางตรงกันข้าม ยิ่งกว่านั้นยังพบว่าองค์กรของรัฐและเอกชนยังขาดกลไกในการประสานงาน จึงทำให้การทำงานมีลักษณะต่างคนต่างทำ ขาดการยอมรับซึ่งกันและกัน ในขณะที่งานวิจัยของเข็มพร วิรุณฟ้าพันธุ์ (2542) ก็ได้ชี้ให้เห็นถึงปัญหาของแรงงานเด็กต่างชาติดังกล่าว มีปัญหาหลัก 2 ประการคือ มีการใช้แรงงานเด็กอย่างไม่เป็นธรรม และขาดสวัสดิภาพอันพึงได้รับตามกฎหมายคุ้มครองแรงงาน โดยเด็กถูกใช้แรงงานเป็นระยะเวลายาวนาน ไม่มีวันหยุด ค่าจ้างต่ำ ถูกโกงค่าแรง ขาดสวัสดิการที่จำเป็น เช่น การรักษาพยาบาล เมื่อประสบอันตรายจากการทำงาน

สำหรับงานวิจัยของนักวิจัยพื้นที่ที่ชี้ให้เห็นถึงสถานภาพความยากจนและความยากลำบากของเด็กกลุ่มต่างๆ ได้อย่างชัดเจน ซึ่งอาจแบ่งเป็น 5 กลุ่มใหญ่ๆ คือ (1) กลุ่มเด็กเร่ร่อนในกรุงเทพมหานคร ปริมณฑล และในเมืองใหญ่ (2) กลุ่มเด็กยากจนที่อยู่ในชุมชนแออัด (3) กลุ่มเด็กในชนบทที่อยู่บริเวณชายแดน (4) กลุ่มเด็กที่ต้องออกเรียนกลางคัน (5) กลุ่มเด็กชาวเขา

3.1.1 กลุ่มเด็กเร่ร่อนในกรุงเทพมหานคร ปริมณฑล และในเมืองใหญ่

อังคนรักรัษ์ แกรกกระโทก และสถาพร รัตนชัย (2545) ได้ศึกษาสภาพชีวิตของเด็กในครอบครัวในเขตกรุงเทพมหานคร พบว่า กลุ่มเด็กเร่ร่อนในพื้นที่ที่เขาเข้าไปศึกษาเป็นเด็กที่มาอยู่กับครอบครัวที่เร่ร่อนที่อพยพมาจากต่างจังหวัดทั้งสิ้น สาเหตุใหญ่มาจากการไม่มีงานทำ ไม่มีอาชีพที่จะรองรับและอยากที่เข้ามาแสวงหาโอกาสและสิ่งดีๆให้กับตัวเองและครอบครัว ครอบครัวเร่ร่อนเหล่านี้มักจะได้รับข้อมูลเกี่ยวกับการดำรงชีวิตในสังคมเมืองไม่ตรงตามความเป็นจริงทั้งหมดจากบุคคลในหมู่บ้านเดียวกัน หรือจังหวัดเดียวกันที่เคยมาแสวงหางานทำต่างๆในกรุงเทพมหานคร เมื่อเขาหมดหนทางที่จะทำมาหากินที่บ้านจึงได้ตัดสินใจออกมาเร่ร่อนเพราะคิดว่าจะได้รับโอกาสและสิ่งที่ดีต่างๆเหมือนกับคนอื่นที่เคยมาแล้ว แต่เมื่อออกมาเร่ร่อนแล้วนอกจากจะไม่ได้โอกาสที่ดีและสิ่งที่ดีต่างๆให้กับตนเองและครอบครัวแล้ว ยังไม่ได้รับสวัสดิการต่างๆจากรัฐบาล และยังคงเลือกปฏิบัติขาดโอกาสที่จะได้รับการพัฒนาในด้านต่างๆ และถูกมองว่าเป็นคนกลุ่มล่างของสังคมเมือง

ผู้วิจัยพบว่า เด็กเร่ร่อนที่เราเห็นตามท้องถนนนั้น ส่วนใหญ่เคยอยู่กับครอบครัวเร่ร่อนมาก่อน และจากการที่ครอบครัวเร่ร่อนไม่สามารถหลุดพ้นจากสภาพที่ต้องเร่ร่อน เมื่อบุตรในครอบครัวเร่ร่อนเหล่านี้เติบโตขึ้นก็มีโอกาสสูงที่จะเกิดแรงผลักดันให้เด็กในครอบครัวเร่ร่อนเหล่านี้ออกจากครอบครัวของตนเอง เพื่อออกมาใช้ชีวิตดำเนินตามรอยเดิมที่พ่อแม่เคยทำไว้ในอดีต และเมื่อเด็กออกมาเร่ร่อนแล้วก็จะทำให้เกิดปัญหาขึ้นในอีกหลายๆด้าน ทั้งที่เป็นปัญหาในตัวเด็กเอง เช่น ปัญหาเรื่องวิถีชีวิตความเป็นอยู่ ปัญหาเรื่องยาเสพติดและการพนัน ปัญหาเรื่องทัศนคติและมุมมองที่มีต่อตนเอง ซึ่งรวมไปถึงเรื่องการสร้างอัตลักษณ์ ครอบครัวและสังคม อันส่งผลกระทบในวงกว้างกลายเป็นปัญหาของสังคม ในด้านต่างๆต่อไป

เด็กเร่ร่อนอีกกลุ่มหนึ่งในการวิจัยครั้งนี้คือเด็กเร่ร่อนในเขตปริมณฑลที่ตกอยู่ในวงจรของการขายบริการทางเพศ งานวิจัยของ สัมพันธ์ งามสง่า และลำภู สุภารัต (2545) เรื่อง “ชีวิตจริงของเด็กเร่ร่อนหญิงในจังหวัดสมุทรปราการ การศึกษาครั้งนี้ให้ความหมายเด็กเร่ร่อนว่าเป็นเด็กที่ไม่ได้อาศัยอยู่กับครอบครัว และเร่ร่อนไปตามถนนหรือที่สาธารณะ เช่น ตลาด สะพานลอย ป้ายรถเมล์ สถานีขนส่ง โดยอาจเร่ร่อนตามลำพังหรือเป็นกลุ่ม ดำรงชีวิตให้อยู่รอดไปวันๆ โดยการขอทาน รับจ้างเล็กๆน้อยๆ ลักขโมย หรือขายบริการทางเพศ สัมพันธ์ งามสง่า และลำภู สุภารัต ได้ศึกษาเด็กจำนวน 1 ราย เป็นเด็กหญิงออกมาเร่ร่อนแล้ว 5 ราย อายุระหว่าง 13-16 ปี เด็กอายุ 7 ปี ซึ่งถูกข่มขืนและมีแนวโน้มว่าจะออกมาเร่ร่อน 1 ราย เด็กที่ขายบริการทางเพศเป็นครั้งคราว จำนวน 4 ราย และเด็กติดยาบ้าและเคยถูกจับอีก 1 ราย ทั้งหมดมาจากครอบครัวแตกแยกด้านเศรษฐกิจใน

ครัวเรือนนับว่ายากจนมาก เด็กเหล่านี้เคยได้รับการช่วยเหลือจากองค์กรพัฒนาเอกชนทางการศึกษา พัฒนา และสงเคราะห์ต่อเนื่อง รวมทั้งจากการแจกของจากหน่วยงานของรัฐ (กรมประชาสงเคราะห์) เป็นครั้งคราว

การวิจัยครั้งนี้ทำให้ทราบว่า เด็กเหล่านี้เป็นเด็กที่กำลังอยู่ในวัยเปลี่ยนแปลงจากเด็กเข้าสู่วัยรุ่น เด็กวัยนี้เป็นวัยที่เริ่มช่วยเหลือตัวเองได้แล้ว ชอบอิสระ ต้องการแสวงหาอัตลักษณ์ ชอบการผจญภัย แต่ในขณะเดียวกันเด็กก็ยังคงต้องการความรัก ความเอาใจใส่จากบิดา มารดา ผู้ปกครอง โดยเฉพาะบุตรคนสุดท้อง บุตรคนเดียว ซึ่งพบมากที่สุดในการศึกษา ถึงแม้ระดับการศึกษาของเด็กเร็วขึ้น ในการศึกษาวิจัยครั้งนี้จะพบในระดับที่สูงขึ้นคือชั้นมัธยมศึกษา แต่สาเหตุที่ทำให้กลายเป็นเด็กเร็วขึ้นเกิดจากสาเหตุใหญ่ 5 ประการ คือ

1. ครอบครัว

เศรษฐกิจและสังคมปัจจุบันได้ผลักดันให้ชุมชน โดยเฉพาะอย่างยิ่งในระดับครอบครัวเปลี่ยนแปลงไปอย่างรวดเร็ว การขยายตัวของสังคมเมืองเข้าแทนที่ชนบท ทำให้การเอื้ออาทรพึ่งพาอาศัยกันลดลง ค่านิยมด้านวัตถุเข้ามาแทนที่จิตใจ เวลาที่บิดามารดาเคยมีให้กับบุตรต้องถูกตัดทอน ด้วยการดิ้นรนออกไปทำงานนอกบ้านเพื่อหาเงินมาเลี้ยงดูครอบครัว บุตรถูกปล่อยให้ยู่ลำพังตัดสินใจด้วยตนเอง ไม่มีญาติผู้ใหญ่คอยให้คำแนะนำปรึกษา เพราะครอบครัวเปลี่ยนจากครอบครัวขยายมาเป็นครอบครัวเดี่ยวมากขึ้น จากงานวิจัยครั้งนี้พบว่าส่วนใหญ่เป็นบุตรคนเดียวมากที่สุด สมาชิกในครอบครัวส่วนใหญ่ประกอบด้วย บิดามารดา และพี่น้องไม่เกิน 4 คน การเป็นครอบครัวเดี่ยวที่ต้องดิ้นรนต่อสู้กับภาวะเศรษฐกิจ ทำให้เกิดความเห็นห่างระหว่างสมาชิกในครอบครัว บิดา มารดาเริ่มเหนื่อยล้าจากปัญหาการแก่งแย่งแข่งขันภายนอกบ้านแล้ว ผลที่ติดตามมาคือ การทะเลาะเบาะแว้ง การใช้กำลังรุนแรงภายในครอบครัว เกิดภาวะครอบครัวแตกแยก เกิดปัญหาการหย่าร้าง เด็กต้องถูกโยกย้ายไปอยู่กับพ่อเลี้ยงแม่เลี้ยง หรือ ลุง ป้า น้า อา หรืออาจจะต้องถึงกับยกให้เป็นบุตรบุญธรรมของครอบครัวอื่น ซึ่งขาดความรักและความเข้าใจต่อเด็ก อันเป็นผลทำให้เด็กต้องตัดสินใจหนีออกจากบ้านมาใช้ชีวิตข้างนอกตามลำพัง ซึ่งจากการศึกษาครั้งนี้พบว่า เหตุการณ์เช่นนี้เกิดขึ้นซ้ำแล้วซ้ำเล่ากับครอบครัวเดิมที่มีบุตรออกมาเป็นเด็กเร็วขึ้นมากกว่า 1 คน และเมื่อพิจารณาปัญหาครอบครัวอย่างละเอียดสามารถแบ่งได้ ดังนี้

(1) ปัญหาความรุนแรงซึ่งเกิดในครอบครัว ในการศึกษาครั้งนี้กว่าครึ่งพบว่า เมื่อบิดามารดามีปัญหาต่อกันจะแก้ปัญหาด้วยการทะเลาะกันบ่อยๆ และรุนแรงถึงขั้นทำร้ายร่างกาย และบางครั้งอารมณ์ที่ยังค้างคาจากการทะเลาะและจากปัญหาเศรษฐกิจบีบคั้นจากภายนอกก็มาลงกับ

เด็ก เมื่อเด็กกระทำความผิดแม้เพียงเล็กน้อย บิดามารดาส่วนใหญ่จะดุดำ ลงโทษ เขี่ยตี อย่างรุนแรงโดยปราศจากการพูดคุยหาเหตุผลหรือสาเหตุของการกระทำผิดนั้นก่อน จึงส่งผลให้เกิดความไม่มั่นคงทางอารมณ์ขึ้นกับสมาชิกในครอบครัวมากกว่า 2 ใน 3 ที่ทะเลาะกันบ่อยและรุนแรงถึงขั้นทำร้ายร่างกายกัน ซึ่งความถี่ของความรุนแรงเกิดขึ้นวันเว้นวัน

(2) ครอบครัวขาดความรักความอบอุ่น ซึ่งเป็นผลเนื่องมาจากอาชีพที่ทำมาหากินเพื่อเลี้ยงครอบครัว ข้าส่วนใหญ่ประกอบอาชีพรับจ้าง ขับรถแท็กซี่ ขับรถเมล์ ทำงานในโรงงาน ที่มาเวลาการทำงานไม่แน่นอน มีการทำงานเป็นกะ และมีการต่อเนื่องเช่น กะเช้าต่อบ่าย หรืออาจต่อดึกเพื่อให้ได้รายได้ต่อเดือนมากพอกับรายจ่ายต่อเดือนของครอบครัว ทำให้เวลาที่เคยมีอยู่พร้อมหน้าพร้อมตากันลดลง ครอบครัวเกิดความไม่มั่นคง เกิดความเครียด และนำไปสู่การหย่าร้าง เด็กขาดคนดูแล ขาดความรักความอบอุ่น เด็กถูกทอดทิ้งให้อยู่กับญาติหรือครอบครัวอุปถัมภ์ หรือต้องอยู่กับพ่อแม่ฝ่ายใดฝ่ายหนึ่ง หากพ่อหรือแม่มีครอบครัวใหม่ ปัญหาการปรับตัวเกิดขึ้น เด็กจะรู้สึกว่าการพ่อแม่ให้ความรักความสนใจตนเองน้อยกว่า พ่อแม่บุญธรรมไม่ให้ความยุติธรรม และดูดาเขี่ยตีทารุณ ทำให้ปฏิกิริยาโต้ตอบของเด็กรุนแรงเพิ่มขึ้นจากการทะเลาะโต้เถียงกัน จนถึงขั้นหนีออกไปนอกบ้าน ระยะแรกเป็นลักษณะออกไปสักพักพอทำได้แล้วจะกลับบ้าน นำไปสู่การไปเร่ร่อนถาวรในที่สุด

2. ภาวะเศรษฐกิจในครอบครัว

ครอบครัวของเด็กเร่ร่อนหญิงส่วนใหญ่ประกอบอาชีพรับจ้าง เช่น ทำงานโรงงาน ขับรถแท็กซี่ เก็บขยะ ขับรถเมล์ ขนของ และกรรมกรก่อสร้าง มีรายได้ต่อวันไม่แน่นอน ทำให้ครอบครัวของเด็กต้องดิ้นรนต่อสู้แข่งขันเพื่อให้มีชีวิตรอดอยู่รอด ส่งผลให้สมาชิกในครอบครัวไม่ได้รับการตอบสนองอย่างเหมาะสม เด็กจึงต้องหาทางดิ้นรนออกมาเร่ร่อนหาเลี้ยงชีพด้วยตนเอง ดังนั้นความยากจนของครอบครัว เนื่องมาจากบิดามารดามีอาชีพและรายได้ไม่แน่นอน หรือประกอบอาชีพที่ได้รับผลตอบแทนที่ต่ำ รวมทั้งพ่อแม่ที่ต้องดิ้นรนทำมาหากินจนไม่มีเวลาอบรมสั่งสอนให้มีความรักความอบอุ่น ตลอดจนการที่ครอบครัวไม่สามารถส่งเสียให้เด็กได้รับการศึกษาได้ เป็นสาเหตุหนึ่งที่สนับสนุนให้เด็กในครอบครัวกลายเป็นเด็กเร่ร่อนได้

3. ตัวเด็กเอง

เด็กวัย 12-18 ปี คือเป็นช่วงวัยรุ่น วัยอยากรู้ อยากเห็น รักสนุก ชอบผจญภัย ต้องการครอบครัว ความสนใจจากเพื่อนต่างเพศ เมื่อเด็กได้รับผลกระทบจากสภาพปัญหาความรุนแรงใน

ครอบครัวบ่อยครั้ง และผนวกกับแรงดึงดูดภายนอกบ้าน จึงส่งผลให้เด็กตัดสินใจใช้ชีวิตเป็นอิสระของตนเองภายนอกบ้านได้ง่าย โดยเด็กจะเริ่มทดลองการออกจากบ้านเป็นครั้งคราวก่อน ดังที่พบว่าเด็กเร่ร่อนหญิงส่วนใหญ่หนีออกจากบ้านมาใช้ชีวิตนอกบ้านร่วมกับเพื่อนมากกว่า 5 ครั้ง และเริ่มตัดสินใจออกนอกบ้านเมื่ออายุประมาณ 13-15 ปี เมื่อออกจากบ้านบ่อยครั้งเข้าเกิดความเคยชินและพบว่าตนเองสามารถอยู่รอดได้ เด็กจึงตัดสินใจออกมาอยู่อย่างถาวร นั่นหมายถึง ความคิดการตัดสินใจออกมาเร่ร่อนไม่ใช่ความคิดชั่ววูบแต่เป็นการสะสมของความคิดทบทวนหลายครั้งจนกระทั่งตกตะกอนและผลึกออกมาเป็นพฤติกรรม

4. โรงเรียน

ประมาณครึ่งหนึ่งของเด็กเร่ร่อนหญิงให้เหตุผลถึงการตัดสินใจหนีออกมาเร่ร่อนนอกบ้านเนื่องจาก การเบื่อโรงเรียน ครูชอบดุด่าและลงโทษเด็ก ครูขาดความรัก ความเข้าใจในตัวเด็ก เพราะบางครั้งเด็กไม่มีความพร้อมในการเรียน ไม่ว่าจะเป็นด้านสติปัญญา ค่าใช้จ่าย หรือปัญหาในครอบครัว เมื่อเด็กถูกครูลงโทษ เด็กจะมีความรู้สึกทั้งเจ็บและอาย ทำให้เขาเกิดความไม่พอใจและพัฒนาไปสู่พฤติกรรมการเริ่มขาดเรียนบ่อยๆ ไม่คบหาเพื่อนในโรงเรียน ออกเที่ยวเตร่ตามที่ต่างๆ จนกลายเป็นเด็กเร่ร่อนไปในที่สุด

5. สภาพแวดล้อม

เมื่อในครอบครัวเต็มไปด้วยปัญหาความวุ่นวาย การไม่เข้าใจกัน ทะเลาะเบาะแว้งกัน เพื่อนบ้านไม่สนใจที่จะช่วยแก้ไขปัญหซึ่งกันและกัน เพราะต่างก็มีปัญหาของตนเองหนักอยู่แล้ว ไม่มีเวลาใส่ใจปัญหาของผู้อื่น เด็กจึงต้องหนีไปพึ่งพิงสภาพแวดล้อมภายนอกบ้านที่ทำให้เด็กได้สนุกสนานเพลิดเพลิน เช่น วิดีโอเกมส์ สถานบันเทิงต่างๆ โรงภาพยนตร์ สวนสนุก เด็กสามารถหาเงินได้ง่ายจากการขอทานในแหล่งท่องเที่ยว หรือการขายบริการทางเพศโดยรู้เท่าไม่ถึงการณ์ สิ่งเหล่านี้ล้วนเป็นแรงดึงดูดให้เด็กเข้าสู่การเร่ร่อนได้

เนื่องจากเด็กเร่ร่อนไม่ว่าหญิงหรือชายต้องดิ้นรนเอาตัวรอด และหาเลี้ยงชีพด้วยตนเอง ที่อยู่อาศัยไม่เป็นหลักแหล่งแน่นอนทำให้ขาดปัจจัยพื้นฐานในการดำรงชีวิต วิถีชีวิตของเด็กเหล่านี้จะอาศัยหลบซ่อนตามที่สาธารณะ เพื่อไม่ต้องเสียค่าใช้จ่ายในการพักอาศัย เช่น ห้างสรรพสินค้า ศาลากลางจังหวัด เด็กเร่ร่อนหญิงส่วนมากจะอาศัยรวมกับเพื่อนเป็นกลุ่มๆ ละ 5-10 คน มีการทะเลาะกันบ้าง แต่เนื่องจากความเป็นผู้หญิง ระดับความรุนแรงจึงเป็นเพียงการไม่พูดจากันเท่านั้น

เด็กเร่ร่อนส่วนใหญ่มีอาชีพและรายได้ไม่แน่นอน เมื่อทำการศึกษาเฉพาะกลุ่มเด็กเร่ร่อนหญิง พบว่า ส่วนใหญ่มีอาชีพเป็นพนักงานเสิร์ฟตามร้านอาหาร และมีการถูกบังคับให้ค้าประเวณีหรือเดินโชว์เปลือยร่วมด้วยหากเด็กต้องการรายได้ที่มากกว่าเดิม ดังนั้นระยะเวลาในการปฏิบัติงานของเด็กหญิงเหล่านี้จึงไม่แน่นอน บางวันอาจถึงรุ่งสาง แต่ต้องทำงานกลางคืนทุกคืน ซึ่งเด็กส่วนใหญ่บอกว่าที่อยู่ได้ก็เพราะนายจ้างให้กินยาบ้าผสมน้ำดื่ม เพื่อให้เด็กทำงานได้ตลอดคืน เป็นผลให้เด็กหญิงส่วนใหญ่ติดสารเสพติดตั้งแต่บุหรี เหล้าและยาบ้าไปโดยปริยาย หากไม่มีนายจ้างหรือนายจ้างไม่ให้ ก็ต้องพยายามหาช่องทางแสวงหารายได้ด้วยวิธีการต่างๆเท่าที่จะทำได้ เพื่อนำมาหาซื้อเสพติดด้วยตนเอง

ด้านสุขภาพอนามัยของเด็กเร่ร่อนโดยทั่วไป จะพบปัญหาเรื่องของการรักษาความสะอาด เนื่องจากไม่มีที่อยู่ถาวร ไม่มีห้องน้ำที่จะชำระล้างร่างกายและทำความสะอาดเสื้อผ้าทำให้เด็กบางคนมีลักษณะมอมแมม แต่สำหรับเด็กเร่ร่อนหญิงที่มีอาชีพที่ต้องใช้ร่างกายแลกเปลี่ยนกับเงินตรา การรักษาความสะอาดของร่างกายและเครื่องนุ่งห่มจึงเป็นสิ่งสำคัญที่สุด โรคที่รุมเร้าเธออย่างหนักส่วนใหญ่เป็นโรคเพศสัมพันธ์ ติดเชื้อบริเวณอวัยวะเพศ แต่เด็กหญิงไม่กล้าไปพบแพทย์ หรือใช้บริการในโรงพยาบาลของทั้งภาครัฐและเอกชน เพราะอายและเสียค่าใช้จ่ายมาก เธอจึงเลือกใช้วิธีการซื้อยากินเองบ้าง กินยาร่วมกับเพื่อนที่เป็นโรคชนิดเดียวกันบ้าง บางครั้งก็มาใช้ยาสมุนไพร ซึ่งทำให้การเสียค่าใช้จ่ายต่อครั้งเพียง 100-300 บาทเท่านั้น อาการของโรคจึงไม่หายขาดอย่างถาวร บางรายเป็นเรื้อรังจนกระทั่งเสียชีวิต เด็กเร่ร่อนหญิงเหล่านี้กว่าครึ่งกล่าวว่าเธอเคยถูกข่มขืนในช่วงอายุประมาณ 13-14 ปี เมื่อขณะออกมาเร่ร่อนใหม่ๆ และจำนวนครั้งที่เคยถูกข่มขืนขั้นสูงสุดประมาณ 7 ครั้ง ผู้ที่ข่มขืนมีมากมายหลายประเภทตั้งแต่เพื่อนที่เร่ร่อนด้วยกัน ผู้ชักชวนเข้าทำงาน คนแปลกหน้าและนายจ้าง หลังจากการถูกข่มขืนแล้ว เธอก็จะจมในวังวนอาชีพค้าประเวณี แต่ในขณะเดียวกันเธอก็ยังไม่ลืมที่จะคิดถึงอาชีพในอนาคต อยากมีงานที่เป็นหลักเป็นแหล่ง มีรายได้ที่แน่นอน อยากเป็นครู เป็นนักร้อง

นอกจากเด็กเร่ร่อนในกรุงเทพฯและปริมณฑลแล้ว ยังมีงานวิจัยของนักวิจัยพื้นที่อีกเรื่องหนึ่งที่สะท้อนปัญหาของเด็กยากจนที่เร่ร่อนอยู่ในหัวเมืองใหญ่ คืองานวิจัยของผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.สิริวันทนีย์ ชัยญานะ (2545) งานวิจัยชิ้นนี้พบว่า คนเร่ร่อนและด้อยโอกาสไม่มีที่พักอาศัยเป็นของตัวเองและไม่เป็นหลักแหล่งจึงไม่สนใจการประกอบกิจการที่ต้องใช้ทรัพยากรการผลิต เพราะเกรงว่าจะเป็นภาระและอาจทำได้ไม่ยืนยาว การประกอบกิจการของคนเร่ร่อนและด้อยโอกาสจึงเป็นงานที่ใช้ตัวเองเป็นทรัพยากร ไม่ว่าจะเป็นการปั่นนวด ช่วยขนของในฐานะแรงงานหรือขายบริการทางเพศ

จุดเปลี่ยนหรือจุดหักเหของชีวิตที่ทำให้เป็นคนร่ำรวยและด้อยโอกาสเริ่มจากมีปัญหาคับข้องใจในครอบครัวจึงต้อง ลีนใจออกจากบ้านมาใช้ชีวิตโดยร่ำรวยไปเรื่อยๆ จากความสบายใจในช่วงที่พ้นออกมาจากบ้าน ทำให้พวกเขาไม่คิดที่จะย้อนกลับไปพบกับความคับข้องใจในบ้านอีก ในระยะแรกๆอาจจะยังไม่มีเพื่อน แต่เมื่ออยู่ไประยะหนึ่ง ก็สามารถเข้ากับกลุ่มเพื่อนที่มีสภาพทางด้านจิตใจเหมือนๆ กันได้เป็นอย่างดี เพราะทุกคนมีปัญหาคล้ายๆกัน และมีความต้องการเหมือนกัน จึงทำให้เกิดความเห็นอกเห็นใจและเข้าใจกัน รวมทั้งให้ความช่วยเหลือเกื้อกูลกันบนความยากไร้ จึงทำให้แต่ละคนรู้สึกซาบซึ้งในน้ำใจซึ่งกันและกัน ไม่อยากจากกันไปไหนเพราะเกรงว่าจะเหงา ว้าเหว่และอ้างว้าง

เด็กร่ำรวยและด้อยโอกาสไม่มีสิทธิเลือกตั้งเพราะไม่มีบัตรประชาชนและไม่มีทะเบียนบ้าน พวกเขาเชื่อว่าตัวดีว่าเป็นบุคคลที่ไม่ถูกต้องตามกฎหมาย ไม่มีกฎหมายรองรับจึงต้องการที่จะเก็บตัวอยู่เงียบๆ ไม่ทำอะไรเป็นที่สะดุดตาและสะดุดใจของคนทั่วไป โดยเฉพาะเจ้าหน้าที่บ้านเมือง และเมื่อพวกเขาไม่มีสิทธิและไม่ไปใช้สิทธิเลือกตั้งจึงมีส่วนร่วมในการปกครองส่วนท้องถิ่นได้แต่เพียงการให้ข้อคิดเห็น ซึ่งก็อาจจะไม่มีคนให้ความสนใจมากนัก ส่วนการร่วมลงชื่อออกข้อบัญญัติหรือร่วมลงชื่อถอดถอนนักการเมืองท้องถิ่น หรือนักการเมืองระดับชาติ การสมัครเป็นนักการเมืองท้องถิ่นหรือระดับชาตินั้น ไม่สามารถทำได้ตามกฎหมาย และไม่อยู่ในความสนใจที่จะคิดทำเลยเพราะพวกเขายอมรับว่าตนเองไม่มีศักยภาพที่จะทำได้

การเข้าไปเป็นสมาชิกของกองทุน เด็กร่ำรวยและด้อยโอกาสไม่มีหลักฐานใดๆที่จะใช้ในการสมัครเป็นสมาชิกกองทุนเลย ไม่ว่าจะเป็นบัตรประชาชนหรือทะเบียนบ้าน รวมทั้งไม่มีอาชีพเป็นหลักแหล่ง ไม่มีทรัพย์สินที่แน่นอน จึงไม่สนใจที่จะสมัครเข้าเป็นสมาชิกของกองทุน และไม่ทราบว่าจะเป็นสมาชิกกองทุนไปเพื่อประโยชน์อะไร การกู้ยืมเงินจากกองทุนจะเป็นภาระในการใช้หนี้มากกว่าจะนำไปสร้างประโยชน์ให้ออกเงย เพราะอาชีพที่เป็นหลักเป็นฐานก็ไม่มีอยู่แล้ว รวมทั้งเครดิตในการกู้ยืมก็ไม่มี

3.1.2 เด็กในชุมชนแออัด

ภูมิสิทธิ์ สุวรรณศักดิ์ และอุดม โคสิน (2545) เข้าไปทำวิจัยปัญหาชีวิตกลุ่มเด็กยากจนและด้อยโอกาสในชุมชนแออัดแห่งหนึ่ง ในจังหวัดสุรินทร์ ตั้งอยู่ใกล้กับสถานีขนส่ง (บขส.) และ ติดกับย่านสถานบันเทิงของจังหวัดพบว่า เด็กในชุมชนนั้นมีฐานะยากจน มีที่อยู่อาศัยที่ไม่มั่นคง พ่อแม่ผู้ปกครองประกอบอาชีพที่ถูกดูถูกจากสังคม สภาพของชุมชนเป็นชุมชนแออัดที่เป็นที่ระบายน้ำเสีย

และเศษอาหารจากร้านอาหารในย่านบันเทิง เด็กในชุมชนจึงมองเห็นชีวิตของตนเองเป็นคนชั้นล่างของสังคม ให้ความหมายของชีวิตในการมีชีวิตอยู่เพื่อตอบแทนบุญคุณพ่อแม่ผู้ปกครอง ด้วยความคาดหวังที่ต้องการเรียนให้จบในระดับสูง ประกอบอาชีพที่มั่นคง เพื่อปลดปล่อยวิถีชีวิต ความลำบากของพ่อแม่ ผู้ปกครองที่ตนเองประสบอยู่ในปัจจุบัน แต่การมีที่อยู่อาศัยที่ไม่มั่นคง เป็นพื้นฐานของความทุกข์ยาก ส่งผลให้ไม่มีทุนในการศึกษาในระดับสูง ขาดโอกาสทางการศึกษา ไม่มีทุนในการประกอบอาชีพ จึงไม่มีโอกาสที่จะมีอาชีพที่มั่นคง รายได้สูง จึงทำให้ยากจน ขาดโอกาสในการเข้าถึง หรือแม้กระทั่งการรับรู้บริการต่างๆจากรัฐ

เด็กรู้สึกว่าเขาเองไม่มีอำนาจต่อรอง และยังไม่มีการรวมกลุ่มเพื่อต่อรอง เพราะคิดว่าตนยังเด็กอยู่ การปฏิบัติตามคำสั่งของผู้มีอำนาจเป็นหน้าที่ของเด็ก ไม่ว่าจะเป็นอำนาจรัฐหรืออำนาจของผู้ปกครอง

งานวิจัยเด็กในชุมชนแออัดอีกชิ้นหนึ่งเป็นของสุนทราภรณ์ จันทภาโส (2545) เป็นการศึกษาเรื่อง เยาวชนกับความล่มสลายของสถาบันครอบครัว กรณีศึกษาเด็กเซ็ดกระจกและชายพวงมาลัยในเทศบาลนครศรีธรรมราช พบว่า เด็กในชุมชนนั้นมีอาชีพเซ็ดกระจกและชายพวงมาลัย เด็กกลุ่มดังกล่าวในอดีตเป็นเด็กเร่ร่อนจากท้องถิ่นอื่น เด็กหลายคนเป็นเด็กกำพร้า พ่อแม่เสียชีวิตหมดแล้ว เด็กเหล่านี้มองตนเองเป็น 2 มิติในเวลาเดียวกัน มิติที่หนึ่งเป็นผู้ที่มีบทบาทสำคัญต่อครอบครัว คือเป็นผู้ที่มีรายได้หาเลี้ยงครอบครัว อีกมิติหนึ่งมองว่าเขาเป็นกลุ่มเด็กซึ่งสังคมไม่ให้การต้อนรับ เมื่อออกไปเซ็ดกระจกและชายพวงมาลัยบางครั้งก็ถูกตำรวจจับได้ และช่วงที่หนักที่สุดคือช่วงที่ไม่มีดอกไม้ เขาจำต้องเปลี่ยนอาชีพไปเป็นขอทานตามที่ต่างๆ ในมิติหลังทำให้สภาพจิตใจของพวกเขาบอบช้ำและยำแอ้งค้อยๆ เปลี่ยนเป็นก้าวร้าว ต่อต้านสังคม รวมทั้งพฤติกรรมในทางที่ผิด ติดสารเสพติดลักษณะเป็นต้น

ความมุ่งหวังในอนาคตของเด็กกลุ่มดังกล่าวไม่มีเด็กคนใดเลยที่อยากจะใช้ชีวิตเช่นนี้ ทุกคนอยากจะมียุคที่ดี มีอาชีพที่มั่นคง บางคนอยากเป็นพ่อค้า เป็นครู ทหาร และอื่นๆ เด็กหลายคนมีเงินเก็บได้ไม่มากนักในธนาคารออมสินภายใต้ชื่อของเด็กเองและผู้ปกครอง แต่เด็กก็ไม่มั่นใจนักว่าเงินทั้งหมดที่สะสมไว้จากกำไรที่ได้จากการทำงานดังกล่าวจะเป็นของเขาหรือไม่ในอนาคต

เด็กกลุ่มดังกล่าวเติบโตในสภาพบ้านเรือนที่เป็นบ้านไม้หลังเก่าทรุดโทรมยกเสาสูงเพราะอยู่ติดกับคลองทุ่งปรังซึ่งจะมีปัญหาน้ำท่วมอย่างหนัก ในช่วงฤดูฝนจะต้องย้ายมาอยู่ด้านหน้าชุมชน ซึ่งในแต่ละปีจะต้องย้ายหลายครั้งที่เดียว

สภาพครอบครัวหย่าร้างกำพร้าพ่อแม่พิการ ยากจน เด็กส่วนใหญ่อาศัยอยู่กับผู้ปกครอง โดยขาดความรักความอบอุ่นต้องทำงานหนัก มีเวลาเป็นส่วนตัวสำหรับการเที่ยวเตร่และเล่นตาม ประสาเด็กน้อยมาก เวลาส่วนใหญ่ของพวกเขานอกจากเรียนหนังสือซึ่งมีผลการเรียนค่อนข้างต่ำ แล้ว หลังเลิกเรียนเป็นเวลา 5-6 ชั่วโมงเด็กต้องใช้เวลาออกจากบ้านไปหารายได้เพื่อจุนเจือครอบครัว เมื่อเจ็บไข้ไม่สบายส่วนใหญ่ได้รับการรักษาโดยการซื้อยามารับประทานเองหรือไม่ก็ไปยังสถานพยาบาลใกล้ชุมชนที่รัฐจัดบริการให้ฟรี เด็กทุกคนไม่เคยไปหาหมอที่คลินิกไม่เคยได้รับการตรวจเลือด ไม่เคยได้รับการฉีดยาป้องกันไวรัสตับอักเสบ ส่วนสมบัติที่เป็นของส่วนตัวคือเสื้อผ้าที่ไม่ใช่ของใหม่ เด็กไม่เคยมีของเล่นที่ซื้อมาใหม่ จะมีก็แต่ของที่ได้รับบริจาคมาเท่านั้น

3.1.3 เด็กในชนบทที่อยู่บริเวณชายแดน

เป็นเด็กอีกกลุ่มหนึ่งที่ยากจนและต้องดิ้นรนใช้ชีวิตตั้งแต่ยังเล็ก นภาพร มนต์ทอง (2545) พบว่า สภาพชีวิตและความเป็นอยู่ของเด็กในเขตชายแดนเป็นกลุ่มเด็กยากจน เนื่องจากพ่อแม่ประกอบอาชีพรับจ้าง ทำไร่ ลอกปอ ทำนา ที่ดินไม่เหมาะสมกับการทำนา นอกจากนี้ที่ดินที่ทำกินอยู่เป็นที่โนนเขตป่าสงวนไม่มีเอกสารสิทธิ์ เด็กในเขตชายแดนจึงต้องทำงานหารับจ้างเพื่อเพิ่มแรงงานในการหาเลี้ยงชีพให้กับครอบครัว ซึ่งมองเห็นว่าการได้ช่วยแบ่งเบาภาระของพ่อแม่เป็นเรื่องที่สำคัญ พวกเขาเห็นว่าอนาคตที่ดี คือ การมีงานที่มั่นคง และหารายได้ช่วยเหลือครอบครัว โดยการเรียนจบในระดับสูง พวกเขาต้องการให้พ่อแม่มีเอกสารสิทธิ์ในที่ทำกิน ไม่ต้องออกไปรับจ้างนอกหมู่บ้าน ไม่ต้องเช่าที่ทำกิน

ด้านความยากลำบากที่เผชิญอยู่ พบว่า ความมั่นคงทางเศรษฐกิจของครอบครัวในด้าน ที่ดินทำกิน ความปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สิน ความมั่นคงทางด้านคุณภาพชีวิตทั้งร่างกายและจิตใจ เป็นความยากลำบากพื้นฐานที่เด็กยากจนชายแดนเผชิญอยู่ แม้ที่ผ่านมาจะมีหน่วยงานเข้ามาดูแลการจัดที่ให้ทำกินโดยไม่มีเอกสารสิทธิ์ มีตำรวจตระเวนชายแดนดูแลความปลอดภัย มีโครงการอาหารกลางวันของโรงเรียน มีการฝึกวิชาชีพช่างยนต์โดยกรมประมงประมงประหาร แต่ไม่เพียงพอ บริการด้านการสาธารณสุข และด้านอื่นๆ มีระยะทางไกล และการคมนาคมไม่สะดวก ไม่มีรถโดยสารประจำ

เมื่อวิเคราะห์วงจรความทุกข์ยาก พบว่า พื้นฐานปัญหาหรือจุดกำเนิดของปัญหาเด็กชายแดนเกิดจากปัญหาความยากจนจากการที่ไม่มีที่ดินทำกินเป็นของตัวเอง จึงต้องออกไปใช้แรงงานก่อนวัยอันสมควร ส่งผลต่อเนื่องไปยังการดำเนินชีวิต ที่ต้องขาดความอบอุ่น ต้องใช้แรงงาน

อนาคตไม่มั่นคง ซึ่งการแก้ไขปัญหาเอกสารสิทธิ์ในที่ดินทำกิน การมีอาชีพรองรับที่มั่นคง เป็นทางออกที่เด็กชายแดนจะหลุดพ้นจากวงจรความทุกข์ เด็กชายแดนต้องการให้มีการจัดสรรที่ดินทำกินโดยมีเอกสารสิทธิ์ และต้องการให้มีการพัฒนาชุมชนให้เกิดความสะดวกในการเดินทาง การพัฒนาระบบการศึกษาและระบบสาธารณสุขให้มีความสะดวกในการเข้าถึงเพื่อรับบริการ

3.1.4 เด็กที่ต้องออกเรียนกลางคัน

งานวิจัยของ ไพรินทร์ รุยแก้ว (2545) เรื่อง “สภาพชีวิตของนักเรียนที่ออกกลางคัน ” พบว่าสภาพชีวิตของเด็กกลุ่มนี้ เป็นคนจนกลุ่มหนึ่ง ที่ไม่มีตำแหน่งในสังคม ไม่รู้ว่าตนเองมีสิทธิ จึงไม่ใช้สิทธิของตน ไม่มีอำนาจต่อรอง และไม่มีการสร้างกลุ่มต่อรอง เด็กจึงพึ่งพิงพ่อแม่ตลอดเวลา และคบหากับเพื่อนที่มีลักษณะเดียวกัน เด็กเหล่านี้จะไม่ได้วางแผนกับชีวิตของตนเอง และอยู่ในวังวนของความยากจน ตั้งแต่ความยากจนทางเศรษฐกิจของครอบครัวเดิม ส่งผลให้เด็กด้อยโอกาสทางการศึกษา และด้อยโอกาสอื่นๆตามมา เช่น การเข้าถึงบริการสวัสดิการของรัฐ ด้านอาชีพ เป็นต้น ซึ่งสาเหตุของปัญหาดังกล่าวมาจากสภาพครอบครัวของเด็กนักเรียนที่ออกกลางคัน ซึ่งมีลักษณะหลายประการ เช่น ฐานะยากจน การอบรมเลี้ยงดู เป็นต้น นอกจากนี้ยังมีปัญหาเสพติด ปัญหาวัยรุ่น ในด้านการจัดการศึกษา ไม่สามารถจัดการให้นักเรียนได้มีความรู้ ความเข้าใจเกี่ยวกับสิทธิหน้าที่ การรวมกลุ่ม การสร้างอำนาจต่อรอง และประการสุดท้ายคือ การจัดสวัสดิการและบริการของรัฐไม่เพียงพอ ไม่มีประสิทธิภาพ

แนวทางแก้ไขคือ (1) พัฒนาสถาบันครอบครัวให้มีความเข้มแข็ง เพราะครอบครัวจะเป็นสถาบันขัดเกลาทางสังคมเบื้องต้นให้กับเด็ก (2) พัฒนาระบบการจัดสวัสดิการและบริการของรัฐให้เพียงพอ มีประสิทธิภาพ (3) พัฒนาการจัดการศึกษาทั้งในระบบโรงเรียนและนอกระบบ ควรจัดให้มีแหล่งเงินทุนสำหรับเด็กนักเรียนที่ออกกลางคันไปแล้ว (4) องค์กรหรือสถาบันในท้องถิ่นควรส่งเสริมให้กลุ่มเยาวชนเหล่านี้ได้มีโอกาสพบปะ พูดคุย แลกเปลี่ยนเรียนรู้ซึ่งกันและกัน เพื่อจะได้แก้ปัญหาสถานภาพของเด็กนักเรียนที่ออกกลางคันให้ดีขึ้น

3.1.5 กลุ่มเด็กชาวเขา

งานวิจัยของ เทวินทร์ อัครศิลากุล (2545) ซึ่งได้สัมภาษณ์เด็กชาวเขาจำนวน 16 คน โดยแยกเป็น 3 กลุ่ม คือ กลุ่มเด็กที่ดูแลโดยองค์กรพัฒนาเอกชน 5 คน กลุ่มเด็กที่ยังอยู่ในชุมชนและไม่มีโอกาสที่จะศึกษาต่อ 4 คน กลุ่มเด็กเสี่ยงที่จะถูกผลักดันให้เข้าสู่ขบวนการธุรกิจบริการทางเพศ

และยาเสพติด โดยทำงานรับจ้างอิสระ 7 คน เป็นหญิง 14 คน ชาย 2 คน อายุระหว่าง 13–15 ปี ซึ่งประกอบด้วยชนเผ่าอาข่า ลาหู่ ม้ง เมี่ยน ปกาเกอญอ ลื้อ ไทใหญ่ โดยคัดเลือกจากเด็กในพื้นที่เขตอำเภอแม่สาย เมืองเวียงแก่น เชียงของ แม่สรวย เวียงป่าเป้า และอำเภอพาน ผลการศึกษาสรุปได้ว่าเด็กทั้ง 3 กลุ่ม มีสภาพชีวิตยากลำบาก อันเป็นผลกระทบจากนโยบายการพัฒนาประเทศที่ผ่านมา ประกอบกับการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและการเมือง ทั้งในประเทศและประเทศเพื่อนบ้านได้ส่งผลกระทบให้เด็กชาวเขาต้องดิ้นรนเพื่อช่วยพ่อแม่ผู้ปกครองในการทำงานหาเลี้ยงชีพ โดยที่กลุ่มเด็กที่องค์กรพัฒนาเอกชนดูแลจะค่อนข้างมีคุณภาพเพราะเด็กได้รับการศึกษาเรียนรู้อย่างต่อเนื่อง แต่กลุ่มเด็กที่อยู่ในชุมชนและไม่ได้รับการศึกษาต่อเนื่อง รวมทั้งกลุ่มเด็กที่ทำงานรับจ้างอิสระด้วยอยู่ในภาวะที่เสี่ยงสูงมากที่จะถูกชักจูงให้เข้าสู่ขบวนการธุรกิจทางเพศและยาเสพติด

กลุ่มเด็กที่อยู่ในชุมชนและไม่มีโอกาสได้รับการศึกษาต่อเนื่องและกลุ่มเด็กที่รับจ้างทำงานอิสระ ประเมินตนเองว่า เป็นคนไม่มีค่า ไม่มีความสำคัญใดๆทั้งต่อตนเองและคนอื่นๆ ซึ่งสามารถทำอะไรก็ได้ที่ได้เงินเป็นหลักโดยที่ไม่เคยได้รับสวัสดิการใดๆจากรัฐบาลและองค์กรเอกชนใดๆ แต่กลุ่มเด็กที่องค์กรพัฒนาเอกชนดูแลจะมองเห็นคุณค่าของตนเองและมีความมุ่งมั่นที่จะพัฒนาตนเองและชุมชนของตนด้วย

จากกรณีศึกษาพบว่า ความยากลำบากที่สุดของเด็ก คือ การที่ตนเองและพ่อแม่ยากจน รวมทั้งการที่ไม่ได้เรียนหนังสือ ทำให้ถูกคนเอาเปรียบมาโดยตลอด ทั้งนี้ความยากลำบากที่เกิดขึ้นก็มองว่าเป็นผลจากความไม่รู้ของพ่อแม่ อันนำมาซึ่งการไม่มีโอกาส และไม่ได้รับสิทธิในการเรียนรู้และพัฒนาตนเอง

เด็กทั้งหมดรู้สึกว่าตนเองไม่มีอำนาจต่อรองใดๆกับบุคคลและองค์กรภายนอกเลย และในเวลาที่มีปัญหา รู้สึกว่าตนเองจะถูกกระทำจากบุคคล/องค์กรภายนอกต่างๆ เด็กที่ดูแลโดยองค์กรพัฒนาเอกชน เด็กจะขอคำปรึกษาแนะนำจากครูและเจ้าหน้าที่ขององค์กร ส่วนเด็กที่ทำงานรับจ้างเวลาที่ขัดแย้งกับนายจ้างจะพึ่งพาปรึกษาเพื่อนเป็นหลัก แต่เด็กที่อยู่ในชุมชนชาวเขาจะไม่ค่อยมีที่พึ่งใดเลย

เด็กจะไม่มีความสัมพันธ์เชิงอำนาจกับกลไกของรัฐทั้งในท้องถิ่นและระดับชาติ เว้นแต่เฉพาะกลุ่มเด็กที่ดูแลโดยองค์กรพัฒนาเอกชนที่มีความสัมพันธ์ในเรื่องการขอสัญชาติ

เด็กมองว่าวงจรความทุกข์ยากของเด็กชาวเขาก็คือเหมือนกับชุมชนชาวเขาโดยทั่วไป คือ เริ่มต้นจากการที่ชนในเมืองพื้นราบมีทัศนคติที่ไม่ถูกต้องต่อชาวเขา ไม่ให้สัญชาติ ไม่มีโอกาสได้แลก

เปลี่ยนเรียนรู้ไม่ได้เรียนหนังสือ เด็กส่วนใหญ่คิดว่าตนเองคงไม่สามารถหลุดพ้นจากวงจรความทุกข์ยากนี้ได้ แต่ก็มีบางคนคิดว่าเด็กเขาสามารถหลุดพ้นจากวงจรความทุกข์ยากนี้เพียงแต่รัฐบาลต้องให้ความช่วยเหลือโดยเฉพาะด้านการศึกษา และสุขภาพ

3.2 กลุ่มคนพิการ

องค์การอนามัยโลก ได้ให้ความหมายความพิการไว้ว่าเป็นความเสียหายเปรียบของบุคคลใดบุคคลหนึ่งที่เกิดจากการขาด หรือความสามารถบกพร่องทางร่างกาย จิตใจ สติปัญญา เป็นผลทำให้บุคคลนั้นไม่อาจแสดงบทบาทหรือทำอะไรให้เหมาะสมสอดคล้องได้ตามวัย เพศ สังคม วัฒนธรรมและสิ่งแวดล้อม

พระราชบัญญัติการฟื้นฟูสมรรถภาพคนพิการ พ.ศ.2534 มาตรา 4 กำหนดความหมาย “คนพิการ” ว่าหมายความว่า คนที่มีความผิดปกติหรือบกพร่องทางร่างกาย ทางสติปัญญา หรือทางจิตใจ ตามประเภทหรือตามหลักเกณฑ์ที่กำหนดในกฎกระทรวง

กระทรวงสาธารณสุข ซึ่งมีหน้าที่โดยตรงตามที่กำหนดในพระราชบัญญัติการฟื้นฟูสมรรถภาพคนพิการได้กำหนดประเภทคนพิการ 5 ประเภทไว้ในกฎกระทรวง หลักเกณฑ์ของแต่ละประเภทความพิการโดยสรุป ดังนี้

1. **คนพิการทางการมองเห็น** ได้แก่ คนที่มีสายตาข้างที่ต่ำกว่าเมื่อใช้แว่นสายตาธรรมดาแล้วมองเห็นน้อยกว่า 6/18 หรือ 20/70 ลงไปจนมองไม่เห็นแม้แต่แสงสว่าง หรือคนที่มีสายตาแคบกว่า 30 องศา

2. **คนพิการทางการได้ยินหรือการสื่อความหมาย** ได้แก่ คนที่ได้ยินเสียงที่ความถี่ 500 เฮิรตซ์ 1000 เฮิรตซ์ หรือ 2000 เฮิรตซ์ ในหูข้างที่ต่ำกว่าที่มีความเฉลี่ยดังต่อไปนี้

2.1) สำหรับเด็กอายุไม่เกิน 7 ปี เกิน 40 เดซิเบลขึ้นไปจนไม่ได้ยินเสียง

2.2) สำหรับคนทั่วไปเกิน 55 เดซิเบลขึ้นไปจนไม่ได้ยินเสียง หรือคนที่มีความผิดปกติหรือความบกพร่องในการเข้าใจ หรือการใช้ภาษาพูดจนไม่สามารถสื่อความหมายกับคนอื่นได้

3. **คนพิการทางกายหรือการเคลื่อนไหว** ได้แก่ คนที่มีความผิดปกติหรือความบกพร่องของร่างกายที่เห็นได้ชัดเจน และไม่สามารถประกอบกิจกรรมหลักประจำวันได้หรือคนที่มีการสูญเสียความสามารถในการเคลื่อนไหวมือ แขน ขา หรือลำตัว อันเนื่องมาจาก แขนขาด หรือขาขาด อัมพาตหรืออ่อนแรง โรคข้อหรืออาการปวดเรื้อรัง รวมทั้งโรคเรื้อรังในระบบการทำงานของร่างกายอื่นๆ ที่ทำให้ไม่สามารถประกอบกิจกรรมหลักประจำวันหรือดำรงชีวิตในสังคมเยี่ยงคนปกติได้

4. **คนพิการทางจิตใจหรือพฤติกรรม** ได้แก่ คนที่มีความผิดปกติหรือบกพร่องทางจิตใจ หรือสมองในส่วนของการเรียนรู้ อารมณ์ ความคิด จนไม่สามารถควบคุมความประพฤติที่จำเป็นในการดูแล ตนเอง หรืออยู่ร่วมกับผู้อื่น

5. **คนพิการทางสติปัญญาและการเรียนรู้** ได้แก่ คนที่มีความผิดปกติหรือความบกพร่องทางสติปัญญา หรือสมองจนไม่สามารถเรียนรู้ด้วยวิธีการศึกษาปกติได้

การวินิจฉัยว่าบุคคลใดเข้าข่ายความพิการในแต่ละประเภทหรือไม่นั้น กฎกระทรวง ยังระบุว่า จะต้องให้ผู้ประกอบวิชาชีพเวชกรรม คือ แพทย์ที่สังกัดโรงพยาบาลของกระทรวง ทบวง กรม โรงพยาบาลรัฐวิสาหกิจ และโรงพยาบาลอื่นที่กระทรวงสาธารณสุขประกาศกำหนดเป็นผู้วินิจฉัยความพิการพร้อมออกเอกสารรับรองความพิการ ตามแบบที่แนบท้ายกฎกระทรวง

ประเภทความพิการอาจแบ่งในอีกลักษณะหนึ่งเป็น 2 กลุ่มคือพิการแต่กำเนิดและพิการภายหลังซึ่งอาจมีสาเหตุมาจากกรรมพันธุ์ การติดเชื้อ การบาดเจ็บหรืออุบัติเหตุและโรคพยาธิสภาพในกลุ่มโรคไม่ติดต่อต่างๆ เช่น เนื้องอก ความจำเสื่อม ฯลฯ

สำนักงานสถิติแห่งชาติได้รายงานการสำรวจคนพิการ พ.ศ.2544 พบว่า จากจำนวนประชากรในปี 2544 มีประมาณ 62.9 ล้านคน เป็นคนพิการประมาณ 1.1 ล้านคน หรือคิดเป็นร้อยละ 1.8 ของประชากรทั้งหมด เมื่อเปรียบเทียบอัตราร้อยละของคนพิการระหว่างในเขตเทศบาลและนอกเขตเทศบาล พบว่า นอกเขตเทศบาลจะมีอัตราร้อยละของคนพิการสูงกว่าในเขตเทศบาลเล็กน้อย คือ ร้อยละ 2.0 และ 1.3 ตามลำดับ เมื่อพิจารณาตามภาค พบว่า ภาคเหนือมีอัตราร้อยละของคนพิการสูงกว่าภาคอื่นๆ คือร้อยละ 2.3 ของประชากรในภาคเหนือ รองลงมาคือ ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ภาคกลาง (ไม่รวมกรุงเทพมหานคร) และภาคใต้ มีร้อยละ 1.9 1.6 และ 1.5 ตามลำดับ ส่วนในกรุงเทพมหานครมีอัตราร้อยละของคนพิการต่ำสุดคือ ร้อยละ 1.0 โดยคนพิการเป็นชายมากกว่าหญิงในทุกภาค ทั้งในเขตเทศบาลและนอกเขตเทศบาล และจากจำนวนคนพิการประมาณ 1.1 ล้านคน พบว่า เป็นกลุ่มผู้สูงอายุ (60 ปี ขึ้นไป) ถึงร้อยละ 5.8 รองลงมาคือกลุ่มวัยทำงาน (15-59 ปี) กลุ่มเด็ก (0-14 ปี) และกลุ่มเยาวชน (15-24 ปี) ร้อยละ 1.8 1.6 และ 0.8 ตามลำดับ

เมื่อพิจารณาคคนพิการจำแนกตามลักษณะความพิการ 5 ประเภท พบว่า ส่วนมากเป็นคนพิการทางกายและการเคลื่อนไหวมากที่สุดคือ ร้อยละ 34.6 รองลงมาคือ พิการทางการได้ยินและสื่อความหมาย ร้อยละ 21.9 พิการทางสติปัญญาและการเรียนรู้ ร้อยละ 20.2 พิการทางการมองเห็น ร้อยละ 11.2 พิการทางจิตใจและพฤติกรรมมีน้อยที่สุดคือ ร้อยละ 7.4

ส่วนมากคนพิการมีการศึกษาต่ำหรือไม่มีการศึกษา กล่าวคือ ร้อยละ 44.6 ของคนพิการ จบการศึกษาระดับก่อนประถมศึกษาและอีกประมาณร้อยละ 31.6 ที่ไม่มีการศึกษา โดยเฉพาะเมื่อเปรียบเทียบกับคนปกติ จะเห็นความแตกต่างที่ค่อนข้างชัดเจน เฉพาะอย่างยิ่งการศึกษาในระดับมัธยมศึกษาขึ้นไป คือ ผู้ที่จบระดับมัธยมศึกษาไม่น้อยกว่าปกติ 2 เท่า และเพิ่มขึ้น 4 เท่าสำหรับผู้สำเร็จระดับอุดมศึกษา ทั้งนี้เพราะโรงเรียนเฉพาะสำหรับคนพิการมีจำนวนไม่เพียงพอ และโรงเรียนสำหรับนักเรียนปกติไม่พร้อมที่จะรับคนพิการเข้าเรียน เพราะขาดอุปกรณ์ที่จะอำนวยความสะดวกในการเรียนของคนพิการ

เมื่อพิจารณารายได้เฉลี่ยต่อเดือนของคนพิการ พบว่า ส่วนมากของคนพิการหรือเกือบครึ่งหนึ่งของคนพิการที่มีงานทำมีรายได้ต่ำ คือมีรายได้ต่อเดือนน้อยกว่า 2,500 บาท และอีกประมาณครึ่งหนึ่ง มีรายได้ต่อเดือนอยู่ในช่วง 2,501-10,000 บาท และเมื่อเปรียบเทียบรายได้เฉลี่ยต่อเดือนต่อคนของคนปกติกับคนพิการ จะเห็นว่า คนปกติจะมีรายได้เฉลี่ยต่อเดือนสูงกว่าคนพิการเกือบเท่าตัว คือ รายได้เฉลี่ยของคนปกติประมาณเดือนละ 4,086 บาทต่อคน ซึ่งสูงกว่าคนพิการที่มีรายได้เดือนละ 2,574 บาทต่อคน สำหรับคนพิการที่มีอายุตั้งแต่ 15 ปีขึ้นไป มีทั้งสิ้นประมาณ 1 ล้านคน เป็นผู้ที่ไม่ได้ทำงานประมาณ 6.8 แสนคน ซึ่งในจำนวนนี้มีประมาณครึ่งหนึ่งหรือร้อยละ 51.8 ไม่ได้ทำงานเนื่องจากพิการจนไม่สามารถทำงานได้ และมีบางส่วนให้เหตุผลว่าสามารถทำงานได้ แต่ไม่มีงานทำ ซึ่งมีประมาณร้อยละ 10.2 นั้นแสดงให้เห็นว่า คนพิการยังประสบปัญหาด้านการหางานทำค่อนข้างมาก

ด้านความต้องการบริการหรือความช่วยเหลือจากรัฐบาล จำนวนประชากรที่พิการทั้งหมดประมาณ 1.1 ล้านคน มีผู้ต้องการการบริการหรือความช่วยเหลือจากรัฐบาลถึงร้อยละ 94.1 โดยส่วนมากต้องการความช่วยเหลือด้านการรักษาพยาบาล การผ่าตัด กายภาพบำบัด ในอัตราที่สูงสุดคือ ร้อยละ 40.7 รองลงมาคือ การกู้ยืมเงินทุนสำหรับประกอบอาชีพร้อยละ 12.7 การฝึกอาชีพและการจัดหางานให้ทำร้อยละ 8.5

ปัญหาที่สำคัญประการหนึ่งของผู้พิการก็คือการเข้าถึงบริการของรัฐ จากการศึกษาข้อมูลการดำเนินการจดทะเบียนคนพิการพบว่า จากจำนวนผู้พิการทั้งหมด 1.1 ล้านคน มีผู้มาจดทะเบียนคนพิการเพียง 360,307 ราย โดยอยู่ในกรุงเทพมหานคร 22,928 ราย และในภูมิภาค 337,379 ราย (ตารางที่ 3.1) ผู้ที่ไม่ได้มาจดทะเบียนประมาณเกือบ 8 แสนคนซึ่งส่วนใหญ่อยู่ในภูมิภาคยังคงอยู่ในมุมมืดที่ยังขาดการเชื่อมโยงกับรัฐในการให้ความช่วยเหลือ

ตารางที่ 3.1 การดำเนินงานจดทะเบียนคนพิการ ณวันที่ 31 ตุลาคม 2546

ภาค	คนพิการที่มาจดทะเบียน(ราย)
กรุงเทพมหานคร	22,928
ภาคกลางและภาคตะวันออก	80,306
ภาคเหนือ	80,751
ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ	132,410
ภาคใต้	43,912
รวม	337,379

ที่มา : สำนักส่งเสริมและพิทักษ์คนพิการ สำนักงานส่งเสริมสวัสดิภาพและพิทักษ์เด็ก เยาวชน ผู้ด้อยโอกาส คนพิการ และผู้สูงอายุ รวบรวมจากรายงานผลการดำเนินงานของสำนักงานฯ และสำนักงานพัฒนาสังคมและสวัสดิการจังหวัด

สำหรับการวิจัยปัญหาคนพิการในโครงการวิจัยนี้ครอบคลุมประเภทความพิการทั้ง 5 ประเภท โดยนักวิจัยพื้นที่ได้ทำการศึกษารวมทั้งสิ้น 6 กรณี ซึ่งจัดเป็นกลุ่มได้ดังนี้

3.2.1 กลุ่มผู้พิการทางสายตา

งานวิจัยของ จีรพร แผ้ววีกัง และโสภา อ่อนโสภาส (2545) เรื่อง “วิถีชีวิตคนพิการทางสายตาในเขตกรุงเทพมหานคร” งานวิจัยชิ้นนี้พบว่า คนพิการทางสายตาที่ศึกษาจำนวน 8 กรณีศึกษา ทั้งหมดมีภูมิลำเนาอยู่ต่างจังหวัด ครอบครัวมีฐานะยากจนอาศัยอยู่ในชนบท ประกอบอาชีพทางการเกษตรและรับจ้างทั่วไป เป็นครอบครัวใหญ่มีลูกหลายคน ส่วนใหญ่พิการทางสายตาในวัยเด็ก โดยเป็นโรคตาแดงเจ็บตา รักษาไม่หายหรือได้รับการรักษาพยาบาลที่ไม่ถูกวิธี ขาดระบบการบริการและข้อมูลข่าวสารด้านสุขภาพที่ดีพอ

กรณีศึกษาส่วนใหญ่ไม่ได้เรียนหนังสือ เนื่องจากอาศัยอยู่ในชนบทห่างไกลความเจริญ ไม่มีโรงเรียนสอนคนตาบอด โรงเรียนที่สอนเด็กสายตาศึกษาปกติไม่ยอมให้เด็กพิการทางสายตาเรียน คนพิการทางสายตาบางคนรู้สึกลำบากที่จะต้องไปเรียนหนังสือ กลัวถูกเพื่อนล้อเลียน มีเพียง 2 กรณีเท่านั้นที่จบการศึกษาชั้นประถมศึกษาปีที่ 4 และมัธยมศึกษา แต่ก็ไม่มีโอกาสได้เรียนหนังสือในระดับสูงๆดังปรารถนา

ผู้พิการทางสายตาทุกกรณีมีภาระที่จะต้องรับผิดชอบครอบครัว หลายด้าน ทั้งต้องจ่ายค่าเช่าห้อง ค่าใช้จ่ายในชีวิตประจำวัน ค่าเลี้ยงดูบุตรที่ต้องเรียนหนังสือ บางคนยังต้องส่งเงินให้กับพ่อแม่ที่แก่เฒ่าที่อยู่ต่างจังหวัด นอกจากนี้พวกเขายังมีค่านิยมในการซื้อสินค้าเงินผ่อนที่มีราคาสูงกว่าความเป็นจริงมาก เช่น การใช้โทรทัศน์ที่มีขนาดใหญ่มาก (21 นิ้ว) ทั้งที่มองไม่เห็น มีเครื่องเล่น VCD ทั้งที่ใช้ประโยชน์ไม่คุ้มค่า จึงทำให้รายได้ไม่เพียงพอกับค่าใช้จ่าย บางรายต้องกู้ยืมเงินนอกระบบ ต้องเสียดอกเบี้ยในอัตราร้อยละ 20 บาท/วัน มาใช้จ่ายในครอบครัว เพื่อการดำรงชีวิตในปัจจุบันให้ทัดเทียมกับบุคคลอื่น ทำให้ต้องใช้ชีวิตอยู่อย่างยากลำบากมากขึ้น

กรณีศึกษาทั้งหมด 8 ราย เช่าห้องพักอาศัยอยู่ในอาคารต่อเติม โดยแบ่งพื้นที่ให้เช่า เป็นห้องเล็กๆ ไม่มีอากาศถ่ายเท ขาดแสงสว่างมีสภาพอับชื้น ขาดความสะดวก ไม่ถูกสุขอนามัย หากเกิดไฟไหม้คนเหล่านั้นจะไม่มีทางหนีได้ทัน คนพิการทางสายตาอาศัยอาคารแห่งนั้นรวมกัน เพื่อประกอบอาชีพไม่ต่ำกว่า 50 กว่าครอบครัว ค่าเช่าเดือนละประมาณ 1,200-1,500 บาท รวมค่าน้ำค่าไฟ

ประกอบอาชีพทั้งร้องเพลงและขายล็อตเตอรี่ 6 ราย ขายล็อตเตอรี่อย่างเดียว 1 ราย และประกอบอาชีพพาคนตาบอดไปร้องเพลง 1 ราย สำหรับผู้ที่ประกอบอาชีพร้องเพลงและขายล็อตเตอรี่จะตระเวนร้องเพลงตามร้านอาหาร ตามคาเฟ่ โดยจะตระเวนเดินทางไปทั่วกรุงเทพฯ และปริมณฑล ลักษณะการประกอบอาชีพกรณีศึกษาส่วนใหญ่จะไม่ว่าในแต่ละวันตนเองจะไปร้องเพลงที่ไหนบ้าง จะไม่สามารถกำหนดเองได้ว่าจะไปที่ไหนบ้าง บางรายจะออกไปประกอบอาชีพร้องเพลงหลายช่วงเวลา โดยเริ่มออกเดินทางออกจากที่พักตั้งแต่ประมาณ 5.00 น. และจะกลับเข้าที่พักอีกครั้งประมาณ 10.00 น. เพื่อพักผ่อนส่วนใหญ่จะพักผ่อนหลับนอน จนกระทั่งเวลา 16.00 น. จึงเริ่มต้นมาอาบน้ำแต่งตัวเพื่อรอผู้นำไปร้องเพลงมารับในเวลา 18.00 น. กว่าที่จะกลับเข้าที่พักอีกครั้งประมาณ 03.00 น. นอนไม่กี่ชั่วโมง ต้องตื่นไปร้องเพลงอีกครั้ง ผู้พิการทางสายตาจะใช้ชีวิตวนเวียนอย่างนี้เรื่อยไป และถ้าวันไหนเหนื่อยมากก็จะหยุด แต่ส่วนใหญ่จะหยุดพักในวันพุธ ในบางครั้งพวกเขาจะรวมตัวกันเล่นวงดนตรีคนตาบอดตามบริเวณสี่แยกต่างๆ แต่ไม่ค่อยบ่อยนัก เนื่องจากมีความลำบากมากในการรวมตัวและหาพื้นที่เล่นวงดนตรี และต้องระวังตำรวจและเทศกิจจับ เนื่องจากกีดขวางทางจราจร

สำหรับผู้พิการทางสายตาที่มีอาชีพขายล็อตเตอรี่จะตระเวนไปขายตามที่ต่างๆ ส่วนใหญ่แล้วไปขายในย่าน สีส้ม สาทร มีเพียงกรณี 1 รายเท่านั้นที่มีสถานที่ขายประจำ โดยตอนเช้าจะเริ่มจากบ้านตั้งแต่ตีห้ามาขายที่สวนลุมพินี เพื่อให้ทันกับเวลาที่ผู้คนทั่วไปมาออกกำลังกายในสวน

ลุ่มพินี้ เมื่อผู้คนเริ่มเบาบางจะย้ายไปขายที่กรมศุลกากร แต่ในการขายล็อตเตอรี่จะต้องมีไคว้ด้าในการไปรับมาขายแต่ละคนจะได้ไคว้ด้าไม่เท่ากัน ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับว่าจะเป็นสมาชิกองค์กรไหนบ้าง ที่สำคัญต้องมีเงินลงทุนในการไปรับล็อตเตอรี่มาขาย

สำหรับผู้พิการทางสายตาข้างเดียว ที่ประกอบอาชีพนำพาคนพิการทางสายตาไปร้องเพลงตามที่ต่างๆ ส่วนใหญ่จะพาไปเดินร้องเพลงในย่านถนนสีลม ส่วนใหญ่จะทำงานวันละ 2 รอบ โดยเริ่มออกทำงานช่วงเช้า ตอนประมาณตีสี่ ตีห้า ในช่วงสายๆก็จะกลับมาพักผ่อน และเริ่มใหม่ในช่วง 5 โมงเย็นจนถึงตีสองจึงกลับมาพักผ่อน วนเวียนอยู่อย่างนี้เรื่อยไป

ปัญหาอุปสรรคของผู้พิการทางสายตาส่วนใหญ่ อยู่กับการประกอบอาชีพเพราะคนพิการทางสายตามีอาชีพจำกัด การประกอบอาชีพร้องเพลง ขายล็อตเตอรี่ ไม่ต้องใช้ความรู้มากมายนัก แต่เป็นอาชีพที่ขาดความมั่นคงในการทำงาน มีรายได้ไม่แน่นอน คนพิการทางสายตาเหล่านี้มีรายได้เป็นวันๆ ถ้าวันไหนไม่ออกไปทำงานวันนั้นจะขาดรายได้ไป แต่มีค่าใช้จ่ายทุกวัน

การประกอบอาชีพร้องเพลงตามร้านอาหารส่วนใหญ่ ในแต่ละร้านจะอนุญาตให้พวกเขากร้องเพลงได้เพียงหนึ่งเพลงเท่านั้น เพราะเขาเกรงว่าแขกที่มารับประทานอาหารในร้านจะเบื่อหรือไม่ชอบเนื่องจากไม่เจริญหูเจริญตาหากมีใครเรียกร้องขอให้เขาร้องอีกจึงมีโอกาสร้องได้หลายเพลงรายได้มาจากการบริจาคของแขกในร้านจะเป็นของผู้พิการทางสายตา แต่ถ้าร้านไหนมีพวงมาลัยต้องเอาพวงมาลัยไปขึ้นเงินซึ่งต้องแบ่งรายได้ให้กับทางร้านตามระเบียบของนักร้องทั่วไป บางร้านที่พวกเขาขึ้นไปร้องเพลงไม่ได้รับบริจาคเลยก็มี บางร้านไม่อนุญาตให้ร้องเพลง แคมยังพูดให้รู้สึกคับแค้นใจ พูดจาถูกเหยียดหยาม ทำให้รู้สึกว่าเขาต่ำต้อย

ปัญหาสำคัญอีกประการหนึ่งของคนพิการทางสายตาที่ประกอบร้องเพลงขอทานตามถนนหรือตามตลาดต่างๆ กลัวมากคือกลัวถูกเจ้าหน้าที่ของกรมประชาสงเคราะห์ จับพวกเขาเข้าไปอยู่ในสถานสงเคราะห์ เพราะต่างต้องการมีชีวิตอิสระหรือถูกเทศกักจับเนื่องจากไปกีดขวางทางเท้าหรือไปใช้พื้นที่สาธารณะโดยไม่ได้รับอนุญาต จะถูกปรับและบางครั้งเคยถูกยึดเครื่องดนตรีไป ซึ่งทำให้พวกเขาเกิดความท้อแท้ใจในความพิการ มองว่าตนเองพิการทางสายตาแล้วยังไม่มีพื้นที่ในสังคมให้ใช้ประกอบอาชีพเลย

สำหรับกรณีศึกษาที่มีอาชีพขายล็อตเตอรี่นั้น ปัญหาแรกที่เขาพบคือไม่มีต้นทุนเพียงพอในการไปรับมาขาย เพราะจะต้องนำเงินสดไปซื้อเช็คที่ธนาคารแล้วจึงจะไปรับล็อตเตอรี่ได้กองสลากไม่รับเป็นเงินสดและไม่ไคว้ด้าหรือมีให้เพียงจำนวนน้อยมาก ถ้าขายไม่หมดคืนไม่ได้ ต้องตระเวนขายให้หมดมิฉะนั้นจะขาดทุน บางครั้งก็ถูกคนสายตาปกติแย่งล็อตเตอรี่ไปทั้งแผง หยิบไปเกินก็มี

นอกจากนี้แล้วยังหาสถานที่ขายลำบากมากเนื่องจากจะมีคนที่สายตาศกติขายอยู่แล้ว จึงต้องเร่ขายไปเรื่อยๆ

นอกจากนี้แล้วพวกเขายังมีความเสี่ยงสูงในเรื่องของอุบัติเหตุจากการเดินทาง เคยมีคนในชุมชนแห่งนี้ประสบอุบัติเหตุมาหลายคนแล้ว บางคนถึงกับเสียชีวิตเนื่องจากถูกรถชน เนื่องจากไม่มีสิ่งอำนวยความสะดวกทางสาธารณะให้แก่คนพิการ

กรณีศึกษาส่วนใหญ่ สามารถเข้าถึงระบบบริการทั้งของรัฐและเอกชน และได้จดทะเบียนคนพิการไว้แล้ว ได้รับสวัสดิการในด้านการรักษาพยาบาลฟรี จากโรงพยาบาลต่างๆของรัฐบาล สำหรับสวัสดิการเงินกู้เพื่อการประกอบอาชีพนั้น กรณีศึกษาทั้ง 8 ราย ไม่สามารถเข้าถึงระบบสวัสดิการเงินกู้เพื่อการประกอบอาชีพได้ เพราะติดขัดในเรื่องกฎระเบียบไม่มีบุคคลค้ำประกันให้และมองว่าเป็นเรื่องยุ่งยาก พวกเขาจึงหันมาใช้เงินกู้ธนาคารแทน

ส่วนสวัสดิการจากองค์กรเอกชน ส่วนใหญ่แล้วจะเป็นสมาชิกสมาคมคนตาบอดแห่งประเทศไทย สมาคมคนตาบอดภาคอีสาน และชมรมคนตาบอดดาวคะนอง มีเพียง 1 รายเท่านั้นที่ไม่เป็นสมาชิกองค์กรใดเพราะไม่ต้องการเสียเงินค่าสมัครเข้าเป็นสมาชิก ประโยชน์จากการเป็นสมาชิกสมาคมคนตาบอดนั้นทำให้พวกเขามีโควต้ารับล็อตเตอรี่มาขายได้ ได้รับเงินช่วยเหลือปีละ 3,000 บาท และได้รับเงินค่าเล่าเรียนบุตรปีละ 2,000 บาท

จากการประเมินตนเองของกรณีศึกษา ในช่วงแรกส่วนใหญ่จะรู้สึกท้อแท้ในชีวิต คิดว่าเกิดมามีเวรมีกรรมมีความพิการทางสายตาไม่เหมือนกับผู้อื่น เป็นภาระให้กับครอบครัว แต่เมื่อได้พบกับคนที่พิการทางสายตาเหมือนกันทำให้เกิดความรู้สึกว่าโลกนี้ยังมีคนอื่นอีกมากมายที่เป็นเหมือนเรา จึงมีกำลังใจในการต่อสู้ชีวิตและเมื่อได้เข้าร่วมกลุ่มคนพิการทางสายตาด้วยกัน ไม่เกิดความรู้สึกว่าตนเองด้อยต่ำ รู้สึกว่าตนเป็นสมาชิกของชุมชนที่ต่างต้องดิ้นรนประกอบอาชีพ เลี้ยงตนเองและครอบครัว มีอะไรที่พอจะช่วยเหลือกันได้จะช่วยเหลือ

ในการประกอบอาชีพการขายล็อตเตอรี่ก็จะถูกคนตาดีกีดกันไม่ยอมให้ขายในบริเวณใกล้เคียงกับที่เขาขาย และในบางที่จะต้องเสียค่าเช่าพื้นที่ การออกไปร้องเพลงตามสถานที่ต่างๆ ทำให้รู้สึกว่าการตนเองขาดความเท่าเทียมกับคนในสังคม นอกจากด้อยโอกาสทางกายแล้วพวกเขายังรู้สึกว่าขาดโอกาสหรือถูกกีดกันในการประกอบอาชีพ

ส่วนใหญ่มีความเห็นว่าชีวิตของคนพิการทางสายตามีทางเลือกน้อยในการดำรงชีวิต และการประกอบอาชีพ ต่างต้องดิ้นรนทำมาหากิน ไปวันๆ เพื่อความอยู่รอด ทั้งการร้องเพลงและขายล็อตเตอรี่ จึงคิดว่าตนเองไม่มีคุณค่ามากนักเพราะพิการทางสายตา ส่วนใหญ่จึงไม่ได้วางแผนใน

ชีวิตไว้ สำหรับความมุ่งหวังในอนาคตพวกเขาส่วนใหญ่ไม่ได้ตั้งความหวังอะไรในอนาคต มีชีวิตอยู่เพื่อหากินไปวันๆ และไม่คิดยุติการดำเนินชีวิตเช่นนี้ ไม่ได้คาดหวังว่าลูกจะมาเลี้ยงดูตนเองยามแก่ มีบางคนที่คิดอยากกลับไปอยู่บ้านที่ต่างจังหวัดแต่ก็ไม่ว่าจะไปทำอะไรกิน จึงจำเป็นต้องอยู่ที่นี้เพื่อหากินไปวันๆ เพื่อจะได้มีเงินเก็บไว้ใช้บ้าง

กรณีศึกษาส่วนใหญ่มีความเห็นว่า ความพิการทางสายตาเป็นสาเหตุของความยากลำบากในชีวิตของเขา จึงทำให้ขาดโอกาสในการดำเนินชีวิตในด้านต่างๆ ปัญหาความยากจนของครอบครัวเดิมขาดความพร้อมในการดูแลคนพิการทางสายตา และปัญหาของการเข้าไม่ถึงระบบบริการของรัฐ ไม่สามารถเข้ารับบริการการศึกษาพิเศษสำหรับคนพิการทางสายตาได้เพราะส่วนใหญ่จะต้องอยู่ในเมือง จึงไม่ได้รับการพัฒนาสมรรถภาพทางร่างกาย ขาดโอกาสในการศึกษาและการประกอบอาชีพไม่มีทางเลือกมากนักต้องอาศัยการประกอบอาชีพร้องเพลงเพราะสามารถฝึกฝนได้ด้วยตนเอง

กรณีศึกษาทั้งหมดมีลักษณะร่วมของความทุกข์ยากคล้ายคลึงกัน หากต่างกันที่ความรุนแรงของความทุกข์ มิติของความทุกข์ของกรณีศึกษามาจากหลายๆ ส่วน ทั้งทางสังคม เศรษฐกิจ และกายภาพ ในการศึกษาครั้งนี้ได้แบ่งความทุกข์ออกเป็น 3 แบบ ได้แก่ ความทุกข์ทางกาย ความทุกข์ทางใจ และความทุกข์ทางสังคม

ความทุกข์ทางกาย ของคนพิการทางสายตา มีปัญหาพื้นฐานมาจากการเข้าไม่ถึงระบบบริการทางการแพทย์และสาธารณสุข ทำให้เขาเหล่านั้นพิการทางสายตา ทำให้ต้องพึ่งพาอาศัยผู้อื่นบอกทาง ขาดความสะดวกในการดำรงชีวิต แม้แต่การเดินทางไปประกอบอาชีพต้องมี (คนจูง) ซึ่งคนจูงเป็นผู้กำหนดและเสาะแสวงหาสถานที่ทำงานหรือที่ร้องเพลง ในขณะที่ผู้พิการไม่สามารถกำหนดชีวิตในการทำงานของตนเองได้ นอกจากนี้ยังต้องแบ่งรายได้ให้กับคนจูง

ความทุกข์ทางใจ ของผู้พิการทางสายตา จะรู้สึกวิตกกังวล รู้สึกว่าตนเองด้อยคุณค่า ต้องพึ่งพา ผู้อื่นอยู่เรื่อยไป ต้องอาศัยความเมตตาจากผู้อื่นที่ยกย่องมาให้ มิได้มีศักดิ์ศรีเทียบเท่าคนอื่นในสังคม

ความทุกข์ทางสังคม ของผู้พิการทางสายตาทั้ง 8 กรณี เป็นภาวะของความทุกข์ทางสังคมที่เกิดจากคนรอบข้าง หรือคนในสังคมไม่ตระหนักในคุณค่าของความเป็นมนุษย์ ขาดความเท่าเทียมในด้านต่างๆ ถูกดูถูกเหยียดหยามจากคนในสังคมที่ไม่เข้าใจ ถึงการประกอบอาชีพร้องเพลงขอทานตามที่ต่างๆ

3.2.2 กลุ่มผู้พิการทางการได้ยิน

อัศวพรณ ขวัญขึ้น และสุภรธรรม มงคลสวัสดิ์ (2545) ศึกษาเรื่อง “โอกาสการมีงานทำของคนหูหนวกในจังหวัดเชียงใหม่” งานวิจัยนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ โดยการสัมภาษณ์เจาะลึกคนหูหนวก จำนวน 6 กรณีศึกษา นอกจากนี้ได้มีการสัมภาษณ์เจ้าของสถานประกอบการที่จ้างคนหูหนวกเข้าทำงาน ครูโรงเรียนสอนคนหูหนวก และประธานกลุ่มสมาชิกคนหูหนวกภาคเหนือ ถึงสภาพการทำงานและการทำงานของคนหูหนวกเพื่อให้เข้าใจถึงโอกาสการมีงานทำของคนหูหนวกยิ่งขึ้น ผลจากการศึกษาพบว่า ความพิการทางการได้ยินมีสาเหตุจากหลายประการ ได้แก่ มีสาเหตุมาจากการดาเป็นหัดเยอรมัน กรรมพันธุ์ อุบัติเหตุ และไม่ทราบสาเหตุ

กรณีศึกษาส่วนมากจบการศึกษาระดับมัธยมศึกษาตอนปลาย ตอนต้น และประถมศึกษาตามลำดับ แต่ระดับความสามารถของคนหูหนวกมักจะต่ำกว่าวุฒิที่จบ เนื่องจากสถานศึกษาขาดเทคนิควิธีที่จะถ่ายทอดวิชาความรู้ให้แก่คนหูหนวกได้อย่างลึกซึ้ง

โอกาสการมีงานทำ พบว่า ทางเลือกในการประกอบอาชีพน้อย ขาดสถานศึกษาด้านอาชีพ ขาดบริการด้านแนะแนวอาชีพและจัดหางาน เนื่องจากหน่วยให้บริการไม่สามารถสื่อสารกับคนหูหนวกได้ ขาดการให้ความรู้เกี่ยวกับการประกอบอาชีพอิสระ ถึงแม้ว่ากรมประชาสัมพันธ์จะมีเงินกู้ให้คนพิการกู้เพื่อประกอบอาชีพได้ก็ตาม คนหูหนวกส่วนมากจะไม่ค่อยทราบ ประกอบกับหลักเกณฑ์ให้กู้ยืมยากที่คนหูหนวกจะเข้าถึง จึงไม่ค่อยมีคนหูหนวกกู้ ดังนั้น คนหูหนวกส่วนมาก ไม่มีงานทำ งานที่ทำมักต้องใช้แรงงานหรือรับจ้างซึ่งค่าตอบแทนต่ำ ขาดหลักประกันในการทำงาน

ด้านสัมพันธภาพกับเพื่อนร่วมงาน มีปัญหาเรื่องการสื่อสาร เมื่อมีเรื่องคับข้องใจแต่พูดไม่ได้ก็จะรู้สึกอึดอัดลำบาก ถูกเพื่อนร่วมงานเอาเรื่องเอาเปรียบในการทำงาน โดยปล่อยให้คนหูหนวกทำงานแต่คนหูดีไปพูดรับความดีความชอบจากหัวหน้างานแทน

การมองชีวิตและให้คุณค่าต่อชีวิต คนหูหนวกมองว่าตนเองมีคุณค่าและมีความสามารถในการทำงานทัดเทียมกับคนหูดี ไม่เป็นภาระแก่ครอบครัว และเป็นที่พักพิงให้ครอบครัวได้ มีความพยายามอดทนทำงานแม้ว่ารายได้จะต่ำ ด้วยรู้ว่าโอกาสที่คนหูหนวกจะได้งานทำมีน้อยมาก

ด้านความสัมพันธ์กับกลไกรัฐในชุมชนหรือในท้องถิ่น เนื่องจากบริเวณที่อยู่เป็นชุมชนเมืองต่างคนก็ต่างทำมาหากิน จึงไม่ได้มีความสัมพันธ์กับกลไกในชุมชน อย่างไรก็ตาม การเป็นสมาชิกของกลุ่มสมาชิกคนหูหนวกภาคเหนือ ทำให้ได้รับความช่วยเหลือในเรื่องของการรับรู้ข้อมูลข่าวสารต่างๆ การเข้าร่วมกิจกรรมของคนหูหนวก การให้คำปรึกษาเรื่องการขอกู้ยืมเงิน การประสานกับประชาสัมพันธ์เรื่องเงินกู้ รวมทั้งการประสานกับองค์กรอื่นๆ แต่กลุ่มสมาชิกคนหูหนวกภาคเหนือ

ไม่ได้มีอำนาจในการต่อรองกับรัฐเลย

ความยากลำบากที่เผชิญ กรณีศึกษาส่วนใหญ่รู้สึกว่าตนเองไม่มีอำนาจต่อรอง เพราะไม่สามารถสื่อสารให้คนอื่นได้รับรู้ถึงความต้องการของตนเอง ภาครัฐไม่มีล่ามภาษามือไว้คอยบริการ ไม่ว่าจะเป็นบริการในสถานพยาบาล สถานีตำรวจ บางคนไม่ไปใช้บริการก็เพราะไม่รู้จักหน่วยงาน ทั้งนี้เป็นเพราะความด้อยโอกาสในการเข้าถึงข้อมูลข่าวสาร ทำให้ไม่รู้ถึงสิทธิที่ตนเองพึงได้รับว่าสามารถได้รับอะไร จากใคร ที่ไหน อย่างไร เมื่อขาดอำนาจต่อรอง กรณีศึกษาส่วนใหญ่ไม่สามารถขอความช่วยเหลือใครได้ ต้องตัดสินใจด้วยตนเองหรือยอมรับสภาพที่เกิดขึ้น

3.2.3 กลุ่มคนพิการทางกายหรือทางการเคลื่อนไหว

มีงานวิจัยอยู่ 2 ชิ้นในโครงการวิจัยครั้งนี้ชี้ให้เห็นถึงปัญหาของคนพิการประเภทนี้คือ ชื่นแรกเป็นงานของ อัครพรพรณ ขวัญชื่น และสุภรธรรม มงคลสวัสดิ์ (2545) เรื่อง วิถีชีวิตและสวัสดิการของคนพิการทางกาย โดยดำเนินการวิจัยเชิงคุณภาพ เก็บข้อมูลจากการสัมภาษณ์เจาะลึกคนพิการทางการเคลื่อนไหว 7 กรณีศึกษา ผลการศึกษาพบว่า ปัญหาหลักอยู่ที่เจตคติของครอบครัวที่ส่วนใหญ่ครอบครัวคิดว่าคนพิการไม่สามารถเลี้ยงชีพและใช้ชีวิตอิสระได้ จึงเลี้ยงดูแบบปกป้องไม่ให้คนพิการต้องออกจากบ้านไปผจญกับสังคม ซึ่งเป็นการปิดกั้นโอกาสในการเรียนรู้ทั้งด้านวิชาการและปฏิสัมพันธ์ทางสังคม ยิ่งไปกว่านั้นบางครอบครัวได้กล่าวหาว่าลูกที่พิการเป็นผู้นำความหายนะมาสู่ครอบครัว และคนพิการมักจะถูกดูด่า โดนดูถูกเหยียดหยาม และเป็นที่รองรับอารมณ์เสมอ

ด้านอุปสรรคทางกายภาพ กรณีศึกษาไม่ได้ออกจากบ้านเพราะสภาพแวดล้อมของสังคมไม่เอื้อต่อการเดินทางไม่จะเป็นการเดินทางด้วยระบบขนส่งสาธารณะ รถยนต์โดยสาร การเข้าไปใช้สถานที่สาธารณะ (เช่น ห้องสุขา ห้างสรรพสินค้า สถานศึกษา โรงภาพยนตร์ สนามกีฬา เป็นต้น) เป็นไปด้วยความยากลำบากหรือเป็นไปไม่ได้เลยในบางแห่ง โดยเฉพาะอย่างยิ่งในชนบทที่การเดินทางยากลำบากอยู่แล้ว สำหรับคนพิการก็ยิ่งพบปัญหาเพิ่มมากขึ้น

บริการทางการแพทย์ บางคนพิการจากอุบัติเหตุพบว่าหากมีบริการช่วยเหลือผู้ประสาภัยที่มีคุณภาพ อาจจะไม่พิการหรือมีความพิการที่ไม่รุนแรง คนพิการส่วนใหญ่ไม่ได้รับการด้านการฟื้นฟูสมรรถภาพอย่างทันท่วงที เป็นการได้รับการที่ช้าและเป็นบริการที่ไม่สามารถฟื้นฟูสมรรถภาพได้เป็นเพียงการรักษาในเบื้องต้นและต้องกลับบ้านด้วยสภาพที่เป็นภาระแก่ผู้อื่น บางคนยากจนต้องดิ้นรนหาทางด้วยตนเองโดยผ่านทางสื่อมวลชน จึงทำให้ได้รับการฟื้นฟูสมรรถภาพทางการแพทย์ ซึ่งถือว่าล่าช้าและไม่สามารถแก้ไขอะไรได้มากนัก บางคนแม้มีฐานะทางเศรษฐกิจดีแต่

พิการระดับรุนแรง ซึ่งต้องใช้ยาและเวชภัณฑ์ที่อยู่นอกเหนือรายการที่รัฐจะสนับสนุนค่าใช้จ่าย ถึงแม้ว่าจะเป็นสิ่งที่สำคัญและจำเป็นตามสภาพความพิการ พร้อมทั้งมีการระบุในพระราชบัญญัติการฟื้นฟูสมรรถภาพคนพิการ พ.ศ.2534 ว่า คนพิการจะต้องได้รับการเหล่านี้นี้จากรัฐโดยไม่เสียค่าใช้จ่ายใดๆ แต่ในความเป็นจริงแล้วต้องเสียค่าใช้จ่ายส่วนตัวอันเนื่องมาจากสภาพความพิการ

ด้านการศึกษา คนพิการได้รับโอกาสทางการศึกษาน้อย โดยเฉพาะคนพิการซึ่งประสบอุบัติเหตุจนพิการก็ไม่ได้ศึกษาต่อ อย่างไรก็ตาม บางคนได้รับโอกาสจากหน่วยงานของรัฐและเอกชนให้ความช่วยเหลือด้านการศึกษา ด้วยสภาพแวดล้อมที่ไม่เอื้ออำนวยต่อคนพิการทางกาย ทำให้เป็นอุปสรรคที่ใหญ่หลวงต่อการศึกษาศึกษาของคนพิการ นอกจากนั้นยังมีปัญหาด้านความพร้อมของสถานศึกษา ครู และนักเรียน

ด้านการมีงานทำและคุ้มครองรายได้ คนพิการบางคนได้รับความช่วยเหลือจากสถานสงเคราะห์ของรัฐ หรือสถานศึกษาเอกชนทำแต่กว่าที่จะสามารถฝ่าฟันอุปสรรคต่างๆ จนใช้บริการเหล่านี้ได้ ต้องต่อสู้กับความยากลำบากมากมายทั้งการแสวงหาข้อมูลและการติดต่อเพื่อขอใช้บริการ และเป็นคนพิการ ส่วนน้อยเท่านั้นสามารถเข้าถึงบริการ เนื่องจากบริการมีจำนวนที่จำกัด ส่วนกรณีศึกษาที่ไม่มีการมีงานทำและไม่ได้รับการคุ้มครองรายได้ ต้องตกอยู่ในสภาวะการพึ่งพิงบุคคลอื่น สร้างความขมขื่นในจิตใจที่ตนเองด้อยคุณค่า

การประเมินตนเอง พบว่ากรณีศึกษาทุกคนต่างมีความรู้สึกที่ตนเองมีคุณค่าในชีวิตไม่แตกต่างไปจากสมาชิกอื่นในสังคม มีบางรายที่รู้สึกแตกต่างหรือด้อยค่ากว่าคนอื่น แต่ก็เป็นความรู้สึกระยะสั้น เมื่อรู้ตัวก็เข้าใจว่าความรู้สึกเหล่านี้เป็นความรู้สึกที่ผิด ยังพบอีกว่าคนพิการส่วนมากมีทัศนคติต่อตนเองในแง่บวก ถึงแม้จะพิการไม่ว่ามีงานทำหรือไม่มีงานทำ แต่ทุกคนสามารถสร้างคุณงามความดีได้ ทำให้คนพิการเหล่านี้ให้ความช่วยเหลือผู้อื่น ทั้งโดยกำลังทรัพย์ กำลังใจ และการเป็นแบบอย่างที่ดีสำหรับคนพิการอื่น เป็นต้น ความรู้สึกต่อตนเองในเรื่องอำนาจต่อรองและความสัมพันธ์เชิงอำนาจ พบว่ากรณีศึกษาส่วนใหญ่คิดว่าตนเองไม่มีอำนาจต่อรองใดๆ หรือมีอำนาจต่อรองน้อยมาก เนื่องจากขาดการศึกษา มีความรู้ต่ำ ยากจน แม้อยากจะเรียกร้องแต่ก็ไม่เคยเรียกร้องหรือต่อรองเพราะคิดว่าคงไม่ได้ อย่างมากก็เพียงการดิ้นรนต่อสู้และแสวงหาบริการทางสังคมโดยลำพัง

ด้านความสัมพันธ์เชิงอำนาจพบว่าคนพิการเหล่านี้ไม่มีความสัมพันธ์เชิงอำนาจกับองค์กรชุมชน หรือภาครัฐใดๆทั้งสิ้น ทั้งนี้ส่วนสำคัญที่ผู้วิจัยค้นพบคือคนพิการเหล่านี้ไม่ได้รับความสนใจจากผู้ให้บริการของรัฐ ไม่ได้รับข้อมูลข่าวสารและบริการทางสังคมตามสมควร

งานวิจัยอีกชิ้นหนึ่งเป็นของสุนทรี คงเมือง และกมลลา สาครมณีทรัพย์ (2545) เรื่อง “ผู้พิการจากภัยทุพภิกขภัยในอำเภอกาบเชิง จังหวัดสุรินทร์” กลุ่มตัวอย่างที่ใช้ในการศึกษาค้นคว้าครั้งนี้เป็นผู้พิการที่อยู่ในอำเภอกาบเชิง โดยใช้การสัมภาษณ์เชิงลึกและการสังเกตอย่างมีส่วนร่วม งานวิจัยชิ้นนี้พบว่า ชาวบ้านผู้พิการจากภัยทุพภิกขภัยในจังหวัดสุรินทร์มีปัญหาในหลายด้าน เช่น การดำเนินชีวิตในด้านต่างๆ ทั้งก่อนและหลังการโดนระเบิด การปรับตัวกับความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น การให้คุณค่าชีวิตตนเอง การได้รับความช่วยเหลือจากหน่วยงานต่างๆ ทั้งภาครัฐและเอกชน รวมถึงความคาดหวังและการวางแผนในอนาคต

สาเหตุส่วนใหญ่ที่ทำให้คนเข้าไปโดนระเบิดคือการเข้าไปใช้พื้นที่ภายนอกหมู่บ้านหรือตามแนวชายแดนเพื่อล่าสัตว์ ตัดไม้ หาของป่า เพื่อดำรงชีวิต เมื่อได้รับการรักษาตัวแล้ว ผู้พิการจะได้รับความช่วยเหลือจากหน่วยงานของรัฐหลายแห่งในเรื่องของการรักษาพยาบาลและกายอุปกรณ์ (ไม้ค้ำยันและขาเทียม) มีเพียงบางรายที่โดนระเบิดในระยะแรกซึ่งสวัสดิการของรัฐยังไม่ครอบคลุมการให้ความช่วยเหลือสงเคราะห์เรื่องค่ารักษาพยาบาล ภายหลังจากที่กลับมาพักรักษาตัวที่บ้าน การปรับตัวจึงถือเป็นเรื่องสำคัญของผู้พิการทุกคน ภาวะทำให้ผู้พิการรู้สึกตัวเองด้อยค่า ไม่สามารถพึ่งพาตนเองได้ จึงกลายเป็นคนที่หงุดหงิดง่าย อารมณ์เสีย ด่าทอคนในครอบครัว ตีเมียและร้องไห้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งผู้ที่เป็หน้าครอบครัวก็จะไม่สามารถทำมาหากินเพื่อเลี้ยงครอบครัวได้ จึงยิ่งทำให้ตนเองรู้สึกว่าเป็นภาระแก่ครอบครัว ส่วนมากผู้พิการจะใช้เวลาประมาณ 3-4 ปี จึงจะพอใจยอมรับสภาพได้ ปัจจัยสำคัญที่ทำให้ผู้พิการสามารถยืนหยัดขึ้นมาได้อีกครั้งคือการได้รับกำลังใจจากคูชีวิตและคนในครอบครัว โดยเฉพาะจากลูกซึ่งเป็นเหมือนสิ่งเดียวที่ทำให้ผู้พิการเกิดพลังชีวิตเพื่อลุกขึ้นสู้อีกครั้ง ความคาดหวังในอนาคตของผู้พิการ ส่วนมากวางแผนที่จะทำงานที่มั่นคง ถนัดและสามารถจะทำได้ เช่น ทำโรงสี เปิดร้านขายของชำ ร้านซ่อมจักรยาน เลี้ยงปลา เลี้ยงวัวควาย แต่ก็ยังขาดเงินที่จะมาลงทุน การกู้ยืมเงินจากกรมประชาสัมพันธ์ตามสิทธิคนพิการก็ต้องมีคนค้ำประกัน และคนพิการบางคนเองก็ไม่อยากเป็นหนี้สินใคร

การศึกษาค้นคว้าครั้งนี้พบว่า ผู้พิการจากภัยทุพภิกขภัยถึงแม้ว่าจะมีแนวโน้มลดลงแต่เมื่อไรก็ตามที่ยังมีประชาชนเข้าไปใช้ในพื้นที่ที่เสี่ยงอันตรายและการทำลายทุพภิกขภัยยังไม่หมดไป ก็เป็นไปได้ อยู่เสมอว่าเพชรฆาตผู้ซื่อสัตย์เหล่านี้จะยังคงทำหน้าที่ของมันอยู่ ดังนั้นการให้ความช่วยเหลือเพื่อให้ผู้พิการเหล่านี้สามารถพัฒนาศักยภาพนั้นจำเป็นต้องอาศัยความร่วมมือในหลายด้านไม่ว่าจะเป็นครอบครัว ชุมชน องค์กรท้องถิ่น หน่วยงานภาครัฐและเอกชน เพื่อช่วยเหลือทั้งทางด้านร่างกายจิตใจและสังคมของผู้พิการเองให้สามารถที่จะพึ่งพาตนเองได้ ซึ่งอาจอยู่ในรูปแบบของศูนย์บริการ

แบบ One stop service เพื่อให้เกิดประโยชน์แก่คนพิการมากที่สุด

3.2.4 กลุ่มคนพิการทางสติปัญญา

งานวิจัยอีกชิ้นหนึ่งของอัครพรรณ ขวัญชื่น และ สุภรธรรม มงคลสวัสดิ์ (2545) คือการศึกษาครอบครัวคนพิการทางสติปัญญาในจังหวัดพัทลุง โดยดำเนินการวิจัยในเชิงคุณภาพ เก็บข้อมูลจากการสัมภาษณ์เจาะลึกครอบครัวคนพิการทางสติปัญญา 6 กรณีศึกษานอกจากนั้นยังได้สัมภาษณ์บุคคลที่เกี่ยวข้องกับคนพิการทางสติปัญญาในจังหวัดพัทลุง ผลจากการศึกษาพบว่า คนพิการทางสติปัญญาส่วนใหญ่อยู่ในครอบครัวเดี่ยว กรณีศึกษามีอายุต่ำสุด 7 ขวบ และสูงสุด 35 ปี ในบางครั้งคนพิการจะถูกขังไว้ในห้องหรือพื้นที่ที่จัดทำไว้เฉพาะ บางคนถูกใช้เชือกหรือผ้าล่ามไว้ กรณีศึกษามีฐานะทางเศรษฐกิจค่อนข้างยากจน มีอาชีพทำสวนทำไร่หรือรับจ้าง

สาเหตุความพิการพบว่า เด็กพิการตั้งแต่กำเนิด หรือเป็นไข้และชัก ใช้บริการทางการแพทย์จากสถานอนามัยและโรงพยาบาลประจำจังหวัด บางครอบครัวพาเด็กไปพบแพทย์ที่โรงพยาบาลซึ่งมีแพทย์ผู้เชี่ยวชาญเฉพาะด้าน โดยครอบครัวต้องแบกรับค่าเดินทางค่อนข้างจะมาก เนื่องจากต้องเดินทางไปพบแพทย์และรับยาเป็นประจำทุกเดือน ในที่สุดจึงได้ยุติการรักษาเนื่องจากไม่มีเงินเพียงพอและไม่เห็นพัฒนาการใดๆของเด็กพิการ

ครอบครัวไม่ได้ส่งเด็กพิการเข้ารับการศึกษเลย เนื่องจากไม่มีโรงเรียนใกล้บ้านที่สามารถรับเด็กพิการเหล่านี้ได้ แม้ได้รับคำแนะนำให้ส่งเด็กไปอยู่ประจำในโรงเรียนสำหรับเด็กพิการโดยเฉพาะแต่ก็ไม่ปฏิบัติตามเพราะเป็นห่วงว่าจะได้รับการเลี้ยงดูที่ไม่ดี อย่างไรก็ตามมีบางครอบครัวที่ฝึกให้ลูกได้รู้จักการช่วยเหลือตนเอง เช่น การอาบน้ำ การใส่เสื้อผ้า การรับประทานอาหาร เป็นต้น

การประเมินตนเอง กรณีศึกษาคิดว่าเป็นเรื่องของเวรกรรม หรือพระผู้เป็นเจ้ากำหนด อย่างไรก็ตามผู้ที่ดูแลเด็กพิการต่างรู้สึกถึงคุณค่าในตนเอง แต่บางครั้งก็รู้สึกเสียใจ ผิดหวัง น้อยเนื้อต่ำใจเหนื่อย ในบางครั้งรู้สึกอยากตาย

บทบาทของครอบครัวและชุมชน ส่วนมากแม่ทำหน้าที่ดูแลลูกที่พิการตลอด 24 ชั่วโมง เป็นการดูแลทุกอย่างในชีวิตประจำวันทั้งการอาบน้ำ ขำระล้างอุจจาระ ปัสสาวะ ป้อนข้าว เป็นต้น ทำให้ไม่มีโอกาสไปไหนเลยนอกจากดูแลลูก นอกจากนี้ สมาชิกส่วนใหญ่ในครอบครัว ต่างให้ความช่วยเหลือซึ่งกันและกัน รวมทั้งเพื่อนบ้าน ญาติพี่น้อง และผู้ใหญ่บ้าน ต่างพึ่งพาอาศัยกันได้ไม่ว่าจะเป็นเรื่องอาหารการกิน การดูแลยามเจ็บป่วย หรือเมื่อมีปัญหาเดือดร้อนต่างๆก็จะช่วยเหลือกัน

ความรู้สึกต่อตนเองในเรื่องอำนาจต่อรองและความสัมพันธ์เชิงอำนาจ ด้วยวิถีชีวิตที่เรียบง่ายและความรู้น้อยทำให้ภริยาศึกษาส่วนมากรู้สึกว่าตนเองไม่มีอำนาจต่อรองใดๆ และไม่ตระหนักถึงสิทธิที่ตนเองมีและสามารถเรียกร้องได้ ความสัมพันธ์กับผู้นำของท้องถิ่นหรือภาครัฐเป็นแบบอุปถัมภ์ เป็นการรับความช่วยเหลือตามที่ผู้นำหรือหน่วยงานต่างๆ จะหยิบยื่นให้ อย่างไรก็ตาม พบว่าผู้นำท้องถิ่นและเจ้าหน้าที่ในพื้นที่ ให้ความสนใจต่อพอสมควร แต่คนเหล่านี้ขาดความรู้ความเข้าใจในการช่วยเหลืออย่างแท้จริง และกลไกของรัฐในท้องถิ่นขาดการสนับสนุนที่ดีจากส่วนกลาง

3.2.5 กลุ่มเด็กออทิสติก

อัศรพรรณ ขวัญชื่น และสุภรธรรม มงคลสวัสดิ์ (2546) ยังได้ศึกษาบทบาทของครอบครัวต่อการฟื้นฟูเด็กออทิสติกซึ่งเป็นกลุ่มเด็กพิการที่มีลักษณะแตกต่างจากกลุ่มอื่นๆ โดยทำการศึกษาในจังหวัดขอนแก่น

กองการศึกษาเพื่อคนพิการ ได้ให้คำนิยามของบุคคลออทิสติกว่า หมายถึง บุคคลที่มีความบกพร่องทางพัฒนาการสังคม การมีปฏิสัมพันธ์กับบุคคล ภาษาและการสื่อความหมาย พฤติกรรมอารมณ์ และจินตนาการ ซึ่งเป็นผลมาจากการทำงานของสมองบางส่วนที่บกพร่องไปและจะพบก่อนเด็กมีอายุ 30 เดือน

เด็กออทิสติก มักมีพัฒนาการล่าช้าทางด้านสังคม การสื่อความหมายและจินตนาการ แสดงให้เห็นโดยการมีพฤติกรรมที่ผิดปกติไปจากเด็กในวัยเดียวกัน เช่น การแยกตัวอยู่โดยลำพังในโลกของตัวเอง เสมือนกับมีกำแพงที่มองไม่เห็นกั้นตัวเด็กเหล่านี้ออกจากสังคมรอบด้าน ทำให้เด็กขาดการรับรู้จนไม่สามารถเรียนรู้จากสิ่งแวดล้อมรอบตัวเหมือนเด็กทั่วไปในวัยเดียวกัน ไม่สามารถสื่อความหมายกับบุคคลรอบข้าง เด็กไม่สามารถเข้าใจคำสั่งง่ายๆ ได้ เล่นกับใครไม่เป็น เล่นของเล่นไม่เป็น เนื่องจากการขาดจินตนาการ และมีพฤติกรรมซ้ำๆ บางอย่าง ทั้งการกระทำและความคิดอาการบางอย่างอาจจะปรากฏให้เห็นได้ตั้งแต่ในขวบปีแรก และจะพบอาการตามข้อบ่งชี้ชัดเจนเมื่อเด็กมีอายุ 18 เดือนขึ้นไป เด็กออทิสติกสามารถพัฒนาศักยภาพในตัวเอง หากได้รับโอกาสในการเรียนรู้จากบุคคลรอบข้างและสังคม ก็จะพัฒนาตนเองและพึ่งพาตนเองในชีวิตประจำวันได้

ออทิสซึม (Autism) เกิดขึ้นในอัตราที่ไม่แตกต่างกันในประชากรทุกเชื้อชาติศาสนา ทุกกลุ่มประเทศและทุกระดับทางเศรษฐกิจในอัตราประมาณ 4-5 คน ต่อทารกแรกเกิด 10,000 คน พบในเด็กชายมากกว่าหญิง 4 เท่า สำหรับในประเทศไทยไม่มีสถิติที่เด่นชัดแต่สมาคมผู้ปกครองบุคคลออทิสซึม (ไทย) คาดว่าน่าจะมีเด็กออทิสติกกว่า 300,000 คน เด็กออทิสติกส่วนมากไม่ได้รับการฟื้นฟู

ตั้งแต่แรกพบความพิการ หรือบางส่วนที่ได้รับการฟื้นฟูแต่ก็ไม่เพียงพอต่อความต้องการจำเป็นที่แท้จริง ดังนั้น เมื่อเติบโตขึ้นวิถีชีวิตของคนเหล่านี้ในสภาพสังคมปัจจุบันจึงดำรงอยู่อย่างไรคุณค่าและเป็นภาระแก่สังคม

ในเฉพาะจังหวัดขอนแก่น ในปี 2545 โรงพยาบาลศรีนครินทร์ จังหวัดขอนแก่นพบว่า มีเด็กออทิสติกประมาณ 400 กว่าคนที่มารับบริการที่โรงพยาบาล โดยมีแพทย์เฉพาะด้านเพียง 2 คน เท่านั้นที่ต้องแบกรับภาระหนักในการดูแลทั้งเด็กออทิสติกและดูแลคนไข้จิตเวชทั้งหมด ซึ่งโดยความเป็นจริงแล้วยังคงมีเด็กออทิสติกอีกมากที่ครอบครัวไม่ได้พามารักษาเนื่องจากอยู่ในชนบทห่างไกล

การมีลูกออทิสติกย่อมส่งผลกระทบต่อสถานภาพของครอบครัว เนื่องจากครอบครัวต้องจัดคนดูแลเด็กออทิสติกอย่างใกล้ชิดตลอด 24 ชั่วโมง ผู้ปกครองที่มีลูกออทิสติกมีความวิตกกังวลว่าอนาคตลูกจะอยู่ในสังคมได้อย่างไรยามที่พ่อแม่เสียชีวิตไปแล้ว

การศึกษาเรื่องนี้ผู้ศึกษาได้ใช้แนวคิดเกี่ยวกับการจัดบริการสำหรับเด็กออทิสติกในต่างประเทศ สวัสดิการสังคมสำหรับเด็กออทิสติก การศึกษาของเด็กออทิสติก บทบาทของครอบครัว และแนวคิดการพิทักษ์สิทธิ

จากแนวคิดดังกล่าวผู้ศึกษาได้ใช้วิธีการศึกษาเชิงคุณภาพโดยการสัมภาษณ์เจาะลึกผู้ปกครองเด็กออทิสติก การสังเกต และการเก็บข้อมูลแวดล้อม โดยเลือกกลุ่มตัวอย่างจากครอบครัวที่เป็นสมาชิกของสมาคมผู้ปกครองเด็กออทิสติกที่ใช้บริการที่ศูนย์การศึกษาพิเศษเขต 9 จังหวัดขอนแก่น จำนวน 8 ครอบครัว ผลการศึกษาพบว่าครอบครัวเด็กออทิสติกที่ประกอบอาชีพค้าขายหรือทำงานรับจ้าง จำนวน 2 ครอบครัวมีฐานะค่อนข้างลำบาก รายได้น้อย มีหนี้สิน นอกจากดูแลสมาชิกในครอบครัวแล้ว ต้องดูแลพ่อแม่และน้องๆหรือญาติของคู่สมรส ส่วนครอบครัวที่ทำงานรับราชการหรือรัฐวิสาหกิจ มีจำนวน 6 ครอบครัว ส่วนใหญ่ฐานะทางเศรษฐกิจพออยู่พอกินไม่เดือดร้อน แต่บางคนมีหนี้สินมาก

สัมพันธภาพระหว่างสมาชิกในครอบครัว ส่วนใหญ่มีปัญหาระหว่างพี่น้องกับเด็กออทิสติก ส่วนสัมพันธภาพระหว่างพ่อแม่ บางครอบครัวต้องประสบปัญหาระหว่างกันมากมายตั้งแต่มีลูกเป็นออทิสติกจนต้องหย่าร้างกันไป

การฟื้นฟูทางการแพทย์เด็กออทิสติกไม่ได้รับการฟื้นฟูตั้งแต่เริ่มแรกพบความพิการ ด้วยการวินิจฉัยของแพทย์บางคนไม่เหมือนกัน เมื่อเข้าสู่ระบบการฟื้นฟูในโรงพยาบาล ซึ่งมีเพียงแห่งเดียวในจังหวัดขอนแก่น ซึ่งต้องรองรับคน 17 จังหวัดในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ บริการที่ได้รับไม่สามารถตอบสนองต่อจำนวนของเด็กออทิสติกได้อย่างครอบคลุมและทั่วถึง

เด็กออทิสติกบางคนสามารถเข้าเรียนในโรงเรียนเรียนร่วมได้ แต่ก็ไม่สามารถเรียนได้จบ เพราะโรงเรียนไม่มีความพร้อมในการสอนเด็กออทิสติก ทำให้การเรียนการสอนไม่ได้ช่วยฟื้นฟูเด็ก บางคนไม่ได้เรียนต่อเนื่องจากไม่มีโรงเรียนที่จะเข้าเรียนต่อได้ บางคนมีโอกาสได้เรียนในศูนย์การศึกษาพิเศษ แต่ศูนย์ฯ ก็มีข้อจำกัดด้านความพร้อมและทักษะของบุคลากรมาก ผู้ปกครองประสบปัญหาในการหาโรงเรียนสำหรับเด็กมาก เนื่องจากยังไม่มีโรงเรียนเฉพาะสำหรับเด็กออทิสติก

แม้จะมีลูกเป็นออทิสติก ผู้ปกครองส่วนใหญ่ก็คิดว่าตนเองมีคุณค่าเหมือนสมาชิกคนอื่นในสังคม ไม่ได้รู้สึกแตกต่างหรือด้อยค่ากว่าคนอื่น แม้ว่าช่วงแรกๆ จะรู้สึกท้อแท้ ไม่กล้าสู้หน้าคน รู้สึกน้อยเนื้อต่ำใจ เครียด และสับสนมาก แต่ปัจจุบันนี้สามารถยอมรับได้แล้ว เพราะไม่ได้สร้างความเดือดร้อนให้ใคร

สำหรับความมุ่งหวังในอนาคต ผู้ปกครองต่างก็คาดหวังว่าเด็กออทิสติกควรได้รับการฝึกหรือฟื้นฟูในโรงเรียนให้สามารถช่วยเหลือตนเองได้ ให้สามารถดำรงชีวิตได้อย่างมีศักดิ์ศรี แต่สิ่งที่วิตกกังวลเป็นอย่างมากคือ หากตนเองเสียชีวิตไปแล้วใครจะดูแลลูกแทนตนเองต่อไป

ความยากลำบากของครอบครัว คือ ภาระที่ต้องเลี้ยงดูลูกที่เป็นออทิสติกตลอด 24 ชั่วโมง ตั้งแต่การกินอยู่หลับนอน การแต่งกาย ฯลฯ เพราะบางครั้งเมื่อเด็กออทิสติกรู้สึกไม่พอใจบางอย่างก็จะทำร้ายตนเอง เช่น เอาหัวโขกพื้น ทบตีตัวเอง เป็นต้น ทำให้ผู้ปกครองต้องลงงานบอยส่งผลกระทบต่อน้ำที่ทำงาน เพื่อนร่วมงานหรือเจ้านายไม่พอใจ ผู้ปกครองส่วนมากจำต้องตัดสินใจลาออกจากการงานเพื่อจะได้มีเวลาดูแลลูก นอกจากการขาดรายได้แล้วการมีลูกพิการทำให้มีค่าใช้จ่ายสูงยิ่งขึ้น เพราะไม่มีเงินสงเคราะห์จากภาครัฐ และต้องใช้จ่ายทั้งการรักษาพยาบาล การฝึกพูด ค่าใช้จ่ายในการเดินทางไปโรงพยาบาล เป็นต้น

ความยากลำบากเหล่านี้ผู้ปกครองส่วนมากไม่มีอำนาจต่อรองใดๆ เนื่องจากขาดการศึกษาหรือมีความรู้ต่ำ บางคนไม่เคยเรียกร้องเพราะรู้ซึ่งว่าสังคมหรือรัฐไม่ค่อยให้ความสนใจเรื่องคนพิการ บางคนรู้สึกว่าตนเองมีอำนาจต่อรองเมื่อเข้าร่วมกับกลุ่มชมรมผู้ปกครองเด็กออทิสติกภาคตะวันออกเฉียงเหนือ แต่อำนาจต่อรองยังไม่สมบูรณ์เนื่องจากกลุ่มผู้ปกครองยังมีข้อจำกัด โดยเฉพาะอย่างยิ่งมีจำนวนน้อยและแต่ละคนมีภาระต้องดูแลลูกเป็นหลักจึงไม่มีเวลาให้กลุ่ม

ด้านความสัมพันธ์กับหน่วยงานรัฐในท้องถิ่นส่วนใหญ่ไม่มีความสัมพันธ์ใดๆ เพราะเป็นเพียงสมาชิกคนหนึ่งซึ่งไม่ได้มีอำนาจหรือบทบาทใดๆ เพียงแต่ทำงานเพื่อหาเลี้ยงตนเองและครอบครัวไปวันๆหนึ่งก็แทบจะไม่เพียงพอกับค่าใช้จ่าย และไม่มีเวลาที่จะคิดไปขอความช่วยเหลือจากองค์กรท้องถิ่นใดๆทั้งสิ้น

การศึกษาของอัศพรพรรณ ขวัญชื่น และสุภรธรรม มงคลสวัสดิ์ในเรื่องนี้ ได้ชี้ให้เห็นถึงปัญหาของครอบครัวที่มีลูกเป็นเด็กออทิสติกว่าเป็นครอบครัวที่มีความยากลำบากทั้งทางด้านเศรษฐกิจ มีความอ่อนแอในด้านพลังอำนาจในการเรียกร้องสิทธิ และมีความกดดันทางด้านจิตใจอย่างมากอันเป็นผลสืบเนื่องจากการมีลูกเป็นเด็กออทิสติก

ข้อค้นพบจากการศึกษาครั้งนี้ แม้จะได้จากกรณีศึกษาเพียง 8 กรณี แต่ก็มีส่วนที่ทำให้ต้องคิดกันต่อไปว่า ระบบสวัสดิการสังคมที่เหมาะสมสำหรับกลุ่มเด็กออทิสติกควรเป็นเช่นไร ครอบครัวที่มีเด็กออทิสติกควรได้รับความช่วยเหลือในเรื่องใดบ้าง รัฐบาลควรทำอย่างไรที่จะส่งเสริมให้นักวิชาชีพที่เกี่ยวข้องกับการแก้ปัญหาเด็กออทิสติกให้เพียงพอกับปริมาณของเด็กออทิสติกที่นับวันจะมีมากขึ้น เพื่อสามารถให้การรักษาเมื่อแรกพบความพิการอย่างทันท่วงที

นอกจากสวัสดิการในเชิงรับที่ใช้เพื่อการบำบัดรักษาและช่วยเหลือครอบครัวให้อยู่ในสังคมได้อย่างไม่ลำบากมากนักแล้ว ในด้านการส่งเสริมพัฒนาการของเด็กออทิสติก รัฐควรคิดถึงเรื่องระบบการจัดการเรียนการสอนให้เด็กออทิสติกเป็นพิเศษ โดยตระหนักถึงความสำคัญและจำเป็นที่ต้องใช้ทรัพยากรที่หลากหลาย ไม่ว่าจะเป็นครูผู้สอน ครูพี่เลี้ยง การพัฒนาหลักสูตร การพัฒนาสื่อการเรียนการสอน การส่งเสริมให้มีโรงเรียนที่สามารถรับเด็กออทิสติกทั่วถึงเพิ่มขึ้นทุกภูมิภาค รวมทั้งการส่งเสริมด้านอาชีพและการดำรงชีวิตอิสระ จัดให้มีงานรองรับสำหรับเด็กออทิสติกให้สามารถเลี้ยงดูตนเองได้ เช่น การตั้งศูนย์บริการครบวงจร มีงานที่ทำได้ตลอดชีวิต มีที่พัก มีปัจจัยพื้นฐานอย่างเพียงพอ และมีผู้ดูแลที่เชี่ยวชาญด้านออทิสติกอย่างเพียงพอ

ประเด็นสำคัญที่ทำทลายคือ ควรมีวิธีการอย่างไรที่จะทำให้ชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมในการช่วยเหลือไม่เฉพาะครอบครัวที่มีลูกเป็นเด็กออทิสติกเท่านั้น แต่รวมถึงผู้พิการในด้านอื่นๆ คนยากคนจนและผู้ด้อยโอกาสในสังคมที่มีอยู่ในชุมชน ที่ปัจจุบันนี้รัฐยังไม่สามารถดูแลได้อย่างทั่วถึง และชุมชนก็ยังไม่เข้ามามีส่วนร่วมในการดูแลเท่าที่ควร

3.3 กลุ่มผู้สูงอายุ

3.3.1 สภาพทั่วไปของผู้สูงอายุ

ในปี 2542 โลกมีประชากรอายุเกิน 60 ปี ซึ่งถือว่าเป็นผู้สูงอายุตามเกณฑ์สากลอยู่ทั่วโลกร้อยละ 10 ของประชากรทั่วโลกประมาณ 6,000 ล้านคน และประมาณร้อยละ 60 คือ ประมาณ 364 ล้านคน อยู่ในประเทศกำลังพัฒนา และจากการคาดประมาณเชิงสถิติพบว่าอีก 50 ปีข้างหน้า

(2593) จำนวนผู้สูงอายุทั่วโลกจะเพิ่มเป็นสามเท่าของปัจจุบันคือประมาณ 2 พันล้านคน หรือประมาณร้อยละ 22 ของประชากรโลกในเวลานั้น โดยในประเทศกำลังพัฒนาจะมีคือร้อยละ 80 หรือ 1,600 ล้านคน

สำหรับประเทศไทยในช่วงปี 2454-2490 มีประชากรไทยเพิ่มขึ้นเท่าตัวคือ จาก 8,266,408 คน เป็น 17,442,689 คน โดยมีอัตราเพิ่มประมาณ ร้อยละ 1.36-2.95 ต่อปี เนื่องจากงานสาธารณสุขของประเทศยังไม่ทั่วถึงและยังไม่มีประสิทธิภาพนัก ทำให้อัตราทารกตายต่อทารกเกิดมีชีวิตต่อพ่อสูงถึงร้อยละ 104.2 เมื่อปี 2480 และลดลงเหลือ 79.8 ในปี 2490 ในช่วงสมัยของรัฐบาลยุคจอมพล ป.พิบูลสงคราม ซึ่งเน้นนโยบายชาตินิยม ได้สนับสนุนให้มีการเพิ่มประชากรให้มากขึ้น เนื่องจากในขณะนั้นประเทศไทยมีประชากรประมาณ 17 ล้านคน รัฐบาลชุดนี้ได้ออกระเบียบให้เงินสนับสนุนครอบครัวขนาดใหญ่ เช่น มีการประกวดแม่ที่มีบุตรมาก การให้สิทธิลดหย่อนค่าโดยสารรถไฟ จนทำให้อัตราเพิ่มของประชากรสูงขึ้นเป็นร้อยละ 3.2 ในปี 2503 ทำให้นักวิชาการแขนงต่างๆ เล็งเห็นผลร้ายที่ตามมา ประกอบกับการที่ธนาคารโลกได้เสนอรายงานในปี 2502 แนะนำให้รัฐบาลไทยพิจารณาถึงผลเสียที่อาจเกิดขึ้นในการที่มีอัตราเพิ่มประชากรในอัตราสูง รัฐบาลจึงได้ทบทวนจุดยืนและเริ่มการวางแผนครอบครัวอย่างต่อเนื่องตั้งแต่แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมฉบับที่ 2 เป็นต้นมา จนประมาณ 3 ทศวรรษ ทำให้อัตราเพิ่มของประชากรลดลงเป็นลำดับมีผลให้โครงสร้างของประชากรเปลี่ยนแปลง กล่าวคือ มีผู้สูงอายุในสัดส่วนสูง และมีแนวโน้มเพิ่มขึ้น อันเนื่องมาจากพัฒนาบริการด้านสุขภาพอนามัย ด้านการรับรู้ข้อมูลเกี่ยวกับการดูแลสุขภาพสุขภาพ ตลอดจนเทคโนโลยีและเครื่องมือในการรักษาพยาบาลที่ช่วยยืดชีวิตของผู้คนออกไปโดยรวมทำให้อายุขัยเฉลี่ยของประชากรไทยเป็น 73.5 ปี ในปี 2543 โดยผู้หญิงจะมีอายุขัยเฉลี่ยสูงกว่าชาย 5 ปี คือหญิง 76 ปี และชาย 71 ปี และในปีเดียวกันนี้พบว่า ผู้หญิงที่มีอายุเกิน 60 ปีขึ้นไป มีมากกว่าชาย 1.6 เท่า และถ้านับเฉพาะอายุ 90 ปี ก็จะเป็น 1.8 เท่า โดยผู้สูงอายุหญิงจะมีสัดส่วนความเป็นโสด หรือไม่ได้อยู่กับคู่สมรสมากกว่าชายแต่มีระดับรายได้และระดับการศึกษาต่ำกว่าชาย การเพิ่มสัดส่วนของผู้สูงอายุที่เป็นไปอย่างต่อเนื่องโดยคาดคะเนว่าจะเพิ่มขึ้นจากร้อยละ 5.4 ของประชากรทั้งหมดในปี 2523 เป็นร้อยละ 6.7 ในปี 2533 และเป็น 8.5, 10.2 และ 13.9 ของประชากรทั้งหมดในปี 2543, 2553 และ 2563 ตามลำดับ เกื้อ วงศ์บุญสิน (2538) ได้ทำการคาดคะเนการเพิ่มขึ้นของผู้สูงอายุไว้ว่าในปี 2541 มีผู้สูงอายุ 5.2 ล้านคน ปี 2543 เพิ่มขึ้นเป็น 5.6 ล้านคน ปี 2544 เพิ่มขึ้นเป็น 5.6 ล้านคน ปี 2553 จะเพิ่มขึ้นเป็น 7.4 ล้านคน และปี 2568 จะเพิ่มขึ้นเป็น 13.9 ล้านคน

จากการสำรวจของสถาบันวิจัยระบบสาธารณสุข, 2543 พบว่าผู้สูงอายุ 5.2 ล้านคน ในปี 2541 เพิ่มขึ้นเป็น 5.6 ล้านคนในปี 2543 และในปี 2553 จะเพิ่มเป็น 7.4 ล้านคน จนถึงปี 2568 จะมีผู้สูงอายุถึง 13.9 ล้านคน โดยเป็นหญิงมากกว่าชาย และปัจจุบันผู้สูงอายุร้อยละ 30 ไม่รู้หนังสือ ซึ่งเป็นหญิงมากกว่าชาย แต่แนวโน้มในอนาคตผู้สูงอายุจะมีการศึกษาสูงขึ้นโดยมีอัตราไล่เลี่ยกัน ทั้งหญิงและชาย ระดับการศึกษาที่สูงขึ้นมักทำให้มีความต้องการมีบุตรจำนวนน้อยลง คือ โดยเฉลี่ยประมาณครอบครัวละ 2 คน และพบว่าผู้สูงอายุส่วนใหญ่อยู่ในภาวะยากจน โดยมีรายได้เฉลี่ยประมาณเดือนละ 500 บาท ซึ่งต่ำกว่าขีดความยากจนที่กำหนดไว้เดือนละ 922 บาท ในปี 2545 และผู้สูงอายุที่ยากจนมากอยู่ในข่ายที่ต้องได้รับการช่วยเหลือทางการเงินมีประมาณร้อยละ 5-10 ของผู้สูงอายุทั้งหมด (สศช., การจัดและวิเคราะห์เกี่ยวกับปัญหาความยากจน, 2546: 7)

ในด้านสุขภาพผู้สูงอายุหญิงมักประเมินตนว่าไม่แข็งแรงหรืออ่อนแอเป็นจำนวนมากกว่าผู้สูงอายุชายในวัยเดียวกัน โดยมีโรคภัยไข้เจ็บที่มาเบียดเบียนบ่อยที่สุด คือ ไข้หวัด ปวดศีรษะ ปวดข้อ ปวดหลัง ความดันโลหิตสูง และโรคเรื้อรังต่างๆ เช่น หัวใจขาดเลือด กล้ามเนื้อหัวใจตาย อัมพาต อัมพฤกษ์ โรคจิตประสาท รวมไปถึงการบาดเจ็บซึ่งส่วนใหญ่เกิดจากอุบัติเหตุภายในบ้าน รองลงมาเป็นอุบัติเหตุนอกบ้านจากการเดินทาง ขณะเดียวกันยังมีผู้สูงอายุที่เกิดทุพพลภาพระยะยาว (หมายถึงการเจ็บป่วยที่มีมานานกว่า 6 เดือน) ทำให้ผู้สูงอายุเหล่านี้ไม่สามารถปฏิบัติกิจวัตรปกติได้ โดยมีผู้สูงอายุที่อยู่ในสภาพเช่นนี้ถึงร้อยละ 19 ของผู้สูงอายุทั้งหมด สาเหตุที่ทำให้เกิดภาวะทุพพลภาพระยะยาว 10 อันดับแรก คือ การบาดเจ็บจากอุบัติเหตุ อัมพาตครึ่งซีก โรคตาหรือตาบอด ปวดเข่าและเข่าอักเสบ โรคความดันโลหิตสูง แขนขาอ่อนแรง นูหนวกหรือหูตึง และโรคเบาหวาน ทำให้ผู้สูงอายุต้องพึ่งพิงคนใกล้ชิด เมื่อเปรียบเทียบระหว่างภูมิภาคพบว่า ผู้สูงอายุภาคเหนือมีสุขภาพดีที่สุด รองลงมาคือ ภาคใต้ ส่วนผู้สูงอายุภาคกลางมีสุขภาพด้อยที่สุด จากการศึกษาในปี 2538 พบว่า ผู้สูงอายุที่ออกกำลังกายเป็นประจำมีประมาณร้อยละ 40.3 และที่ออกกำลังกายสัปดาห์ละ 3-6 ครั้งจะมีเป็น ร้อยละ 47.7 โดยผู้สูงอายุในชนบทจะออกกำลังกายมากกว่าในเมือง และชายจะออกกำลังกายมากกว่าหญิง นอกจากนั้นผู้สูงอายุยังมีกิจกรรมในบ้าน เช่น การซื้อและประกอบอาหาร ซักผ้า ทำความสะอาดบ้าน และดูแลเด็กที่มีอายุต่ำกว่า 10 ปี อัตราใช้ยาของผู้สูงอายุอยู่ในเกณฑ์สูงขึ้น ทั้งๆที่อาการส่วนใหญ่ของผู้สูงอายุเป็นไปตามภาวะเสื่อมถอย โดยธรรมชาติซึ่งไม่จำเป็นต้องใช้ยา ประมาณร้อยละ 47.3 ของผู้สูงอายุใช้ยาประจำทุกวัน และหญิงจะใช้ยามากกว่าชาย โดยผู้สูงอายุในกรุงเทพมหานครที่รับประทานยาวันละตั้งแต่ 3 ชนิดขึ้นไป มีสัดส่วนสูงกว่าภาคอื่น ในขณะที่ผู้สูงอายุภาคใต้และภาคตะวันออกเฉียงเหนือรับประทานยาดังกล่าวต่ำกว่าภาคอื่น โดย

ยาที่ผู้สูงอายุใช้ประจำมากที่สุดเรียงตามลำดับ คือ ยาระงับปวด ยาลดความดันโลหิต วิตามิน ยาเคลือบกระเพาะอาหาร และยาควบคุมเบาหวาน สำหรับด้านที่อยู่อาศัย ผู้สูงอายุยากจนมักจะอยู่อาศัยในเพิงพักชั่วคราวและกระท่อม ในด้านการรับรู้ข่าวสารข้อมูล ร้อยละ 84.4 รับรู้ข่าวสารเกี่ยวกับโครงการรักษาฟรี ร้อยละ 62 รับรู้เกี่ยวกับบ้านพักคนชรา แต่คิดอยากไปอยู่เพียง ร้อยละ 9 เท่านั้น (สำนักงานวิจัย กระทรวงสาธารณสุข, 2543)

ในปี 2544 สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติได้คาดประมาณประชากรของประเทศไทยไว้ว่า มีผู้สูงอายุทั้งหมด 5,991,000 คน และในจำนวนนี้มีผู้สูงอายุที่ยากจนและไม่มีรายได้อยู่ 605,091 ราย (กรมประชาสัมพันธ์, 2544) และในปี 2543 ผู้สูงอายุยากจนที่ได้รับเบี้ยยังชีพมีจำนวน 400,000 คน เป็นเงินรวม 120,000,000 บาท ต่อมาในปี 2544 ตามนโยบายกระจายอำนาจ จึงได้มีการถ่ายโอนการให้กิจกรรมเกี่ยวกับการให้การสงเคราะห์เบี้ยยังชีพผู้สูงอายุ และคนพิการไปให้แก่องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น โดยกรมการปกครองส่วนท้องถิ่นเป็นผู้ตั้งงบประมาณ และจัดสรรเงินจำนวนนี้ให้แก่องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นไปดำเนินการ โดยองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นแต่ละแห่งสามารถจัดสรรรายได้ประจำของตนเพื่อเพิ่มวงเงินเบี้ยยังชีพ หรือจำนวนผู้สูงอายุให้มากขึ้น มีผลให้ผู้สูงอายุได้รับเบี้ยยังชีพทั่วถึงมากขึ้น และอาจจะได้รับในจำนวนที่เพิ่มขึ้นด้วยตามความสามารถของท้องถิ่น

กรมพัฒนาชุมชน ได้ทำการวิเคราะห์คุณภาพชีวิตของคนไทย (กรมพัฒนาชุมชน, 2546) จากตัวชี้วัด จปฐ. ที่ 32 คนสูงอายุได้รับการดูแลจากครัวเรือนพบว่า ในปี พ.ศ. 2545 คนสูงอายุได้รับการดูแลเอาใจใส่จากครัวเรือนผ่านเกณฑ์ถึงร้อยละ 98.9 โดยรวม เมื่อเรียงลำดับตามภาคจากสูงไปต่ำ ได้แก่ ภาคกลาง 99.2 ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ 99.0 ภาคเหนือ 98.2 และภาคใต้ 99.1 และในการสำรวจเชิงปริมาณคนจนคนด้อยโอกาสในสังคมไทย โดย ดร.กิตติ ลิ้มสกุล และคณะ (2545) พบว่า ผู้สูงอายุ (50 ปีขึ้นไป) ร้อยละ 81.8 มีลูกหลานดูแล ร้อยละ 8.4 อยู่กันเอง ร้อยละ 5.5 อยู่คนเดียว ร้อยละ 4.2 อาศัยบริการของรัฐ และ 0.10 อยู่อาศัยที่วัด และจากสถิติการฆ่าตัวตาย พบว่า การฆ่าตัวตายของผู้สูงอายุไทยสูงขึ้นเรื่อยๆ ปี 2542 ผู้สูงอายุ 75 ปี ขึ้นไป ฆ่าตัวตาย 21.1 คนต่อหนึ่งแสนคน แบ่งเป็นหญิง 4.7 คน และชาย 16.4 คน ต่อมาปี 2544 การฆ่าตัวตายของประชากรกลุ่มนี้เพิ่มเป็น 21.9 คนต่อหนึ่งแสนคน เป็นหญิง 7.7 คน และชาย 14.2 คน คือ หญิงเพิ่มขึ้น ชายลดลง นายแพทย์ธนู ชาดิกานนท์ ที่ปรึกษากรมสุขภาพจิตได้อธิบายสาเหตุหลักในการฆ่าตัวตายว่าเป็นเพราะรู้สึกโดดเดี่ยวในชีวิตมากขึ้นจากสภาพสังคมที่เปลี่ยนไป ความเอาใจใส่ของคนในสังคมต่อผู้สูงอายุลดลง ทำให้ผู้สูงอายุเริ่มรู้สึกตนเองไร้ค่า เป็นภาระกับผู้อื่น ท้อแท้ หดหู่กำลังใจ

จะมีชีวิตอยู่ต่อไป สุดท้ายตัดสินใจฆ่าตัวตาย โดยส่วนใหญ่เพศหญิง ทุกช่วงอายุจะมีความคิดและพยายามฆ่าตัวตายมากกว่าเพศชาย แต่ทำสำเร็จน้อยกว่าชาย เพราะชายมักใช้วิธีรุนแรงและขับพลังมากกว่าหญิง เช่น ยิงตัวตาย แหวนคอตาย ขณะที่เพศหญิงมักกินยาฆ่าตัวตาย ซึ่งอาจมีช่วงเวลาที่ยังมีคนพบเห็นเข้าช่วยเหลือได้มากกว่า อันแสดงให้เห็นความรุนแรงในปัญหาผู้สูงอายุที่เพิ่มขึ้น (มติชนรายวัน, 10 พ.ย. 46)

อรนุช ไล่อุ่นลุม (2546) ได้แบ่งผู้สูงอายุออกเป็น 3 กลุ่ม ตามความต้องการดูแลในบริการสวัสดิ-การสังคมที่แตกต่างกัน คือ

1. กลุ่มผู้สูงอายุในครอบครัวขยาย ซึ่งอยู่ใกล้ชิดในหมู่บ้านที่มีคนหลายรุ่นอยู่ร่วมกัน ยังมีมากในชนบท และมีบ้างในเมือง
2. กลุ่มผู้สูงอายุในครอบครัวเดี่ยว หรืออาจมีลูกหลานอยู่ด้วย แต่ลูกหลานต้องทำงาน ชุมชนจะช่วยได้มาก โดยการสร้างกลุ่ม ชมรม เพื่อช่วยเหลือพึ่งพากันเองในกลุ่ม
3. กลุ่มผู้สูงอายุที่อยู่ลำพังคนเดียว เนื่องจากความเป็นโสด ไร้คู่เพราะคู่สมรสตายจากหรือแยกจาก ไม่มีลูกหลานหรือลูกหลานไม่สามารถดูแลได้ต้องให้อยู่ตามลำพัง กลุ่มนี้จำเป็นต้องได้รับบริการทางสังคมจากรัฐและชุมชน รวมทั้งการดูแลแบบ “เครือข่ายครอบครัวเดี่ยว” (หมายถึงการผลักดันมาดูแลและร่วมด้วยช่วยกันในกลุ่มลูกหลาน)

3.3.2 กรณีศึกษาผู้สูงอายุ

สำหรับกลุ่มนอกล้างแรงงานที่เป็นผู้สูงอายุ มีกรณีศึกษากระจายตามพื้นที่อยู่ 3 กรณี คือ ในชุมชนเมือง 2 กรณี และในชนบท 1 กรณี กรณีศึกษาในชุมชนเมือง ได้แก่ ในกรุงเทพมหานคร 1 กรณีคือ “ฟางเส้นสุดท้ายของครอบครัว: การประกอบอาชีพเก็บขยะของผู้สูงอายุในเขตกรุงเทพมหานคร” โดย นุชนาฏ ยูธันเงาะ และ โสภา อ่อนโอภาส และในชุมชนเมืองในจังหวัดภาคตะวันออกเฉียงเหนืออีก 1 เรื่องคือ “การพัฒนาระบบสวัสดิการสำหรับผู้สูงอายุในชุมชนแออัดเขตเทศบาลเมืองสุรินทร์” โดย บรรพต ศรีจันทร์นิตย์ และ คณะ สำหรับผู้สูงอายุในเขตชนบทเดิมมี 2 เรื่อง คือ เรื่องเกี่ยวกับผู้สูงอายุที่มีภาระต้องดูแลลูกที่ติดเอดส์และหลานที่พ่อแม่ตายเพราะเอดส์ คือ เรื่อง “ผู้สูงอายุในครอบครัวที่มีผู้ป่วยเอดส์: สภาพชีวิตและสวัสดิการที่ต้องการ” โดย พรพรณี ปิ่นทอง และ ผศ.ธัญญา สนิทวงศ์ ณ อยุธยา” และเรื่อง “วิถีชีวิตของผู้สูงอายุในชนบทจังหวัดพัทลุง” โดย ไสว หนูยก” ซึ่งเรื่องหลังนี้ผู้วิจัยได้ขอยกเลิกกลางคันเพราะติดภาระกิจ จึงทำให้ภาพรวมของผู้สูงอายุในชนบทที่มีอยู่น้อยนิดต้องขาดไปอย่างน่าเสียดาย

อย่างไรก็ดี กลุ่มผู้สูงอายุยากจนจากกรณีศึกษา 3 เรื่องในโครงการข้างต้นสามารถจัดได้เป็นกลุ่มที่ 4 และกลุ่มที่ 5 ต่อยอดจากการวัดของ อรณัฐ เพราะมีความรุนแรงของปัญหามากกว่ากลุ่มที่ 3 เนื่องจากกลุ่มที่ศึกษานี้เป็นกลุ่มที่เรียกว่า ถูกตัดจากความสัมพันธ์กับครอบครัวไปเลย อาจจะเนื่องจากการล้มหายตายจาก หรือมีชีวิตอยู่แต่ไม่สามารถติดต่อกันได้ไม่ว่าจะโดยสถานการณ์ทำให้พลัดพรากหรือด้วยความจงใจหรือจำใจตัดขาดละทิ้งก็ตาม ซึ่งย่อมก่อให้เกิดความระทมทุกข์และท้อแท้ในชีวิตมากกว่ากลุ่มที่ 3 ของอรณัฐ ซึ่งแม้ลูกหลานไม่สามารถดูแลได้ แต่ก็ยังมีโอกาสเยี่ยมเยียนในบางครั้ง ทำให้ผู้สูงอายุยังพออุ่นใจได้ว่ายังมี “ใคร” เหลืออยู่บ้างในชีวิต ไม่ใช่มีเพียงตัวคนเดียวในโลก สำหรับกลุ่มที่ 5 คือ กลุ่มที่นอกจากไม่ได้รับความช่วยเหลือจากลูกหลานแบบกลุ่มที่ 3 ของอรณัฐ แล้วยังต้องแบกรับรับผิดชอบเพิ่มขึ้น โดยการต้องรับเลี้ยงดูผู้อื่นอีกด้วย ซึ่งจากกรณีศึกษา ได้แก่ สามี บุตรพิการ หรือหลานที่พึ่งตัวเองไม่ได้ด้วย ทั้งๆที่ตนเองก็อยู่ในสภาพเสื่อมถอยกำลังวังชาและมักจะมีโรคภัยเบียดเบียนเนื่องจากสภาพความเป็นอยู่และการต้องทนทำงานต่างๆ ที่อยู่ในวัยที่ควรจะได้พักผ่อน

ผลจากการศึกษาวิจัยกรณีศึกษาและจากการสัมภาษณ์กลุ่มสามารถสังเคราะห์สภาพของผู้สูงอายุยากจนได้ 3 มิติ คือ (1) สภาพความเป็นอยู่ (2) สภาพทางเศรษฐกิจ (3) สภาพทางสังคม

1. สภาพความเป็นอยู่

ในด้านสภาพความเป็นอยู่จะแบ่งเป็น 3 ด้าน คือ (1) ที่อยู่อาศัย (2) สุขภาพอนามัย และ (3) การใช้ชีวิต ดังต่อไปนี้

(1) ที่อยู่อาศัย

สภาพที่อยู่อาศัยของผู้สูงอายุที่ยากจนในชุมชนเมืองทั้งหมดอยู่ในชุมชนแออัด จึงมีสภาพไม่แตกต่างจากคนอื่นๆในชุมชนดังกล่าว ทั้งยังมีสภาพแย่กว่าเพราะผู้สูงอายุจำเป็นต้องเลือกอยู่ใกล้กับแหล่งอาชีพเพื่อสามารถไปมาได้สะดวกตามสภาพร่างกาย คือ กองขยะ บางกรณีเรียกได้ว่าอยู่ติดกับกองขยะเลยทีเดียว สภาพเช่นนี้มีผลกระทบโดยตรง เช่น กลิ่นเน่าเหม็น มีหนูและแมลงรบกวนอยู่ตลอดเวลาจนชาชิน ที่อยู่เป็นที่แบ่งเช่าหรือทำด้วยวัสดุชั่วคราวเท่าที่จะหยิบฉวยมาได้จากตลาดหรือจากกองขยะนั่นเองตามแต่โอกาสจะอำนวย เช่น ลังไม้ฉำฉา กล่องกระดาษ ไปสเตอร์หรือป้ายหาเสียงเลือกตั้ง หรือป้ายโฆษณาสินค้า รวมทั้งผ้าใบ ผ้าพลาสติก ผ้าขี้ริ้ว ผ้าขาวม้าเก่าๆ แล้วแต่จะหาได้เพื่ออุดช่องโหว่ ฯลฯ สภาพการใช้สาธารณูปโภค คือ น้ำและไฟฟ้าก็เป็นเช่นเดียวกับครัวเรือนในชุมชนแออัดทั่วไป คือ อาศัยการต่อช่วงหรือซื้อจากผู้มีสิทธิติดตั้งด้วยราคาแพง บาง

กรณีก็อาศัยหัวหรือต่อน้ำมาจากบ้านเรือนใกล้เคียงที่บริจาคให้ หรือขายให้ และกว่าครึ่งไม่มีไฟฟ้าใช้ จึงใช้เทียน หรือตะเกียง หรืออาศัยแสงไฟจากภายนอก

(2) สุขภาพอนามัย

การสูงอายุทำให้สุขภาพเสื่อมถอย และนับวันจะใกล้ความพิการมากขึ้นทุกทียิ่งผู้สูงอายุที่ต้องทำงานหนัก ขาดโภชนาการ ที่อยู่อาศัยไม่เหมาะสม และเข้าถึงบริการสุขภาพอนามัยได้ยาก โอกาสในการเสื่อมสภาพก็ยิ่งเป็นไปอย่างรวดเร็วและรุนแรงมากขึ้นกว่าผู้สูงอายุโดยทั่วไป

การสำรวจของโครงการ SWET (Survey of the Welfare of Elderly in Thailand) ปี 2538 โดย นภาพร ชโยวรรณ และจอห์นโนเดล (2539) พบว่า โรคที่ผู้สูงอายุเป็นมากที่สุด 5 ลำดับ ได้แก่ โรคปวดหลัง/เอว ไชข้ออักเสบ ความดันโลหิตสูง และกระเพาะอาหาร โรคเกี่ยวกับตาและโรคหัวใจ (ร้อยละ 68, 40, 22, 21 และ 13 ตามลำดับ) ซึ่งใกล้เคียงกับที่ จันทรเพ็ญ ชูประภาวรรณ และคณะ (2539) จัดลำดับของโรค/อาการของผู้สูงอายุไว้ ดังนี้ ความดันโลหิตสูง ไชข้ออักเสบ/ข้อเสื่อม โรคกระเพาะ โรคเกี่ยวกับตา และโรคหัวใจ (ร้อยละ 18.1, 16.9, 13.1, 11.1, 8.1) ซึ่ง มัลลิกา มติโก และรัตนา เพ็ชรอุไร (2541) ได้สรุปไว้ว่า โรคที่ผู้สูงอายุประสบในรายงานการสำรวจวิจัยในช่วงหลังนี้ ไม่แตกต่างจากการสำรวจภาวะสุขภาพของผู้สูงอายุในอดีตมากนัก

สำหรับกรณีศึกษา 3 กรณีพบว่า โรคที่ผู้สูงอายุยากจนต้องเผชิญก็ไม่แตกต่างไปจากที่ผู้สูงอายุทั่วไปประสบนัก กล่าวคือ โรคปวดตามข้อทำให้เคลื่อนไหวลำบากความดันโลหิตสูง โรคหัวใจ เป็นลมหน้ามืดบ่อยๆ ตาฝ้าฟาง ทำให้บางกรณีประสบอุบัติเหตุ เช่น หกล้ม หรือถูกรถชน รวมทั้งโรคติดเชื้อจากสภาพแวดล้อม เช่น ต่อม้ำเหลืองโต เป็นฝีที่เท้า ถูกของมีคมบาด ฯลฯ ทำให้เพิ่มความเจ็บปวดทุกข์ทรมาน เนื่องจากต้องหยุดงานทำให้ขาดรายได้ ขณะที่ต้องมีรายจ่ายทุกวัน ความรุนแรงของโรคที่เป็นจะสาหัสและเรื้อรังกว่าผู้สูงอายุโดยปกติ เนื่องจากความยากจนไม่มีเงินรักษา และเข้าถึงสวัสดิการรักษายากลำบาก เนื่องจากขาดสิทธิเพราะขาดหลักฐานการอยู่อาศัย

บังอรรัตน์ สุขตระกูล (2532) ได้ศึกษาเปรียบเทียบปัจจัยที่มีผลต่อสุขภาพทางกาย และทางจิตใจของผู้สูงอายุที่อยู่ในชุมชนแออัด และในชุมชนไม่แออัดพบว่า ปัจจัยที่มีผลต่อสุขภาพทางกายที่เหมือนกันทั้งสองกลุ่ม คือ เพศ สถานภาพสมรสและอาชีพ ในขณะที่ปัจจัยที่มีผลต่อสุขภาพจิตใจที่เหมือนกันของทั้งสองกลุ่มก็คือ ปัญหาการเงินหรือหนี้สิน และความรู้สึกสูญเสียในชีวิต ซึ่งความสูญเสียในชีวิตของกลุ่มที่อยู่ในชุมชนไม่แออัดจะหมายถึง การสูญเสียตำแหน่งหน้าที่ทางการทำงานและทางสังคมด้วย

นอกเหนือไปจากการสูญเสียบุคคลที่มีความหมายในชีวิต ขณะที่การศึกษาของ พรรณี

และรัฐบาล พบว่า ในกลุ่มผู้สูงอายุจะหมายถึง การสูญเสียบุคคลที่มีความหมายในชีวิต โดยการตายจาก ซึ่งได้แก่ ลูกที่อาจเป็นผู้ส่งเสียเลี้ยงดูพ่อแม่แม่เพียงบางส่วน แต่ก็มี ความหมายต่อชีวิตของผู้สูงอายุมาก ทำให้ผู้สูงอายุกลุ่มนี้ต้องเข้ามาแบกรับภาระอันหนักอึ้งอีกครั้งในวัยที่สังขารเสื่อมถอย สำหรับการสูญเสียของผู้สูงอายุในชุมชนแออัดกรุงเทพมหานครของ นุชนาฏ และโสภา (2546) และในชุมชนแออัดเขตเทศบาลเมืองสุรินทร์ โดยบรรพตและคณะ (2546) ซึ่งส่วนใหญ่เก็บขยะเลี้ยงครอบครัวจะพบว่า เป็นการสูญเสียบุคคลที่มีความหมายในชีวิตทำนองเดียวกัน ซึ่งอาจจะโดยการตายจากหรือละทิ้งหรือสูญเสียสมรรถภาพในการเลี้ยงดูตน อันมีผลทำให้ผู้สูงอายุซึ่งเป็นปู่ย่าตายายเหล่านี้ต้องมาเผชิญชีวิตที่ยากลำบากอย่างหนักเพราะต้องแบกรับภาระซึ่งควรจะหมดไปแล้วอีกครั้งในวัยที่ร่วงโรยเช่นนี้

(3) การใช้ชีวิต

การใช้ชีวิตของผู้สูงอายุที่ยากจนไม่ว่าในเมืองหรือในชนบทมักเป็นไปอย่างลำบากและต้องอดทนต่อสภาวะสูง ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือผู้สูงอายุส่วนใหญ่จะทำไร่นา ถ้าอยู่ในเมืองใกล้ตลาดก็จะรับจ้างทั่วไป เช่น ล้างจาน เก็บขยะ (ประชุมกลุ่มผู้สูงอายุ จังหวัดสุรินทร์ และ จังหวัดบุรีรัมย์ 20-21 มกราคม 2545) ในภาคใต้ส่วนใหญ่ทำนา ทำสวน ตามอาชีพเดิม หรือรับจ้างทั่วไป เช่น ฝ้าสวน ขายของ (ประชุมกลุ่มผู้สูงอายุ จังหวัดพัทลุงและจังหวัดนครศรีธรรมราช, 25-26 มกราคม 2545) สำหรับผู้สูงอายุในกรณีศึกษาเกือบทั้งหมดเก็บขยะขาย โดยเฉพาะกลุ่มที่ทำอาชีพเก็บขยะซึ่งเป็นอาชีพส่วนใหญ่จะต้องเริ่มตั้งแต่ 6.00 น. เพื่อให้ทันการแย่งชิงส่วนที่ทำเงินได้ดีจากกองขยะและทำต่อไปเรื่อยๆเท่าที่จะมีกำลัง ส่วนใหญ่จะต่อเนื่องกันไป โดยมีช่วงพักรับประทานอาหารและพักผ่อนตามความสะดวก หลังจากนั้นจะเริ่มใหม่ในช่วงเย็น ซึ่งจะเริ่มมีขยะใหม่ๆ เข้ามาและทำติดต่อไปจนถึงกลางคืน อาชีพเก็บขยะนี้แทบไม่ต้องลงทุนอะไรและยังอาจได้ของกินของใช้ เช่น อาหารเหลือ เสื้อผ้า ของใช้ในบ้านจากกองขยะมาเป็นการทุนค่าใช้จ่ายอีกด้วย

2. สภาพทางเศรษฐกิจ

ผู้สูงอายุในเขตเมืองที่เป็นกรณีศึกษา ส่วนใหญ่เป็นผู้อพยพมาอยู่ในเมืองจากจังหวัดใกล้เคียง เพื่อหางานทำเนื่องจากปัญหาด้านเกษตรล้มสลาย เพราะขาดที่ดินทำกินหรือความแร้นแค้น ทำให้ต้องกู้หนี้ยืมสิน อาชีพส่วนใหญ่คือ การเก็บขยะ เพราะไม่ต้องลงทุนใช้แต่แรงกายและความอดทน ซึ่งอาจจะทำมาตั้งแต่วัยหนุ่มสาวขณะอยู่ต่างจังหวัด หรืออาชีพเดิมทำไร่นา ทำสวน หรือรับจ้าง รายวัน แต่เมื่ออพยพเข้าสู่เมืองมาอยู่ในชุมชนแออัด สามารถเข้าถึงแหล่งขยะได้ง่ายจึงเริ่มประกอบอาชีพนี้ เนื่องจากเป็นอาชีพที่เหมาะสมกับวัย เพราะสามารถหยุดพักได้เมื่อเหนื่อย

อุปกรณ์ในการประกอบอาชีพมีทั้งเก็บใส่ถุงแล้วหิ้วหรือแบกมาแยก ใช้รถเข็น หรือใช้รถสามล้อถีบ ขึ้นอยู่กับความสามารถในทุนทรัพย์ที่จะจัดหาได้ รวมทั้งกำลังร่างกายที่จะใช้อุปกรณ์เหล่านั้น และความต้องการในปริมาณงานด้วย แต่ส่วนใหญ่ผู้สูงอายุมักใช้วิธีเก็บใส่ถุงปุ๋ยเก่าๆ ที่เก็บมาจากกองขยะนำมาปะติดปะต่อซ่อมแซมใช้ โดยใช้วิธีหิ้วหรือแบก มีบางกรณีใช้รถเข็นเพื่อทุ่นแรง การใช้สามล้อติดเครื่องจะมีเฉพาะวัยฉกรรจ์ ผู้สูงอายุไม่มีเพราะสภาพร่างกายไม่อำนวย และไม่ยอมลงทุน หากมีอยู่เดิมก็ขายไปเมื่อเดือดร้อนและเพราะไม่ยอมสะสมไว้ (การประชุมกลุ่มผู้สูงอายุ จังหวัดสุรินทร์ 20 มกราคม 2545) ส่วนใหญ่ประกอบอาชีพนี้มานานบางรายถึง 30 ปี ตั้งแต่วัยหนุ่มสาวก็มี โดยมีรายได้ในการประกอบอาชีพวันละ 30-40 บาท บางวันถึง 100 บาท ก็มี ถ้าขยันทำ ซึ่งสอดคล้องกับการศึกษาของบรรพตที่ว่า รายได้เฉลี่ยครอบครัวละประมาณ 200-400 บาทต่อสัปดาห์ และใกล้เคียงกับรายได้ของพ่อแม่แม่เฒ่าที่ต้องเลี้ยงหลานที่พ่อแม่ตายเพราะติดเอดส์ของพรรณี และธัญญา ซึ่งถือว่าอยู่ในช่วงประมาณหนึ่งในสามถึงหนึ่งในสี่ของรายได้ตัวเฉลี่ยจากการสำรวจคนจนคนด้อยโอกาสในสังคมไทยเชิงปริมาณของ กิตติ (2545) อันแสดงให้เห็นว่าแม้ในกลุ่มคนยากจนด้วยกัน ผู้สูงอายุที่ยากจนจะเป็นกลุ่ม “จนสุดๆ” จนไม่น่าเชื่อว่าอยู่รอดได้ ถ้าไม่มีการสนับสนุนช่วยเหลือจากสังคมมาประคับประคองไว้ แต่ปัจจุบันการเก็บขยะมีการแข่งขันสูงขึ้น โดยมีคนทำอาชีพนี้เพิ่มขึ้น เช่น พวกเร่ร่อนเก็บขยะซึ่งเป็นพวกไร้บ้านที่มี ทั้งเด็กหนุ่มสาว และวัยกลางคน แต่สำหรับคนแก่ที่ประกอบอาชีพอยู่เดิมก็จะได้รับการเอื้อเฟื้อแบ่งปัน ด้วยรายได้เช่นนี้เมื่อเทียบกับรายจ่ายที่ผู้สูงอายุเหล่านี้อดออมได้ โดยอาจจะไปอาศัยชั่วคราวหรือไปรับอาหารและของแจกเป็นทานจากสภาสังคมสงเคราะห์และมูลนิธิต่างๆ หรือจากบุคคลที่ทำบุญทำทานเป็นครั้งคราว ผู้สูงอายุก็พอประทังชีวิตอยู่ได้หากไม่มีภาระต้องเลี้ยงดูผู้อื่นด้วย เช่น คู่สมรส หรือบุตรหลานที่พึ่งตนเองไม่ได้ บางกรณียังสามารถเจือจางไปสูหาแม่วร่อนด้วยความเมตตาสงสาร หรือเลี้ยงเอาไว้เป็นเพื่อนปลอบใจคลายทุกข์หรือโดยหวังว่าเป็นการทำทานเพื่อชีวิตที่ดีขึ้นในชาติหน้า ฯลฯ

สำหรับค่าใช้จ่ายของผู้สูงอายุที่ยากจนก็เช่นเดียวกับคนจนในชุมชนแออัดโดยทั่วไปซึ่งต้องจ่ายค่าสาธารณูปโภคสูงกว่า เนื่องจากไม่สามารถต้มน้ำและไฟใช้ได้โดยตรงเพราะไม่มีบ้านเลขที่ ต้องอาศัยการต่อพ่วง หรือซื้อจากบ้านที่มีเลขที่

3. สภาพสังคม

เพื่อให้มีความชัดเจนขึ้น ใครขอเปรียบเทียบกลุ่มผู้สูงอายุยากจนกลุ่มนี้กับกลุ่มยากจนที่มีสภาพและอาชีพใกล้เคียง คือ คนเร่ร่อน และเปรียบเทียบกันเองในระหว่างกลุ่มในการนี้ศึกษาได้ดังนี้

(1) เมื่อเปรียบเทียบกับ การแบ่งกลุ่ม “คนเร่ร่อน” หรือที่ตัวเองเรียกว่า “คนไร้บ้าน” บุญเลิศ

วิเศษปรีชา (2545) ได้แบ่งคนกลุ่มนี้ออกเป็น 5 กลุ่ม คือ (1) กลุ่มที่มีปัญหาครอบครัว (2) กลุ่มคนไม่มีงานทำ ตกงาน จึงไม่มีเงินค่าบ้าน (3) กลุ่มคนที่พ้นโทษจากเรือนจำและไม่มีที่ไป (4) กลุ่มคนที่มีร่างกายไม่สมบูรณ์ และ (5) กลุ่มผู้ที่สมควรจะเป็นคนไร้บ้านแล้ว กลุ่มผู้สูงอายุอาชีพเก็บขยะนี้จะมีสถานภาพดีกว่า เพราะมี “บ้าน” ไม่ว่าจะอยู่ในสภาพเช่นไร แต่ก็ได้เป็นที่ “ซุกหัวนอน” ยามเหนื่อยล้าและมีลักษณะ “ถาวร” และ “แน่นอน” พอควรอันก่อให้เกิดความภาคภูมิใจเรียกได้ว่ามีสถานภาพหรือศักดิ์ศรีในสังคมไทยระดับหนึ่งเหนือกว่ากลุ่ม “คนไร้บ้าน” ซึ่งต้องเร่ร่อนไปพักนอนในที่ต่างๆ ถึงแม้จะเช่าที่พักบ้างก็เป็นลักษณะชั่วคราวชั่วคราวไม่ถาวรและไม่แน่นอนโยกย้ายไปเรื่อยๆ

(2) เมื่อเปรียบเทียบในกลุ่มผู้สูงอายุยากจนด้วยกันใน 3 กรณีศึกษา สามารถแบ่งได้โดยใช้เกณฑ์พิจารณา 2 แบบ แบบแรกพิจารณาจากภาระรับผิดชอบในเรื่องครอบครัว ส่วนแบบที่สองจากความสัมพันธ์กับภายนอก

2.1) พิจารณาจากภาระรับผิดชอบในครอบครัว หากพิจารณาจากเกณฑ์นี้จะแบ่งได้เป็น 2 กลุ่มย่อย คือ (1) ผู้สูงอายุที่รับผิดชอบเฉพาะตนเอง (2) ผู้สูงอายุที่ต้องรับผิดชอบผู้อื่นด้วย

- ผู้สูงอายุที่รับผิดชอบเฉพาะตนเอง ได้แก่ ผู้สูงอายุที่ไร้คู่และลูกหลานไม่ว่าจะโดยการตายจาก พัดพิรจาก หรือถูกละทิ้ง ก็มีสภาพไม่แตกต่างกันนัก ผู้สูงอายุกลุ่มนี้จะปรับตัวได้ง่ายและมีความยืดหยุ่นสูง เนื่องจากตัวคนเดียว แต่การอยู่ลำพังจะทำให้เกิดความอ้างว้าง ว่าเหงาขาดที่พึ่งที่ปรึกษา บางราย จึงต้องหาเพื่อนปลอบใจ เช่น หาหมาแมวมาเลี้ยงแก้เหงา เป็นเพื่อนร่วมทุกข์สุข และถือเป็นการทำทานไปด้วย เพื่อผลบุญชาติหน้า

- ผู้สูงอายุที่ต้องรับผิดชอบผู้อื่นด้วย ผู้สูงอายุยากจนถ้าอยู่กับลูกหลานก็จะกลายเป็น “มือที่มองไม่เห็น” ในการช่วยงานบ้านและเลี้ยงดูหลาน แม้จะเป็นงานที่ส่วนใหญ่พอใจแต่บางครั้งก็เหน็ดเหนื่อยเกินควรในวัยเสื่อมถอย และบางครั้งยังอาจถูกทำร้าย โดยผู้เป็นบุตรหลานเองด้วย เมื่อทำอะไรไม่ถูกต้องหลงๆลืมๆหรือไม่ถูกใจ

เนื่องจากในสังคมไทย การดูแลสังเคราะห์คนในครอบครัว โดยเฉพาะอย่างยิ่งสามีและบุตร ถือเป็นบทบาทหน้าที่ของผู้หญิง บทบาทดังกล่าวนี้ติดตัวมาแม้จนเข้าสู่วัยสูงอายุ ก้าวเลยมาจนถึงรุ่นหลานด้วยความรู้สึกผูกพันในฐานะบุพการี และเมื่อหลานถูกละทิ้งโดยพ่อแม่ หรือต้องกลายเป็นกำพร้า ความผูกพันของผู้สูงอายุจะยิ่งมากขึ้นดังเช่นในงานศึกษาวิจัยเรื่อง “ผู้สูงอายุในครอบครัวที่มีผู้ป่วยเอดส์: สภาพชีวิตและสวัสดิการที่ต้องการ” และการเลี้ยงดูลูกพี่การและหลานที่ยังพึ่งตัวเองไม่ได้ในกรณีศึกษาของนุชนาฏ และ โสภา ในเรื่อง “ผู้สูงอายุ : ฟางเส้นสุดท้ายของครอบครัวในชุมชนเมืองเขตกรุงเทพมหานคร” และกรณีศึกษาของ บรรพต ในเรื่อง “การพัฒนาระบบสวัสดิ

คือการสำหรับผู้สูงอายุในชุมชนแออัดเขตเทศบาลเมืองสุรินทร์” หรือการที่ต้องเลี้ยงดูสามีเจ็บป่วยเรื้อรังจนทำงานไม่ได้เพราะดื่มจัดในการศึกษาพื้นที่บริเวณถนนพระราม 4 ของสุกฤษฎา ประยูรสุข “คนเร่ร่อน-จรจัด : ต้นหญ้าในป่าคอนกรีต” เป็นต้น

ในกรณีนี้ (2) นี้ ผู้สูงอายุส่วนใหญ่เกือบทั้งหมดเป็นหญิง (ยกเว้นเพียงส่วนน้อยในกรณีของบรรพต ที่มีทั้งตาและยายช่วยกันเลี้ยงหลาน) เนื่องจากผู้หญิงนอกจากจะผูกพันกับคนในครอบครัวมากกว่าผู้ชายดังกล่าวนั้นแล้ว ผู้หญิงยังมักอายุนกว่าผู้ชายด้วย ผู้สูงอายุในกรณีนี้ (2) นี้ จะมีความรู้สึกภาคภูมิใจในสถานภาพและศักดิ์ศรีของการเป็น “ผู้อุปการะ” หรือ “ผู้ให้” คือ มองตนเองว่ายังมีคุณค่าต่อครอบครัวหรือต่อผู้ที่ตนอุปการะ ทั้งๆที่ต้องทำงานหนักขึ้นกว่าผู้สูงอายุที่อยู่ตัวคนเดียวมากก็ตาม และยังอาจถูกสังคมรังเกียจ เพราะมีสามี บุตรหลาน ติดเหล้า พิการ สติไม่สมประกอบ ไม่มีงานทำเป็นหลักหรือมีบุตรธิดาติดเอดส์ ซึ่งอาจจะเลยไปถึงหลานที่ตนเลี้ยงดูอยู่ด้วยไม่ว่าจะติดเอดส์หรือไม่ก็ตาม

2.2) พิจารณาจากความสัมพันธ์กับภายนอก

ผู้สูงอายุยากจนโดยเฉพาะในทั้ง 3 กรณีศึกษา อาจแยกโดยใช้ความสัมพันธ์กับภายนอกเป็นเกณฑ์พิจารณาได้อีก 2 ประเภท (บรรพต และคณะ , 2546)

- ผู้ที่มีความสัมพันธ์กับภายนอกแบบ “เปิด” กลุ่มนี้ ได้แก่ ผู้ที่ประเมินตนเองในด้านบวกว่ายังมีคุณค่าหรือมีสภาพสูงในครอบครัวในฐานะผู้ให้ กลุ่มนี้จึงมีความหวังในอนาคตว่าบุตรหลานที่ตนดูแลอยู่จะสามารถเปลี่ยนอาชีพและยกระดับสถานภาพทางสังคมระดับสูงขึ้นได้ ดังนั้นบุตรหลานจึงเป็นปัจจัยสำคัญในการสร้างแรงจูงใจของผู้สูงอายุกลุ่มนี้ พวกเขาจึงยินดีที่จะไปร่วมสังสรรค์สมาคมและเปลี่ยนข้อมูลความคิดเห็นกับบุคคลภายนอกโดยไม่รู้สึกราวมี “ปมด้อย” แต่อย่างใด เพื่อประโยชน์ในการพัฒนาตนเองและลูกหลาน

- ผู้ที่มีความสัมพันธ์กับภายนอกแบบ “ปิด” กลุ่มนี้คือ ผู้ประเมินตนเองในด้านลบว่าตนเองไม่มีคุณค่าต่อครอบครัวและสังคม เป็นเพียงเศษขยะสังคม ได้รับการดูถูกละเลย หรือถูกทำให้มองไม่เห็น จึงไม่เคยได้รับการช่วยเหลือจากครอบครัวหรือจากสังคม และบางกรณียังถูกทำร้ายโดยครอบครัว หรือถูกตีตราจากสังคมซ้ำเติมด้วย เมื่อมองไม่เห็นอนาคตของตนเอง จึงขาดแรงจูงใจที่จะมีชีวิตอยู่ กลุ่มนี้ทั้งหมดเคยคิดและบางรายเคยวางแผนทำร้ายตนเองในรูปแบบต่างๆ เช่น ใช้ไฟฟ้าช็อตหรือดื่มยาฆ่าตัวตาย โดยเฉพาะในช่วงที่สุขภาพร่างกายอ่อนแอไม่สามารถดูแลตนเองได้ในวัยชรามากๆ อันทำให้ค่าใช้จ่ายที่สูงขึ้นในขณะที่รายได้ลดลงตามศักยภาพของร่างกาย ซึ่งสอดคล้องกับที่นายแพทย์ธนู ชาติกานนท์ เสนอไว้

3.4 กลุ่มสมณะ

เนื่องจากรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทยตั้งแต่เริ่มแรกจนถึงปัจจุบันได้บัญญัติถึงเสรีภาพในการนับถือศาสนา อันเป็นผลสืบเนื่องมาจากอดีตที่สังคมไทยเปิดกว้างในด้านนี้ ดังนั้นในสังคมไทยปัจจุบันสถาบันศาสนา ผู้สอนศาสนา และผู้ถือศาสนาต่างๆ จึงสามารถดำรงและสืบทอดบทบาททางศาสนาของตนได้อย่างเสรีโดยไม่ขัดต่อความสงบเรียบร้อยของบ้านเมือง ปัจจุบันจากหนังสือข้อมูลพื้นฐานด้านศาสนาประจำปี 2545 ของกองแผนงาน กรมศาสนาระบุว่า

ประเทศไทยมีวัดทางพุทธศาสนาที่มีพระสงฆ์รวม 32,710 วัด เป็นวัดมหานิกาย 30,890 วัด ธรรมยุต 1,799 วัด จินนิกาย 9 วัด และอนัมนิกาย 12 วัด โดยแบ่งเป็นพระอารามหลวง 263 วัด (มหานิกาย 209 วัด, ธรรมยุต 54 วัด) นอกนั้นเป็นวัดราษฎร์ และยังมีวัดร้างอีกถึง 5,098 วัด (ตารางที่ 3.2)

ตารางที่ 3.2 ข้อมูลพื้นฐานด้านการศาสนา

ศาสนาสถาน (แห่ง)	ผู้สอน (คน)	ศาสนิกชน (คน)
วัดที่มีพระสงฆ์ รวม 32,710 - มหานิกาย 30,890 (อารามหลวง 209) - ธรรมยุต 1,799 (อารามหลวง 54) - จัณณิกาย 9 (นอกนั้นเป็นวัดราษฎร์) - อนัมนิกาย 12	พระภิกษุสงฆ์ - มหานิกาย 245,907 - ธรรมยุต 21,911 สามเณร - มหานิกาย 90,577 - ธรรมยุต 12,449	พุทธ 57,324,600
มัสยิด 3,295	โต๊ะอิหม่าม, คอเต็ม, บิหลัน 9,885	อิสลาม 2,815,900
โบสถ์คริสต์ รวม 2,280 - โปรเตสแตนต์ 1,310 - คาทอลิก 950	ผู้สอนศาสนา 2,200	คริสต์ 438,600
โบสถ์อื่นๆ - พราหมณ์ ฮินดู ซิกข์ 20	ผู้สอนศาสนา 70	ฮินดู 2,900 ซิกข์ 4,900 ไม่มีศาสนา 19,900 ไม่ทราบ 4,500

ที่มา: รวบรวมจากกระทรวงศึกษาธิการ, กรมศาสนา, กองแผนงาน หนังสือข้อมูลพื้นฐานด้านการศาสนา

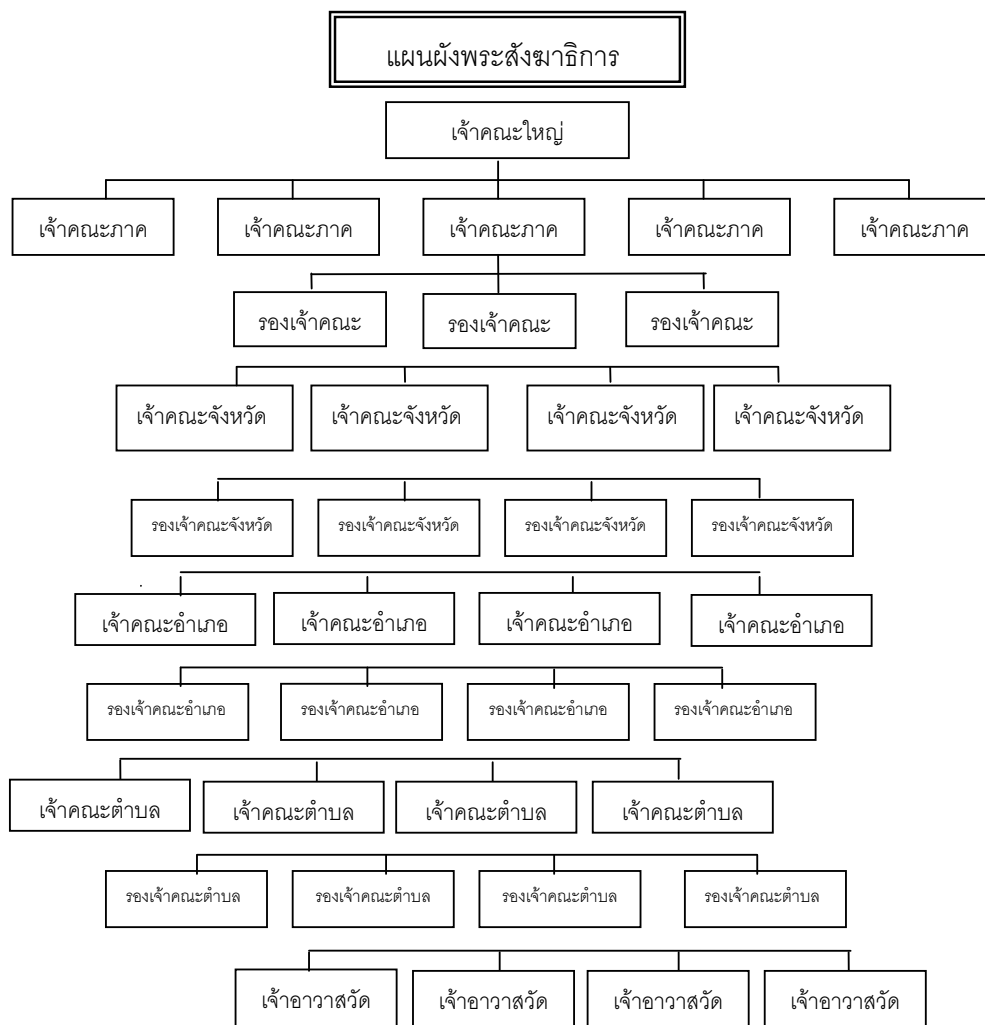
อย่างไรก็ตาม แต่ละศาสนามีข้อปฏิบัติในการควบคุม และคุ้มครองสมณะเพศหรือนักบวชให้มีระเบียบวินัย และมีวิถีปฏิบัติที่แตกต่างกัน แต่เนื่องจากประชาชนมักจะไม่ได้ให้ความสนใจในรายละเอียดของศาสนาอื่นที่ตนไม่ได้นับถือ จึงขอสรุปข้อมูลพื้นฐานพอเป็นสังเขปดังนี้

3.4.1 สมณะในพุทธศาสนา

สังคมไทยเป็นสังคมที่เปิดกว้าง แม้จะยึดถือศาสนาพุทธเป็นศาสนาประจำชาติ แต่ก็ไม่ได้ปิดกั้นประชาชนมิให้หันถือศาสนาอื่น เนื่องจากเห็นว่าทุกศาสนาต้องการสอนให้เป็นคนดี ดังจะ

เห็นได้จากรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2540 มาตรา 73 ระบุว่า รัฐต้องให้ความสำคัญ
อุปถัมภ์และคุ้มครองพระพุทธศาสนาและศาสนาอื่น ส่งเสริมความเข้าใจอันดีและความสมานฉันท์
ระหว่างศาสนิกชนของทุกศาสนา รวมทั้งสนับสนุนการนำหลักธรรมของศาสนามาใช้เพื่อเสริมสร้าง
คุณธรรม และพัฒนาคุณภาพชีวิต

สำหรับพุทธศาสนา ซึ่งเป็นศาสนาประจำชาติของไทย มีพระราชบัญญัติคณะสงฆ์แบ่งการปกครองคณะสงฆ์ตามลำดับชั้น นอกจากนี้ มหาเถรสมาคมยังได้ตรากฎหมายมหาเถรสมาคม ฉบับที่ 16 (พ.ศ.2535) ว่าด้วยการแต่งตั้ง ถอดถอนพระสังฆาธิการ ซึ่งกล่าวไว้ในหมวด 1 ข้อ 4 ว่าพระสังฆาธิการ หมายถึง พระภิกษุผู้ดำรงตำแหน่งปกครองพระสงฆ์ ตามลำดับ คือ

จะเห็นว่า การปกครองวัดและพระภิกษุสามเณรในแต่ละท้องถิ่น เป็นหน้าที่ของเจ้าคณะตามลำดับชั้นลดหลั่นกันไป กล่าวคือ การปกครองคณะสงฆ์ส่วนภูมิภาค มีเจ้าคณะปกครองตั้งแต่เจ้าคณะภาคไปตามลำดับจนถึงระดับวัด เจ้าคณะแต่ละระดับ มีอำนาจหน้าที่ดังนี้

1. เจ้าคณะภาค มีอำนาจหน้าที่ปกครองคณะสงฆ์ในเขตภาคของตน คือ

- (1) ดำเนินการปกครองคณะสงฆ์ ให้เป็นไปตามพระธรรมวินัย กฎหมาย กฎมหาเถรสมาคม ข้อบังคับ ระเบียบ คำสั่ง มติ ประกาศ และพระบัญชาสมเด็จพระสังฆราช
- (2) ควบคุมและส่งเสริมการรักษา ความเรียบร้อยดีงาม การศาสนศึกษา การศึกษา สงเคราะห์ การเผยแผ่พระพุทธศาสนา การสาธารณูปการ และการสาธารณสงเคราะห์ให้ดำเนินไปด้วยดี
- (3) วินิจฉัยการลงนิคหกรรม วินิจฉัยข้ออุทธรณ์คำสั่ง หรือคำวินิจฉัยชั้นจังหวัด
- (4) แก้ไขข้อขัดข้อง ของเจ้าคณะจังหวัดให้เป็นไปโดยชอบ
- (5) ควบคุมบังคับบัญชา เจ้าคณะและเจ้าอาวาส ตลอดถึงพระภิกษุสามเณรผู้อยู่ใต้บังคับบัญชาหรืออยู่ในเขตปกครองของตนและตรวจตราชี้แจง แนะนำการปฏิบัติหน้าที่ของผู้อยู่ใต้บังคับบัญชาให้เป็นไปโดยความเรียบร้อย

2. เจ้าคณะจังหวัด มีอำนาจหน้าที่ปกครองคณะสงฆ์ ในเขตจังหวัดของตน คือ

- (1) ดำเนินการปกครองคณะสงฆ์ให้เป็นไปตาม พระธรรมวินัย กฎหมาย กฎมหาเถรสมาคม ข้อบังคับ ระเบียบ คำสั่ง มติ ประกาศ พระบัญชาสมเด็จพระสังฆราช และคำสั่งของผู้บังคับบัญชาเหนือตน
- (2) ควบคุมและส่งเสริมการรักษาความเรียบร้อยดีงาม การศาสนศึกษา การศึกษา สงเคราะห์ การเผยแผ่พระพุทธศาสนา การสาธารณูปการ และการสาธารณสงเคราะห์ให้ดำเนินไปด้วยดี
- (3) รับอธิกรณ์ วินิจฉัยการลงนิคหกรรม วินิจฉัยข้ออุทธรณ์คำสั่งหรือคำวินิจฉัย ของเจ้าคณะอำเภอ
- (4) แก้ไขข้อขัดข้องของเจ้าคณะอำเภอให้เป็นไปโดยชอบ
- (5) ควบคุมบังคับบัญชาเจ้าคณะและเจ้าอาวาส ตลอดถึงพระภิกษุสามเณรผู้อยู่ใต้บังคับบัญชา หรืออยู่ในเขตปกครองของตนและตรวจตราชี้แจง แนะนำการปฏิบัติหน้าที่ของผู้อยู่ใต้บังคับบัญชาให้เป็นไปโดยความเรียบร้อย

3. เจ้าคณะอำเภอ มีอำนาจหน้าที่ปกครองคณะสงฆ์ในเขตอำเภอของตน คือ

(1) ดำเนินการปกครองคณะสงฆ์ให้เป็นไปตามพระธรรมวินัย กฎหมาย กฎมหาเถรสมาคม ข้อบังคับ ระเบียบ คำสั่ง มติ ประกาศ พระบัญชาสมเด็จพระสังฆราช คำสั่งของผู้บังคับบัญชาเหนือตน

(2) ควบคุมและส่งเสริมการรักษาความเรียบร้อยดีงาม การศาสนศึกษา การศึกษา สงเคราะห์ การเผยแผ่พระพุทธศาสนา การสาธารณูปการ และการสาธารณสงเคราะห์ให้ดำเนินไปด้วยดี

(3) ระวังอธิกรณ์ วินิจฉัยการลงนิคหกรรม วินิจฉัยข้ออุทธรณ์คำสั่งหรือคำวินิจฉัยของเจ้าคณะตำบล

(4) แก้ไขข้อขัดข้อง ของเจ้าคณะตำบลให้เป็นไปโดยชอบ

(5) ควบคุมบังคับบัญชาเจ้าคณะและเจ้าอาวาส ตลอดจนพระภิกษุสามเณรผู้อยู่ใต้บังคับบัญชา หรืออยู่ในเขตปกครองของตนและตรวจตราชี้แจง แนะนำการ ปฏิบัติหน้าที่ของผู้อยู่ใต้บังคับบัญชาให้เป็นไปโดยความเรียบร้อย

4. เจ้าคณะตำบล มีอำนาจหน้าที่ปกครองคณะสงฆ์ในเขตตำบลของตน ดังนี้

(1) ดำเนินการปกครองคณะสงฆ์ให้เป็นไปตามพระธรรมวินัย กฎหมาย กฎมหาเถรสมาคม ข้อบังคับ ระเบียบ คำสั่ง มติ ประกาศ พระบัญชาสมเด็จพระสังฆราช คำสั่งของผู้บังคับบัญชาเหนือตน

(2) ควบคุมและส่งเสริมการรักษาความเรียบร้อยดีงาม การศาสนศึกษา การศึกษา สงเคราะห์ การเผยแผ่พระพุทธศาสนา การสาธารณูปการ และการสาธารณสงเคราะห์ให้ดำเนินไปด้วยดี

(3) ระวังอธิกรณ์ วินิจฉัยการลงนิคหกรรม วินิจฉัยข้ออุทธรณ์คำสั่งหรือคำวินิจฉัยของเจ้าอาวาส

(4) แก้ไขข้อขัดข้องของเจ้าอาวาสให้เป็นไปโดยชอบ

(5) ควบคุมบังคับบัญชาเจ้าอาวาส และพระภิกษุสามเณรในบังคับบัญชาหรืออยู่ในเขตปกครองของตน และตรวจตราชี้แจงแนะนำการปฏิบัติหน้าที่ของผู้ที่อยู่ในบังคับบัญชา ให้เป็นไปโดยความเรียบร้อย

5. **เจ้าอาวาส** พระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ.2535 มาตรา 31 กำหนดให้เป็นผู้แทนของวัดในกิจการทั่วไป มาตรา 37 และ 38 ได้กำหนดอำนาจหน้าที่ของเจ้าอาวาสไว้ดังนี้ (สำนักงานเลขาธิการมหาเถรสมาคม กรมการศาสนา, 2535: 33-34)

- (1) ห้ามบรรพชิตและคฤหัสถ์ ซึ่งมีได้รับอนุญาตจากเจ้าอาวาสเข้าไปอยู่อาศัยในวัด
- (2) สั่งให้บรรพชิตและคฤหัสถ์ ซึ่งไม่อยู่ในโอวาทของเจ้าอาวาสออกไปเสียจากวัด
- (3) สั่งให้บรรพชิตและคฤหัสถ์ที่มีที่อยู่หรือพำนักอาศัยอยู่ในวัด ทำงานภายในวัด หรือให้ทำทัณฑบาต หรือให้ขอขมาโทษในเมื่อบรรพชิตหรือคฤหัสถ์ในวัดนั้นประพฤติผิดคำสั่งเจ้าอาวาสซึ่งสั่งโดยชอบด้วยพระธรรมวินัย กฎมหาเถรสมาคม ข้อบังคับ ระเบียบหรือคำสั่งของมหาเถรสมาคม นอกจากเจ้าอาวาสจะมีอำนาจหน้าที่ตามกฎหมายดังกล่าวแล้ว โดยเหตุที่เจ้าอาวาสเป็นผู้นำในการบริหารงานภายในวัด ซึ่งเป็นผู้มีบทบาทสำคัญที่จะรับผิดชอบต่อความเจริญหรือความเสื่อมแห่งพระพุทธศาสนา ดังนั้น เจ้าอาวาสจึงควรมีบทบาทตามแนวทางการดำเนินงานศาสนาส่วนภูมิภาคตามที่กรมการศาสนาได้วางไว้ พอสรุปได้ 4 ด้านใหญ่ๆ คือ (1) ด้านการปกครอง (2) ด้านการศึกษา (3) ด้านการเผยแผ่ (4) ด้านการสาธารณูปการ กรมการศาสนา (2535)

จะเห็นได้ว่า อำนาจหน้าที่ของเจ้าอาวาสดังกล่าวข้างต้น เป็นอำนาจหน้าที่ของเจ้าอาวาสโดยเฉพาะ จึงถือว่าเจ้าอาวาสเท่านั้นที่จะสั่งหรือบังคับได้ และตามพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ. 2505 และพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ (ฉบับที่ 2) พ.ศ.2535 มาตรา 39 กรมการศาสนา (2535: 281) ได้บัญญัติไว้ว่าในกรณีที่ไม่ได้มีเจ้าอาวาสหรือเจ้าอาวาสไม่สามารถปฏิบัติหน้าที่ได้ ให้แต่งตั้งผู้รักษาการแทนเจ้าอาวาส ให้ผู้รักษาการแทนเจ้าอาวาสมีอำนาจและหน้าที่เช่นเดียวกับเจ้าอาวาส กล่าวโดยสรุปก็คือ นอกจากเจ้าอาวาสหรือผู้รักษาการแทนเจ้าอาวาสแล้ว ไม่มีผู้ใดอยู่ในฐานะที่จะใช้อำนาจหน้าที่ของเจ้าอาวาสได้

3.4.2 ระบบการศึกษาทางพุทธศาสนา

ระบบการศึกษาที่พระสงฆ์จะได้รับสมารถที่จะแยกอธิบายโดยจัดเป็นประเภทใหญ่ๆ ได้ตามหน่วยงานที่รับผิดชอบ ดังนี้ (สำเริง อุดแดง 2537: 19)

1. การศึกษาเป็นระบบของคณะสงฆ์เองโดยเฉพาะเป็นอิสระจากระบบของรัฐ โดยคณะสงฆ์ดำเนินการเอง ประกอบด้วย

1.1) การศึกษาพระปริยัติธรรมแบ่งเป็น แผนกธรรม (สำหรับภิกษุ สามเณร) และแผนกธรรมศึกษา (สำหรับคฤหัสถ์) มี 3 ชั้น คือ ชั้นตรี ชั้นโท และชั้นเอก

1.2) การศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกบาลี ได้แก่ เปรียญธรรม มี 9 ชั้น คือ ประโยค 1 ถึงประโยค 9

2. การศึกษาที่อยู่ในระบบของรัฐหรือจัดให้สอดคล้องกับระบบของรัฐ แยกออกเป็น

2.1) การศึกษาที่ทางฝ่ายของคณะสงฆ์จัดให้สอดคล้องกับระบบของรัฐ โดยหน่วยงานหรือบุคคลในพระศาสนาเป็นผู้ดำเนินงาน ได้แก่

- การศึกษาที่คณะสงฆ์รับเข้าเป็นการศึกษาคณะสงฆ์ ได้แก่ มหาวิทยาลัย 2 แห่ง คือ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย และสภาการศึกษามหามกุฏราชวิทยาลัย

- การศึกษาที่รัฐกำหนดขึ้นตามความประสงค์ของคณะสงฆ์ ได้แก่ โรงเรียนพระปริยัติธรรม แผนกสามัญศึกษา

2.2) การศึกษาในระบบของรัฐ ซึ่งหน่วยงานหรือกลุ่มบุคคลจัดให้แก่พระภิกษุสามเณรโดยขออนุญาตจากรัฐ ได้แก่ การศึกษาผู้ใหญ่สำหรับพระภิกษุสามเณร และการศึกษาในมหาวิทยาลัยเปิดบางแห่ง

3. การศึกษาที่จัดขึ้นเป็นอิสระจากระบบของคณะสงฆ์และระบบของรัฐ ได้แก่ จิตภาวันวิทยาลัยและโรงเรียนพระอภิธรรม เป็นต้น

สำหรับการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกสามัญหลักสูตรปริยัติธรรมแผนกสามัญศึกษา แบ่งเป็น 2 ระดับ คือ มัธยมศึกษาตอนต้นและมัธยมศึกษาตอนปลาย หลักสูตรพระปริยัติธรรมแผนกสามัญศึกษา ระดับมัธยมศึกษาตอนต้น มีหลักการดังนี้

1. เป็นการศึกษาที่มุ่งให้ผู้เรียนค้นพบความสามารถ ความถนัด และความสนใจของตนเอง
2. เป็นการศึกษาวิชาพระปริยัติธรรม เพื่อประพฤติปฏิบัติตามพระธรรมวินัยและศึกษาต่อ
3. เป็นการศึกษาที่มุ่งเน้นให้สามารถปรับตัวเข้ากับสังคมปัจจุบันได้ตามสมควรแก่สมณะวิสัย

จุดหมายของการศึกษาตามหลักสูตรพระปริยัติธรรม แผนกสามัญศึกษาระดับมัธยมศึกษาตอนต้นเป็นการศึกษาที่มุ่งเน้นให้พระภิกษุสามเณรพัฒนาตน ประพฤติปฏิบัติตามพระธรรมวินัย สงฆ์เป็นศาสนทายาทที่ดีและนำความรู้จากการศึกษาไปพัฒนาสังคม ตามระบอบการปกครองแบบประชาธิปไตยที่มีพระมหากษัตริย์เป็นประมุข

ในการจัดการศึกษาตามหลักสูตรนี้ จะต้องมุ่งปลูกฝังให้พระภิกษุสามเณรมีความรู้และทักษะในวิชาพระปริยัติธรรมและวิชาสามัญ มีนิสัยใฝ่หาความรู้ มีสมณะสัญญา เคารพเชื่อฟังและปฏิบัติตามข้อบังคับและระเบียบสงฆ์ มีสุขภาพดีทั้งร่างกายและจิตใจ รู้จักบำรุ้งศาสนสมบัติ

อนุรักษ์และเสริมสร้างสภาพแวดล้อม มีความภูมิใจในความเป็นสมณะ จงรักภักดีต่อชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ และเลื่อมใสระบอบประชาธิปไตยที่มีพระมหากษัตริย์เป็นประมุข

ในปี 2542 กรมศาสนาได้รวบรวมตัวเลขบุคลากรที่เข้ารับการศึกษาศาสนาจากสถาบันศาสนาไว้ดังนี้

1. ระดับประถมศึกษา ได้แก่การศึกษาที่จัดให้แก่เด็กเล็กในศูนย์อบรมเด็กของสถาบันศาสนา (ตัวเลขนี้รวมทั้งวัดและมัสยิด) มีจำนวน 3,860 ศูนย์ ครูพี่เลี้ยง 10,583 คน และนักเรียน 234,483 คน

2. โรงเรียนพุทธศาสนาวันอาทิตย์ ได้แก่การศึกษาที่จัดให้แก่เด็กและเยาวชนเพื่อให้มีความรู้ด้านพระพุทธศาสนา คุณธรรม จริยธรรม ควบคู่กับวิชาสามัญ โดยแบ่งตามระดับเป็นชั้นเตรียม ชั้นต้น ชั้นกลาง ชั้นสูง รวม 1,239 แห่ง ครู อาจารย์ 9,298 คน และนักเรียน 225,520 คน

3. โรงเรียนพระปริยัติธรรม มี 8,058 สำนักเรียน แบ่งเป็นหลักสูตรแผนกธรรมและธรรมศึกษา มีครูอาจารย์ 26,248 รูป/คน นักเรียนแผนกธรรม(ซึ่งเรียนเฉพาะภิกษุ สามเณร) 207,483 รูป ส่วนนักเรียนแผนกธรรมศึกษา(ซึ่งเรียนเฉพาะคฤหัสถ์) มี 350,980 คน หลักสูตรแผนกสามัญมีนักเรียน 72,361 รูป และหลักสูตรแผนกบาลี มีครู อาจารย์ 4,290 รูป/คน มีนักเรียน 45,642 รูป สำหรับแผนกสามัญซึ่งมีการศึกษา 2 ระดับ คือระดับมัธยมศึกษาตอนต้นและตอนปลายในปี 2542 มีจำนวนโรงเรียน 382 แห่ง ห้องเรียน 2,701 ห้อง มีครู อาจารย์รวม 6,700 รูป เป็นสามเณร 50 รูป มีจำนวนนักเรียนมัธยมศึกษาตอนต้น 51,514 รูป และตอนปลาย 18,880 รูป

4. ระดับอุดมศึกษา ในปี 2542 มีสถาบันอุดมศึกษาของสงฆ์ 2 แห่งเปิดสอนระดับปริญญาตรีและปริญญาโท คือมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ซึ่งมีวิทยาเขตในภูมิภาค 15 แห่ง และมหาวิทยาลัยมกุฏราชวิทยาลัยมีวิทยาเขตในภูมิภาค 7 แห่ง มีอาจารย์รวม 477 รูป/คน นักศึกษารวม 9,775 รูป/คน เป็นนักศึกษาระดับปริญญาตรี 9,424 รูป/คน ระดับปริญญาโท 351 รูป/คน

เพื่อให้สอดคล้องกับการศึกษาตามหลักสูตรพระปริยัติธรรม กรมการศาสนา (2541:3-14) ได้กำหนดแนวทางการพัฒนาวัดให้เป็นศูนย์กลางของชุมชน โดย

1. พัฒนาวัดให้เกิดความรู้สึกแก่ชุมชนในท้องถิ่นว่าวัดเป็นของตนมีความรู้สึกหวงแหน รัก และช่วยกันดูแลรักษา

2. สร้างสภาพวัดให้มีความหมาย 5 ประการ ดังที่กล่าวข้างต้น คือ เป็นที่พักอาศัยของพระภิกษุสามเณร เป็นที่บวชเรียนศึกษาพระปริยัติธรรม เป็นที่ทำบุญบำเพ็ญกุศลของชาวบ้าน เป็นที่ที่

ชาวบ้านนั้นได้เข้ามาหาความสงบทางกายและใจ เป็นศูนย์กลางสำหรับทำกิจกรรมทางสังคมของชาวบ้าน

3. สร้างความสัมพันธ์ระหว่างวัดกับประชาชนในท้องถิ่น วัดต้องสะอาดร่มรื่น มีการจัดกิจกรรมเพื่อประชาชน มีความพร้อมที่จะให้บริการแก่ประชาชนในท้องถิ่นที่มีความต้องการเข้าวัด เพื่อบำเพ็ญกุศล ศึกษาพระธรรมวินัยและหลักพระพุทธศาสนา ประชาชนจะได้เห็นคุณค่าและเข้าวัดมากขึ้น

4. สร้างความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันระหว่างวัดกับประชาชนในท้องถิ่น วัดควรเป็นแกนนำของประชาชนในท้องถิ่นในการติดต่อกับหน่วยงานอื่นๆ การจัดกิจกรรมเพื่อการสาธารณูปโภค สาธารณูปการ ตลอดจนการส่งเสริมอาชีพซึ่งควรใช้วัดเป็นศูนย์กลาง

5. ให้เกิดการยอมรับตลอดไปว่า วัดกับชุมชนนั้นๆเป็นหน่วยเดียวกันให้ความช่วยเหลือเกื้อกูลซึ่งกันและกัน

รายงานการศึกษาวิจัยของพระเทพปริยัติเมธี (รุ่น ชีร์ปัญญาญ, 2546) ผลการวิจัยเกี่ยวกับพระสงฆ์ที่สำเร็จการศึกษาจากมหาวิทยาลัยจุฬาลงกรณ์ราชวิทยาลัย พบว่า พระนิสิตส่วนใหญ่มาจากภาคตะวันออกเฉียงเหนือ อาชีพทางครอบครัวยากจน แต่เนื่องจากต้องการศึกษาเล่าเรียนจึงเข้าไปอยู่ในวัดรับใช้เจ้าอาวาสและอาศัยเรียนหนังสือจากพระ ต่อมาบวชเป็นสามเณรศึกษาพระธรรมวินัยคู่กับการเรียนที่ทางกระทรวงศึกษาธิการจัดให้สอบเทียบ พอได้ในชั้นที่สูงขึ้นก็จะศึกษาต่อในมหาวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์ราชวิทยาลัย จากนั้นอาจจะศึกษาต่อระดับสูงในที่เดิม หรือในสถาบันอุดมศึกษาอื่นๆ หรือสึกออกไปเป็นคฤหัสถ์

ดังที่พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช, 2546) ซึ่งเป็นผู้เชี่ยวชาญด้านการศึกษาของสงฆ์ ได้วิเคราะห์ไว้ว่า

“ในด้านพระภิกษุและสามเณรที่บวชมา เมื่อเข้าสู่กระบวนการเล่าเรียนจึงมักจะต้องการเรียนเพียงเพื่อให้ได้ประกาศนียบัตร หรือปริญญาบัตร เพื่อยกฐานะของตนให้ทัดเทียมในสังคม สึกไปเป็นลูกจ้าง ไปมีลูกเมีย เอาตัวรอดทางโลกเท่านั้น ส่วนใหญ่ไม่อยากจะอยู่เป็นเจ้าอาวาสเป็นพระเถระ ตลอดชีวิต เรียนทางธรรมแต่ใจเผลอไปทางโลก เป้าหมายเผลอไปทางโลกเกือบทั้งหมด และยิ่งรู้ว่าอยู่ไปก็ไม่มีความสุขทางตำแหน่งการงานในคณะสงฆ์ เนื่องจากตำแหน่งทางคณะสงฆ์ปิดหมด ต้องรอให้เกษียณ 80 ปี หรือมีผู้ตายเสียก่อน จึงจะมีการบรรจุใหม่ ทำให้ตัดสินใจสึกไปดีกว่า ที่เหลืออยู่ยังไม่สึกก็มีจำนวนน้อย ไม่พอที่จะบรรจุทดแทนพระทำงานที่สึกย้าย หรือตายลงไปทุกที ทำให้ตำแหน่งที่ว่างมากอยู่แล้วยิ่งว่างมากออกไปอีก พอเจ้าอาวาสสึกหรือตายเมื่อไร วัดนั้นก็

หาพระเป็นเจ้าของเจ้าอาวาสไม่ได้ หาได้ก็แค่ผู้รักษาการ” ซึ่งนับเป็นความคับแค้นทางโอกาสก้าวหน้าในงานด้านพุทธศาสนาซึ่งควรจะต้องหาทาง

ดังนั้น การที่จะให้สังคมอยู่ในศีลธรรม ให้พระสงฆ์เป็นผู้สืบทอดศาสนา เป็นพระสงฆ์ที่ดี เป็นเนืองนาบุญของโลกและทำงานเพื่อศาสนาอย่างมีประสิทธิภาพ โดยไม่ดูว่าพระสงฆ์ด้วยโอกาสและมีข้อจำกัดในด้านการศึกษาอย่างไรบ้าง ประชาชนและรัฐบาลได้ให้การสนับสนุนส่งเสริมเพียงใด มีคนเข้าบวชเท่าใด มีผู้ตั้งใจศึกษาและปฏิบัติจริงจังเพียงใด จำนวนเท่าใด ลูกชาวบ้านจำนวนแสนที่สมัครบวชอุทิศชีวิตแก่ศาสนาอย่างถาวรมีกี่คน ที่บวชเรียนจริงๆ กี่คน ที่บวชไม่เรียนกี่คน ที่บวชเรียนจบระดับสูง สามารถทำงานพระศาสนาได้มีกี่คน คำตอบคือ มีน้อยมาก จำนวนพระสงฆ์สามเณรแสนกว่ารูปในประเทศไทยที่ทำงานได้ผลมีไม่ถึงหมื่น พระพุทธศาสนาจะได้กำลังพลที่ดี มีคุณภาพเฉลี่ยฉลาดแข็งแรงมาบริหารศาสนาให้รุ่งเรืองด้วยวิธีใด และการสร้างความสัมพันธ์ระหว่างวัดกับชุมชน เพื่อให้วัดมีความหมายครบถ้วน โดยเฉพาะอย่างยิ่งคือด้านการเป็นศูนย์กลางกิจกรรมทางสังคม เพื่อการพัฒนาคุณภาพประชาชนท้องถิ่น แทนการเน้นในเรื่องศาสนาแต่อย่างเดียวจะเป็นไปได้เพียงใด

3.4.3 แม่ชี

การบวชในพุทธศาสนามี 2 ระดับ คือ การบรรพชา (ได้แก่การบวชเณร) และการอุปสมบท (ได้แก่การบวชพระ) แม่ชีไม่ได้ผ่านการบวชทั้ง 2 ระดับนี้ ในทางวิชาการจึงไม่ถือว่าแม่ชีเป็นนักบวชในพุทธศาสนา การบวชของแม่ชีเป็นการปวารณาตัวว่าจะรักษาศีลข้อที่ 1 ถึงข้อที่ 8 ฉะนั้นโดยลักษณะนี้จึงถือว่าแม่ชีเป็นอุบาสิกา แต่ที่เรารู้ว่าแม่ชีไม่ใช่อุบาสิกาแบบฆราวาสหญิงโดยทั่วไปก็เพราะแม่ชีมีการแต่งกายเฉพาะตัวเอง และปลงผม ซึ่งการรักษาศีล 8 ของแม่ชีจะต้องทำอยู่ตลอดเวลาในขณะที่แต่งกายเป็นแม่ชีและปลงผม ในขณะที่ฆราวาสหญิงอาจเข้าๆออกๆในการรักษาศีล 8 ได้ ดังนั้นสำหรับตัวแม่ชีแล้ว แม่ชีจะถือว่าตัวเองเป็นนักบวช เพียงแต่ไม่ผ่านขั้นตอนการบวชอย่างเป็นทางการเท่านั้น และเนื่องจากกรรมศาสนาซึ่งมีหน้าที่รับผิดชอบโดยตรงไม่ได้ระบุสถานภาพของแม่ชีออกมาให้ชัดเจนว่าเป็นอะไรแน่ การตีความของหน่วยราชการต่างๆจึงไม่เหมือนกัน การให้หรือไม่ให้สิทธิแม่ชีในเรื่องใดบ้างจึงเป็นวิจากรณญาณของหน่วยงานที่รับผิดชอบโดยตรงในเรื่องนั้นๆ เช่น กระทรวงมหาดไทยถือว่าแม่ชีเป็นนักบวช จึงไม่มีสิทธิออกเสียงเลือกตั้ง แต่กระทรวงคมนาคมถือว่าแม่ชีไม่ใช่ นักบวช จึงต้องเสียค่าโดยสารรถรับจ้างสาธารณะเต็มราคา

บทบาทของแม่ชีถูกจำกัดอยู่เพียงการสวดศพเท่านั้น โดยสวดสลับกับพระและไม่นิยมเชิญแม่ชีมาสวดในงานมงคล นอกจากนั้นยังมีความเชื่อที่ว่า การใส่บาตรหรือทำบุญใดๆ กับแม่ชีจะไม่ได้บุญเท่ากับทำกับพระสงฆ์ หรือแม้แต่กับสามเณร รวมทั้งการที่แม่ชีเมื่อก่อนบวชเคยปรนนิบัติคนในครอบครัว เมื่อมาบวชจึงมักยินดีทำหน้าที่ปรนนิบัติดูแลพระสงฆ์ ทั้งๆ ที่ไม่มีระบุไว้ในพระธรรมวินัย แต่เป็นเพียงความเคยชิน และธรรมเนียมปฏิบัติที่เคยทำกันมามากกว่า อีกประเด็นหนึ่งที่ทำให้สถานภาพของแม่ชีไม่ได้รับการยอมรับก็เนื่องมาจากการศึกษาของแม่ชียังเป็นการศึกษาที่ถูกครอบงำโดยระบบที่พระสอนตามๆ กันมา โดยไม่ได้รับการสอนเรื่องเกียรติค่า^{*} เลย (สตรีทัศน์, 2538)

ความเป็นมาของแม่ชีไทยไม่ปรากฏชัดว่าเริ่มขึ้นเมื่อใด แต่จากคำค้นคว้าของโสภาและอภิชาติ (2545: 1-3) พบว่า มีการสันนิษฐานว่าแม่ชีมีมาพร้อมกับที่พุทธศาสนาฝ่ายเถรวาสแพร่เข้าสู่เมืองไทย (ฉัตรสุมาลย์ กบิลสิงห์, 2528 อ้างในเจริญ ทิชาภรณ์, 2544: 2) ได้ทำการศึกษาค้นคว้าจากจดหมายเหตุของ เวชุตัน ในปี 2531 และสรุปว่าแม่ชีมีมาตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา อีกทั้งนิโคลาส แซเวส ชาวฝรั่งเศส ได้เขียนหนังสือชื่อ “ประวัติศาสตร์ธรรมชาติและการเมืองแห่งราชอาณาจักรสยาม” (วารสารแม่ชีสาร ปีที่ 2 ฉบับที่ 7, 2514: 29 อ้างในประคอง สิงหนาทนิตกริช, 2516: 3) สรุปได้ว่า ผู้หญิงสมัยกรุงศรีอยุธยาหากต้องการบวช ต้องมีอายุล่วง 50 ปีขึ้นไป เพื่อป้องกันข้อครหาในนินทา จึงต้องโกนหัวโกนคิ้ว และนุ่งขาวห่มขาว ออกจากครอบครัวมาอยู่รวมกันกลุ่มละ 3-4 คนในบริเวณใกล้วัด เพื่อสะดวกในการสวดมนต์และเจริญภาวนาในโบสถ์ รวมทั้งทำบุญถวายอาหารพระสงฆ์ นอกจากนั้นยังบำเพ็ญประโยชน์โดยการเย็บเยียนคนเจ็บป่วยและผู้สูงอายุ ประพฤติตนเป็นประโยชน์และเป็นที่เคารพนับถือ คนส่วนใหญ่จึงเคารพกราบไหว้เรียกว่า นางชี ซึ่งแสดงให้เห็นว่า ฐานะทางสังคมของแม่ชีสมัยนั้นได้รับการยกย่องยอมรับโดยประชาชนทั่วไปพอสมควร แต่มาในสมัยรัตนโกสินทร์ยุคปัจจุบันซึ่งเน้นความเจริญทางเศรษฐกิจเป็นอย่างมาก ทำให้ภาพลักษณ์ของแม่ชีในฐานะผู้หญิงที่เสียสละทางโลกหันมาศึกษาธรรมะ และบำเพ็ญตนเป็นประโยชน์ต่อสังคมกลับถูกมองไปในทางลบ บางคนนำมาใช้เป็นเครื่องมือในการต้มตุ๋นหลอกลวง หรือโดยการขอทานเรียกรายเงินเพื่อประโยชน์ของตนเอง ทำให้สังคมเกิดความเคลือบแคลง และเสื่อมศรัทธา

* เกียรติค่า เป็นบทสรรเสริญบรรดาภิกษุที่บรรลุนิพพานในสมัยพุทธกาล ในพระไตรปิฎกมีอยู่ไม่มากนัก แสดงให้เห็นว่า ไม่ว่าจะถูกกดขี่อย่างไร แม่ชีบ้นทึกจะเป็นผู้ชาย เกียรติค่านี้อาจต้องโดดเด่นจริงๆ จึงทำให้ผู้บ้นทึกซึ่งเป็นชายไม่สามารถละเว้นเรื่องนี้ไปได้

แม้ว่าในสมัยพุทธกาล พระพุทธเจ้าได้ทรงเห็นความตั้งใจและความศรัทธาอย่างแรงกล้าของพระนางปชาบดีผู้เป็นน้ำ จึงทรงอนุญาตให้บวชเป็นภิกษุณีโดยมีศีลให้ยึดถือปฏิบัติมากกว่าภิกษุเพื่อคุ้มครอง สวัสดิภาพของนักบวชหญิงเนื่องจากความแตกต่างทางสรีระ แต่ทว่าในการบรรลุธรรมจะมีเท่าเทียมกันทั้งหญิงชาย เนื่องจากพระพุทธศาสนาเริ่มขึ้นในประเทศอินเดีย ซึ่งความเชื่อในศาสนาพราหมณ์ซึ่งถือความแตกต่างโดยระบบชั้นวรรณะและเพศ ซึ่งทำให้ศรัทธาและการดำรงอยู่ของภิกษุณีที่เป็นไปได้อย่างยากลำบาก ในที่สุดไม่ปรากฏว่ามีผู้สืบต่อความเป็นภิกษุณีฝ่ายเถรวาท ดังนั้นยุคต่อมาผู้หญิงที่ปรารถนาจะศึกษาพระธรรมคำสอนโดยการสละบ้านเรือนและครอบครัวจึงทำได้เพียงการบวชชี เนื่องจากไม่มีภิกษุณีที่บวชให้ แม้ว่าปัจจุบันจะมีการรื้อฟื้นการบวชภิกษุณีขึ้นในประเทศไทย แต่ก็ยังเป็นการต่อสู้ของผู้หญิงกลุ่มเล็กๆ ซึ่งไม่มีการยอมรับในวงกว้าง ดังนั้น การบวชชีจึงเป็นทางเลือกที่เป็นไปได้สะดวกของผู้หญิงส่วนใหญ่ที่ต้องการศึกษาและปฏิบัติธรรมมากกว่าการบวชเป็นภิกษุณี

หลักฐานเรื่องการบวชชีที่จัดทำเป็นสถิติเริ่มโดยกรมศาสนาในปี 2509-2510 ว่า มีประมาณ 77,559 คน แต่ในบทวิเคราะห์ประมาณว่ามีอยู่จริงไม่เกิน 30,000 คน (ประคอง, แหล่งเดิม) และในรายงานของสถาบันแมชชีไทย ปี 2543 ระบุว่าแม่ชีที่ขึ้นทะเบียนเป็นสมาชิกของสถาบันแมชชีไทย 5,000 ราย แต่ก็ยังมีแม่ชีอีกมากที่ไม่ได้ขึ้นทะเบียน และมีการเคลื่อนไหวเข้าออกอยู่ตลอดเวลา จึงไม่ทราบจำนวนที่แท้จริง (โสภา และอภิชาติ, แหล่งเดิม: 3-4)

3.4.4 ผู้สอนศาสนาอิสลาม

เนื่องจากศาสนาอิสลามไม่มีสมณะ อิสลามทุกคนมีหน้าที่ต้องสืบทอดศาสนาของตน โดยการศึกษาเล่าเรียนศาสนา ปฏิบัติตามคำสอน ถวายทอดสู่ลูกหลาน และผู้ที่เห็นสมควร

ท่านนบีมุฮัมมัด ซึ่งเป็นศาสดาองค์สุดท้ายได้ชี้แจงไว้ว่า หลักการของอิสลามมี 3 ประการ จำเป็นที่มุสลิม (ผู้นับถือศาสนาอิสลาม) ต้องยึดถือปฏิบัติจะละเว้นข้อใดมิได้เลย (ซัดดียา และคณะ, 2546: 38-42)

1. หลักศรัทธา (อัล-อีมาน)

ในศาสนาอิสลามถือว่าหลักศรัทธาคือหัวใจของบัญญัติ หลักศรัทธานี้ทำให้อิสลามแตกต่างจากศาสนาอื่นในแง่ที่ว่า การประกอบความดีของผู้ใดจะได้รับการตอบแทนจากพระองค์อัลเลาะห์หรือไม่ ขึ้นอยู่กับว่าเขามีศรัทธาหรือไม่มากนักน้อยเพียงใดหลัก ศรัทธามี 6 ประการคือ

(1) ศรัทธาต่อพระองค์อัลเลาะห์ว่า “ไม่มีพระเจ้าอื่นใดนอกจากพระองค์อัลเลาะห์”

(2) ศรัทธาต่อบรรดาโมลาอิกะห์ (เทวทูต) ของพระองค์ ซึ่งพระองค์ทรงสร้างขึ้นเพื่อปฏิบัติ การตามพระประสงค์ของพระองค์

(3) ศรัทธาต่อบรรดาคัมภีร์อันมีชื่อว่า คัมภีร์อัลกุรอาน ซึ่งเป็นคัมภีร์ฉบับสุดท้ายที่พระเจ้า ทรงประทานมาให้แก่นมนุษยชาติ โดยผ่านทางศาสนทูตมุฮัมมัด

(4) ศรัทธาต่อบรรดานบีและรอซูล คือ บรรดาศาสดาและศาสนทูต ซึ่งพระองค์ทรง คัดเลือกให้นำบทบัญญัติต่างๆ ของพระเจ้ามาสั่งสอนให้แก่มวลมนุษยทุกยุคทุกสมัย โดยศาสดา และศาสนทูตเหล่านี้จะต้องชี้แจงให้ทราบถึงผลตอบแทนในการทำดีและผลสนองในการทำชั่ว

(5) ศรัทธาต่อวัน “อากีเราะห์” หรือวันสุดท้าย คือ วันสิ้นโลกอันจะเป็นวันที่โลกซึ่งเป็นเวที แห่งการทดลองแตกสลาย และจะเป็นวันแห่งการพิพากษาความดีความชั่วของมนุษย์ทุกคน ในวัน นั้นทุกชีวิตจะบังเกิดอีกครั้งเพื่อรับการพิพากษาสิ่งต่างๆ ที่เขาได้ทำไว้ในโลกนี้ จากนั้นจะไม่มีกาล อวสานมนุษย์และสรรพสิ่งที่เกิดขึ้นแล้วจะคงอยู่ตลอดชั่วนิรันดร์

(6) ศรัทธาต่อกฎกำหนดสภาวะการณ ซึ่งหมายถึงระเบียบที่พระผู้เป็นเจ้ากำหนดไว้แก่โลก และแก่นมนุษยชาติ แบ่งได้เป็น 2 ลักษณะ คือ กฎที่ตายตัวเป็นกฎที่ดำเนินไปตามพระประสงค์ เช่น การถือกำเนิด ชาติพันธุ์ รูปร่างหน้าตา การโคจรของดวงดาว ฯลฯ และกฎที่ไม่ตายตัว อันดำเนิน ไปตามความสัมพันธ์ระหว่างเหตุและผล อยู่ในดุลยพินิจของมนุษย์ที่จะใช้สติปัญญา ซึ่งพระผู้เป็น เจ้าประทานให้เลือกปฏิบัติ

2. หลักปฏิบัติ (อัล-อิสลาม) มีทั้งหมด 5 ประการ คือ

(1) การปฏิญาณตนว่า “ไม่มีพระเจ้าอื่นใดนอกจากพระองค์อัลเลาะห์ และมุฮัมมัด คือ ศาสนทูตของพระองค์”

(2) การละหมาด คือ การแสดงความเคารพต่อพระเจ้าทั้งร่างกาย วาจา ใจ เป็นการควบคุมพฤติกรรมให้มุสลิมยึดมั่นในความดี ละเว้นความชั่ว โดยมุสลิมจะละหมาดวันละ 5 เวลา คือ ย่ำรุ่ง กลางวัน เย็น พลบค่ำ และกลางคืน

(3) การถือศีลอด หมายถึง การงดเว้นจากการบริโภคอาหาร เครื่องดื่ม กิจกรรมทางเพศ และการรักษาอวัยวะทุกส่วนให้พ้นจากการทำความชั่ว มุสลิมทุกคนที่บรรลุนิติภาวะแล้วต้องถือศีล อด ยกเว้น คนชรา คนป่วยเรื้อรัง หญิงมีครรภ์หรือแม่ลูกอ่อนที่ต้องให้นมทารก บุคคลที่ทำงานหนัก บุคคลระหว่างเดินทาง หญิงมีรอบเดือนและหลังคลอด วัตถุประสงค์ของการถือศีลอดก็เพื่อให้เกิด การสำรวม กาย วาจา ใจ ทำให้รู้จักความหิวโหย รู้จักสภาพของความยากไร้ได้โดยประสบการณ์ ตรง เพื่อให้เกิดความอดทน และการเสียสละช่วยเหลือเกื้อกูลแก่ผู้ยากไร้ด้วยใจจริง

(4) การบริจาคชะกาดหรือทาน หมายถึง การที่มุสลิมที่มีทรัพย์สินเกินจำนวนที่กำหนดไว้ภายในรอบปีจะต้องบริจาคทานอันเป็นการบังคับ โดยมีการกำหนดผู้มีสิทธิได้รับการบริจาคทานบังคับไว้ 8 ประเภท คือ (1) คนจน (2) คนอนาถา (3) ผู้มีศรัทธาเข้ารับนับถือศาสนาอิสลาม (4) ผู้มีหนี้สินเพื่อไถ่หนี้ (5) ผู้ปฏิบัติการสู้รบอย่างเสียสละเพื่อพระผู้เป็นเจ้า (6) ผู้เดินทางหรือผู้พลัดถิ่น (7) พนักงานดูแลกองทุนชะกาด (8) ทาสที่จะนำชะกาดนี้ไปไถ่ตัว หรือผู้สูญเสียอิสรภาพจากเงื่อนโซ่ทางการเงิน

(5) การประกอบพิธีฮัจญะห์ คือ การเดินทางไปประกอบศาสนกิจ ณ นครเมกกะ ประเทศซาอุดีอาระเบีย ในการนี้ให้ใช้เฉพาะแก่ผู้มีสุขภาพแข็งแรง มีสติปัญญาสมบูรณ์มีทรัพย์สินพอเพียงไม่เดือดร้อน และการเดินทางต้องปลอดภัยด้วย

3. หลักการทำความดีด้วยความสำนึกมัน (อัล-อิหซาน) ซึ่งมีอีกหลายประการที่สำคัญ เช่น (1) หลักความสะอาด (2) หลักความโอบอ้อมอารี (3) หลักความอดทน (4) หลักความนอบน้อมถ่อมตน (5) หลักความละอาย (6) หลักความซื่อสัตย์ (7) หลักความยุติธรรม (8) หลักความตั้งใจจริง เป็นต้น รวมทั้งหลักจริยธรรมอิสลามอื่นๆ เช่น การกลับเนื้อกลับตัว การระมัดระวังต่อการกระทำผิด การทบทวนตนเอง การยืนหยัดต่อสู้กับอารมณ์ใฝ่ต่ำของตนเอง รวมทั้งการต่อสู้กับสิ่งไม่ถูกต้องภายนอกด้วย

3.4.5 ระบบการศึกษาทางศาสนา

สำหรับการศึกษาทางศาสนาอิสลาม มีสถาบันศึกษาศาสนา 2 ระดับ คือ ระดับเด็กเล็กที่เรียกว่าโรงเรียน “ตาดีกา” และระดับเด็กโตที่เรียกว่าโรงเรียน “ปอเนาะ” สำหรับตาดีกานั้น ส่วนใหญ่จะเป็นการเรียนแบบไม่เป็นทางการ อาจจัดขึ้นเป็นกลุ่มที่บริเวณมัสยิด หรือบ้านของเอกชนที่มีสถานที่พอเพียงและสัญจรไปมาสะดวก หรืออาจจะเชิญครูไปสอนที่บ้านก็ได้ แล้วแต่ฐานะผู้ปกครอง หลักสูตรก็ไม่มีกำหนดตายตัวยืดหยุ่นได้แล้วแต่ครูผู้สอนจะเห็นสมควรจัดให้เหมาะสมกับวัย ความสามารถของเด็กและความประสงค์ของผู้ปกครอง ส่วนใหญ่จะเรียนพยานะ สาระและการผสมคำ รวมทั้งการออกเสียงคำภาษาอาหรับ อันเป็นภาษาของพระมหาคัมภีร์อัลกุรอาน ซึ่งทั่วโลกจะนิยมใช้ฉบับดั้งเดิมที่เป็นภาษาอาหรับ จึงจำเป็นที่มุสลิมทั่วโลกจะต้องอ่านภาษาอาหรับได้อย่างน้อยคำในพระมหาคัมภีร์

สำหรับการศึกษาระดับเด็กโต คือ โรงเรียนปอเนาะนั้น คำว่า “ปอเนาะ” เป็นภาษามลายูหมายความว่า “ที่อยู่” หรือ “กระท่อมเพื่อศึกษาธรรม” เปรียบเทียบกับภาษาไทยก็จะตรงกับคำว่า

“อาศรมธรรม” (พายัพ, 2546)

โรงเรียนปอเนาะจึงเป็นโรงเรียนที่สอนเฉพาะศาสนาอิสลามเพียงอย่างเดียว ผู้เรียนต้องอาศัยกินอยู่พร้อมทั้งศึกษาธรรมะอยู่ที่โรงเรียน

สถาบันปอเนาะนี้ เดิมบุคคลผู้ทรงคุณวุฒิทางศาสนาอิสลามเป็นผู้สร้างขึ้นและตั้งตนเป็นเกจิอาจารย์ เรียกว่า “โต๊ะครู” ทำการอบรมสั่งสอน เผยแพร่ศาสนา โดยไม่เรียกร้องรับค่าตอบแทน แต่ทำเพื่อผลบุญในปรภพและเกียรติคุณจากการยอมรับของสังคมมุสลิม ผู้ปกครองที่ส่งลูกหลานมาเรียนมักจะตอบแทน โดยการบริจาคเงินช่วยค่าแรง ค่าใช้จ่ายต่างๆ เป็นการตอบแทนตามสถานภาพของตน นอกจากนี้หากชุมชนใดมีกองทุนเงินบริจาค (ส่วนใหญ่ได้จากการบริจาคทานทั้งที่เป็นทานบังคับ และนอกเหนือจากการบังคับ)

ในสมัยก่อนนักศึกษาที่มาจากท้องถิ่นห่างไกลจะต้องมาปลูกกระท่อมเล็กๆ (เรียกว่า ปอเนาะ) เป็นที่พักอาศัยอยู่เป็นกลุ่มๆ ในบริเวณบ้านของโต๊ะครูและจัดหาเครื่องบริโภคอุปโภคมาใช้สอยเอง สถานที่ที่เรียนใช้ “บาไล” หรือ บ้านโต๊ะครู เป็นที่สอน ต่อมาเมื่อมีผู้เรียนมากขึ้นจึงสร้างเป็นอาคารเรียนเอกเทศถาวรขึ้นมา ซึ่งขึ้นอยู่กับฐานะเศรษฐกิจของสังคมที่ปอเนาะตั้งอยู่

วิชาที่สอนในปอเนาะ ได้แก่

- วิชาฝึกอ่านคัมภีร์อัลกุรอาน ให้ถูกต้องและเข้าใจในความหมาย
- วิชาเตฮิิต ว่าด้วยเอกภาพ และคุณลักษณะของอัลเลาะห์ และของพระศาสดา
- วิชาฟิกี ว่าด้วยข้อควรและไม่ควรปฏิบัติของมุสลิมและวิธีปฏิบัติศาสนกิจ
- วิชาภาษาอาหรับ และภาษามลายู
- วิชาว่าด้วยจริยธรรมอิสลามและวิชากฎหมายอิสลามว่าด้วยครอบครัว มรดก และอื่นๆ

จังหวัดปัตตานี เป็นแหล่งกำเนิดปอเนาะ เป็นศูนย์การเผยแผ่ศาสนาอิสลามที่สำคัญของประเทศไทย มีนักศึกษาจากจังหวัดต่างๆ ทั้งภาคกลางและภาคใต้ เข้ามาศึกษาและนำเอาระบบการเรียนการสอนไปใช้ในจังหวัดของตนจนแพร่หลาย

ข้อมูลจากกองโรงเรียนนโยบายพิเศษ สำนักงานการศึกษาเอกชน (สช.) ระบุว่า ในปัจจุบันมีโรงเรียนปอเนาะกว่า 550 โรงเรียน แบ่งเป็นโรงเรียนสอนศาสนาอย่างเดียวประมาณ 300 โรงเรียน และโรงเรียนที่เปิดสอนทั้งวิชาสามัญและศาสนาประมาณกว่า 200 โรงเรียน ซึ่งประเภทหลังนี้เพิ่มขึ้นเรื่อยๆ เพราะผู้คนเริ่มเห็นความจำเป็นในการที่จะต้องเรียนศาสนาและวิชาสามัญควบคู่กันไป

ระบบการเรียนการสอนแบบ “ปอเนาะ” ปัจจุบันแบ่งออกเป็น 3 ประเภท คือ

1. ปอเนาะดั้งเดิมที่สอนศาสนาอย่างเดียวประเภทนี้ จะไม่ได้สิทธิในการอุดหนุนเงินจากรัฐ

2. ปอเนาะที่จัดทะเบียนกับรัฐและเปิดวิชาสามัญควบคู่ไปกับศาสนา

3. โรงเรียนเอกชนสอนศาสนาอิสลาม

โรงเรียนประเภทที่สอง ยังแบ่งออกเป็น 2 ประเภทย่อย คือ เป็นโรงเรียนสอนวิชาสามัญและศาสนาทั่วไปที่ได้มาตรฐาน และโรงเรียนที่สอนวิชาสามัญและศาสนาเช่นเดียวกันแต่อาจจะมิอุปกรณ์การเรียนการสอนไม่ครบ ซึ่งโรงเรียนดังกล่าวจะได้รับเงินอุดหนุนเป็นรายปี

เฉพาะโรงเรียนสอนวิชาสามัญและศาสนาทั่วไปที่ได้มาตรฐาน ยังแยกย่อยออกเป็นโรงเรียนที่จัดทะเบียนเป็นบุคคลธรรมดาได้รับเงินสนับสนุนจากรัฐบาล 40% กับโรงเรียนที่จัดทะเบียนเป็นนิติบุคคลได้รับเงินอุดหนุนปีละ 60% และโรงเรียนที่จัดทะเบียนเป็นนิติบุคคลก่อนปี 2539 จะได้รับเงินอุดหนุนจากรัฐบาล 100%

จากการศึกษางานวิจัยที่ผ่านมายังไม่พบงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับความยากจนในกลุ่มสมณะ อย่างไรก็ตาม ในสังคมไทย ประชาชนส่วนใหญ่นับถือศาสนาพุทธ การบวชเป็นพระภิกษุสามเณร และแม้ยังคงเป็นประเพณีที่ยึดถือปฏิบัติกันมาช้านานจนถึงปัจจุบัน สำหรับคนยากจนการบวชเป็นวิธีทางหนึ่งที่ทำให้หลุดพ้นจากความยากจนและการเพิ่มศักดิ์ศรีได้โดยเฉพาะอย่างยิ่งการบวชเณรหรือบวชพระเป็นวิธีทางที่ทำให้ผู้ที่มาจากครอบครัวยากจนได้มีโอกาสเรียนหนังสือ แต่การมีสถานภาพเป็นพระภิกษุหรือสามเณรจะต้องศึกษาทางธรรมเพื่อเป็นผู้สืบทอดพุทธศาสนาด้วยซึ่งฝ่ายพระเถระบางส่วนต้องการให้พระภิกษุ หรือสามเณรเป็นศาสนทายาทสืบทอดรักษาพัฒนาพระพุทธศาสนาให้มั่นคงยั่งยืน จึงมุ่งจัดเฉพาะการเรียนนันทกรรมบาลอย่างเดียว ทำให้เกิดปัญหาว่า ผู้สำเร็จการศึกษาด้านนี้ออกมามากจะไม่พร้อมแม้แต่จะเป็นเจ้าอาวาส อีกทั้งคณะสงฆ์ฝ่ายปกครองเองก็ไม่ได้มีการวางแผนการผลิต และแผนการจัดเตรียมตำแหน่งรองรับผู้จบการศึกษาให้เข้ารับการบรรจุลงในตำแหน่งงานคณะสงฆ์แต่อย่างใด จึงเสมือนเป็นการผลิตแล้วทิ้งทิ้งที่คณะสงฆ์เองก็ยังมีตำแหน่งว่างมากมายที่ต้องการบรรจุผู้ได้รับการศึกษาสูง

3.4.6 ข้อค้นพบจากกรณีศึกษา

ในเรื่องสมณะมีกรณีศึกษา 5 เรื่อง เกี่ยวกับพุทธศาสนา 4 เรื่อง ศาสนาอิสลาม 1 เรื่อง ใน 4 เรื่อง ทางพุทธศาสนา เป็นเรื่องเกี่ยวกับภิกษุสามเณรที่ประสบความยากลำบากในการต่อสู้ดิ้นรนเพื่อการเรียนในเขตเมือง จังหวัดเชียงใหม่ 1 เรื่อง ในเขตชนบท คือ จังหวัดบุรีรัมย์ 1 เรื่อง และของแม่ชี 1 เรื่อง เกี่ยวกับบทบาทของวัดอีก 1 เรื่อง สำหรับภิกษุสามเณรยากจน ซึ่งไม่ว่าจะเป็นเขตชนบทหรือเขตเมืองก็มีปัญหาเรื่องความขาดแคลนปัจจัยในการศึกษาเล่าเรียนเช่นกัน เนื่องจาก